

Łukasz Niemiec

**Brązowe i żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko
w tarnobrzeszkiej kulturze łużyckiej¹**

*Niniejszy artykuł dedykuję mojemu
zmarłemu Ojcu – śp. Henrykowi Niemcowi*

1. WSTĘP

Szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko są bardzo pospolitą ozdobą stroju występującą na przestrzeni ponad 2000 lat w różnych jednostkach kulturowych. W pradziejach pojawiają się po raz pierwszy w I okresie epoki brązu w kręgu środkowoeuropejskich kultur wczesnobrązowych (J. Machnik 1978, s. 17), który reprezentuje m.in. kultura unietycka. „Unietyckie” szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko, podobnie jak wszystkie inne typy brązowych szpil przeszły na teren ziem polskich z Czech (W. Sarnowska 1969, s. 104). Nie występują jednak zbyt licznie (W. Sarnowska 1969, ryc. 83, f; 86, b; 103, g). Wpływy ze strony kultury unietyckiej widoczne są w kulturze kurhanów sambijskich (J. Okulicz 1973, s. 176) i zapewne w ich wyniku pojawiły się na terenie Sambii nieliczne szpile o szablasto wygiętych trzonkach (J. Okulicz 1973, ryc. 66, f).

Podobnie jak w poprzednich jednostkach kulturowych tak i w kulturze przedłużyckiej, nazywanej też śląsko-wielkopolską kulturą mogiłową, szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko nie są zbyt licznie reprezentowane (M. Gedl 1975, tabl. XXXIII, 21, 23; 1983, tabl. 34: 524–526; tabl. 35: 541–543; tabl. 36: 589–592). Mniejsza popularność tej odmiany zabytków we wczesnym i starszym okresie epoki brązu jest związana zapewne z dużą różnorodnością szpil innych typów w kulturach tego okresu.

Nieco inna sytuacja panuje w tym czasie w kulturze trzcinieckiej, gdzie niemal wyłącznie występują szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko oraz o tarczce spiralnej (J. Dąbrowski 2004, s. 46; M. Gedl 1983, tabl. 35: 557–559; L. Ziąbka 1987, ryc. 4: 9; 7: 6; 8: 1).

Szpile omawianego typu z I i II okresu epoki brązu mają niekiedy trzonek szablasto wygięty, czego się raczej nie spotyka w okresach późniejszych (W. Sarnowska 1969, s. 104; M. Gedl 1975, s. 33; tabl. XVII, 3; XVIII, 5; L. Ziąbka 1987, s. 95; ryc. 8: 4, 5, 7; J. Dąbrowski 2004, s. 21).

Pojawienie się u schyłku II i w ciągu III okresu epoki brązu kultury łużyckiej spowodowało znaczny wzrost popularności

tego rodzaju zabytków. Szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko dość licznie występują w grupie śląskiej (R. Essen 1985, tabl. 18: 426, 428; M. Gedl 1991, tabl. LI, 6; 1992, tabl. XL, 16) i w grupie górnośląsko-małopolskiej (I. Młodkowska-Przepiórowska 2001, tabl. I, 3–5). Ponadto są obecne na Pomorzu Zachodnim (J. Kostrzewski 1958, ryc. 12: 4), Ziemi Chełmińskiej (J. Chudziakowa 1974, tabl. XXXII, 8; XXXIV, 6), Mazowszu (A. Gardawski 1979a, tabl. XXXVIII, 1, 7), w Wielkopolsce. W kulturze łużyckiej dominują szpile o trzonkach prostych. Natomiast okazy o trzonkach szablasto wygiętych są niezwykle rzadkie (R. Essen 1985, tabl. 18: 433).

We wczesnej epoce żelaza, w tej kulturze oprócz brązowych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko występują także okazy wykonane z żelaza. W tym okresie zaczynają się też pojawiać tego typu szpile o łabędziowato wygiętej szyjce, np. na Pomorzu Zachodnim (J. Kostrzewski 1958, ryc. 144: 3) czy w Wielkopolsce (M. Gedl 1989, tabl. CXXXI, 1). Zabytków o tak uformowanej szyjce nie stwierdzono w tarnobrzeszkiej kulturze łużyckiej. Wydaje się, że występują one w kulturze łużyckiej wyłącznie w północnej części jej zasięgu.

W sąsiadującej z nią od wschodu kulturze wysockiej szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko są najliczniejszą kategorią tego typu zabytków (T. Sulimirski 1931, s. 133). Wykonywane były głównie z brązu, wśród których występują okazy zarówno o trzonkach prostych jak i szablasto wygiętych (T. Sulimirski 1931, tabl. XXIV, 9, 21, 22; XXV, 4–7). We wczesnej epoce żelaza pojawiają się także egzemplarze żelazne (T. Sulimirski 1931, tabl. XXIV, 11–12).

Tego typu zabytki są też spotykane w jeszcze dalej położonej na wschód kulturze czarnoleskiej (A. I. Terenożkin 1961, s. 154–155), a w okresie halsztackim z sąsiadującą od wschodu z kulturą łużycką – kulturze miłogradzkiej (O. N. Mel'nikowska 1967, s. 87, rys. 37: 3–6).

Wśród reprezentujących kulturę pomorską szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko można wyróżnić 3 warianty ze względu na ukształtowanie szyjki, a mianowicie: o szyjce prostej, haczykowatej i łabędziowato wygiętej (A. Okoniewska 2004, s. 94). Szpile proste wykonywane były głównie z żelaza, a łabędziowato wygięte zarówno z żelaza jak i brązu (S. Czopek 1992a, s. 63; tabl. XVIII, 4–5).

¹ Artykuł jest skróconą i uaktualnioną wersją pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem Pana prof. dra hab. Sylwestra Czopka, obronionej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego w październiku 2005 roku.

Współczesne szpilom „pomorskim” są żelazne egzemplarze o łabędziowato wygiętej szyjce z terenu kultury jastorfskiej (H. Keiling 1979, tabl. 14: 94; 47: 323).

Natomiast „zachodniobałtyjskie” szpile wytwarzane były głównie z brązu, ale spotyka się też zabytki żelazne. Są wśród nich zarówno egzemplarze proste jak i o łabędziowato wygiętej szyjce (J. Okulicz 1973, ryc. 156, a, b; 121, b). Dla kultury kurhanów zachodniobałtyjskich charakterystyczne są szpile wiosłowate (J. Okulicz-Kozaryn 1989, s. 595), które są tylko powiększoną i bardziej ozdobną formą szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko (J. Dąbrowski 1968, s. 70).

Szpile tego typu występują także w sięgającej w głąb okresu wpływów rzymskich kulturze zarubinieckiej (J. V. Kucharenko 1964, tabl. 15: 4).

Powyższy przegląd różnych ugrupowań kulturowych pozwala ocenić skalę występowania szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w pradziejach. Zabytki tego typu pojawiły się na początku epoki brązu i przetrwały do początku okresu wpływów rzymskich. Szczyt popularności omawiane szpile osiągnęły w środowisku różnych grup zaliczanych do kultury łużyckiej. W późniejszych jednostkach kulturowych ich liczba zaczyna się zmniejszać. Jest to zapewne związane z coraz częściej występującymi zapinkami, które także służyły do spinania ubrania (J. Wielowiejski 1981, s. 383), a przy tym były zdecydowanie praktyczniejsze w użyciu, co spowodowało całkowite wyparcie szpil.

Niniejszy artykuł zawiera zestawienie szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko, jakie występowały na terenie Polski południowo-wschodniej na przestrzeni ponad 1000 lat w jednostce określanej mianem grupy tarnobrzesckiej lub obecnie coraz częściej, tarnobrzesckiej kultury łużyckiej (J. Dąbrowski 1980, s. 46). Szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko są najliczniejszą grupą szpil w tej jednostce kulturowej. Dotychczas ta bardzo liczna grupa zabytków nie była analizowana w szerszym kontekście. Oprócz funkcji katalogowej, celem tej publikacji jest również próba wyróżnienia w obrębie zwartej, jak się wydaje, kategorii zabytków kilku typów i ich rozwarstwienie w czasie w oparciu o dobrze datowane inwentarze grobowe, w których wystąpiły.

Kwestią wymagającą komentarza jest zasięg tarnobrzesckiej kultury łużyckiej. Przyjęto tutaj zasięg tej jednostki wyznaczony przez Kazimierza Moskwę (1982, ryc. 1). Większość stanowisk, na których wystąpiły szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko koncentruje się na terenach nad dolnym Wisłokiem, środkowym i dolnym Sanem oraz na prawym brzegu Wisły. Nieliczne występują natomiast po lewej stronie Wisły i w strefie karpackiej. Brak jest informacji na temat występowania tego typu zabytków w przyległej partii Ukrainy. Najdalej wysunięte na południe są dwa stanowiska: Hłomcza, stan. 1 i Sanok – Olchowce, stan. 16. O ile osada w Hłomczy mieści się jeszcze w wyznaczonym zasięgu tej jednostki kulturowej, o tyle cmentarzysko z Sanoka – Olchowice jest już poza tą strefą. Obydwa pochodzą z tego samego czasu, co tarnobrzescka kultura łużycka, ale odrębności źródłowe w stosunku do niej są dość duże (S. Czopek 1999, s. 126; M. Zielińska 2005, s. 200–201). Zostały one tutaj warunkowo włączone, a podstawą do tego jest fakt zaobserwowania wyraźnych śladów penetracji ludności „tarnobrzesckiej” w tamtym rejonie (M. Parczewski 1984, s. 179).

Szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko zarejestrowano na 37 stanowiskach związanych z tarnobrzescką kultu-

rą łużycką (ryc. 1). W przeważającej większości zabytki tego typu wystąpiły na cmentarzyskach (30 stanowisk). Ponadto ich obecność stwierdzono na 4 osadach, a w 3 przypadkach są to znaleziska przypadkowe, których nie można łączyć z wcześniej wymienionymi kategoriami stanowisk. Kilka szpil pochodzi z miejscowości nieznanymi, ale z całą pewnością z terenów objętych zasięgiem tej jednostki kulturowej.

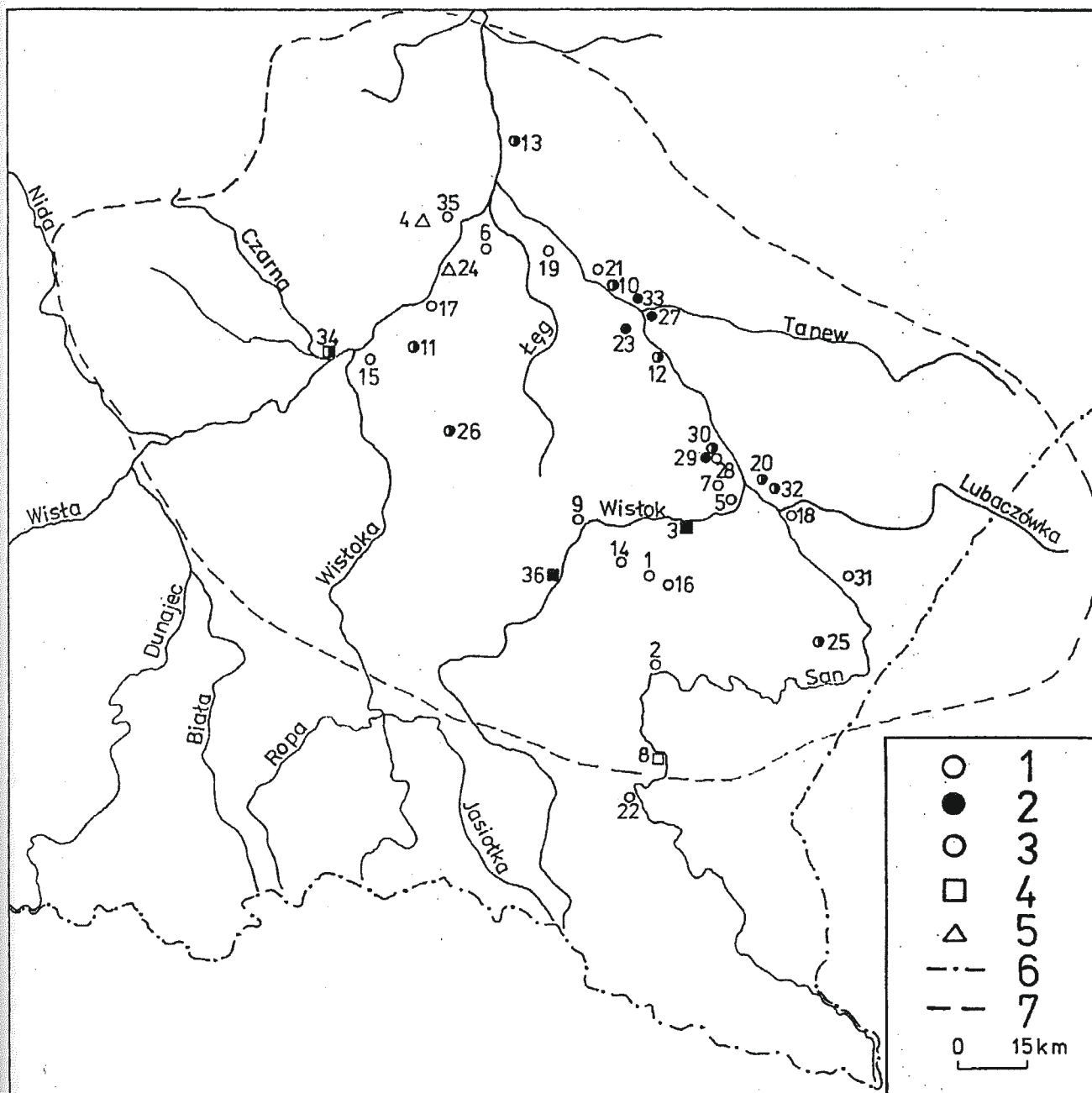
Łączna liczba szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wynosi 225. Na tę liczbę składają się 164 zabytki brązowe i 61 żelaznych (stan na koniec czerwca 2006 roku). W większości przypadków została przeprowadzona weryfikacja polegająca na ponownym narysowaniu tych zabytków². Z różnych względów nie udało się dotrzeć do 30 szpil (22 brązowe i 8 żelaznych), a 19 zabytków (13 brązowych i 6 żelaznych) zaginęło i wobec tego zostały przerysowane z publikacji.

W tym miejscu należy wyjaśnić pewne stwierdzenia, które będą się pojawiać w dalszej części. Otóż na 225 zabytków zamieszczonych w katalogu, 179 to szpile pewne (130 brązowych i 49 żelaznych). Za szpile pewne zostały uznane zabytki zachowane w całości lub w niewielkiej części uszkodzone, które z całą pewnością należy zaliczyć do typu z główką sklepaną i zwiniętą w uszko. Pozostałych 46 szpil (34 brązowe i 12 żelaznych) zostało uznanych za domniemane. Do tej grupy zostały zaliczone fragmenty szpil pozbawione główek. Z dużej ilości trzonków szpil, włączone zostały tylko takie, które wykazują ślady rozklepania w górnej części. Zapewne większość z nich była pierwotnie szpilami omawianego typu, ale ich obecny stan zachowania nie pozwala tego stwierdzić z całą pewnością. Zabytki uznane za domniemane pełnią tutaj wyłącznie funkcje katalogowe i nie są przydatne do żadnych analiz. Warto w tym miejscu wspomnieć o występującej w literaturze sugestii, iż część wspomnianych fragmentów szpil mogła być dłużkami (M. Gedl 1994, s. 48). Trzeba jednak pamiętać, że granica między rozklepanym trzonkiem szpili a dłużkiem jest dość płynna i przedmiot taki może być różnie interpretowany przez poszczególnych badaczy.

W przypadku materiałów częściowo lub całościowo niepublikowanych, inwentarze grobów lub obiektów, w których wystąpiły szpile udało się pozyskać dzięki przychylności autorów badań na tych stanowiskach lub obecnie zajmujących się ich opracowaniem³. W znacznej części są to krótkie, a niekiedy wręcz lakoniczne opisy tych przedmiotów, które bardzo utrudniają lub wręcz uniemożliwiają wydatowanie takiego zespołu. Co do niektórych inwentarzy istnieje przypuszczenie, że nie są kompletne.

² Większość zabytków z cmentarzyska w Paluchach, stan. 1 nie została zamieszczona w tablicach ze względu na ochronę praw autorskich. Zaprezentowano jedynie kilka szpil, które były wcześniej publikowane.

³ W tym miejscu pragnę podziękować osobom, które udostępniły materiały zawarte w tym artykule, a mianowicie: prof. dr hab. Sylwestrowi Czopkowi, prof. dr hab. Janowi Chochorowskiemu, dr hab. Wojciechowi Błajerowi, mgr Joannie Podgórskiej – Czopek, mgr Krzysztofowi Ormianowi, mgr Katarzynie Trybale, mgr Adamowi Kostkowi, mgr Antoniemu Koperskiemu, mgr Annie Muzyczuk, mgr Marii Zielińskiej, mgr Piotrowi Kotowiczowi, mgr Wojciechowi Draganowi, mgr Monice Kuraś i mgr Małgorzacie Schild.

Ryc. 1. Występowanie szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko na tle stanowisk tarnobrzegskiej kultury lużyckiej (numery stanowisk wg katalogu). Oznaczenia: 1 – szpile brązowe, 2 – szpile żelazne, 3 – cmentarzyska, 4 – osady, 5 – znaleziska luźne, 6 – granica państwa, 7 – zasięg tarnobrzegskiej kultury lużyckiej (wg K. Moskwy 1982, ryc. 1)

Abb. 1. Auftauchen der Rollenkopfnadeln vor dem Hintergrund der Tarnobrzeg Fundstellen (Fundstellennummer nach dem Katalog). Bezeichnungen: 1 – Bronzenadeln, 2 – Eisennadeln, 3 – Gräberfelder, 4 – Ablagerungen, 5 – lose Funde, 6 – Staatsgrenze, 7 – Reichweite der Tarnobrzeg Kultur (nach K. Moskwa, 1982, Abb. 1.)

Рис. 1. Выступление шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой на фоне памятников tarnobrzegской луżyцкой культуры (номера памятников поданы согласно каталогу). Условные обозначения: 1 – бронзовые шпильки, 2 – железные шпильки, 3 – могильники, 4 – поселения, 5 – разрозненные находки, 6 – государственная граница, 7 – ареал tarnobrzegской луżyцкой культуры (согл. К. Moskwa 1982, рyc. 1)

2. KRYTERIA SUROWCOWO-TECHNOLOGICZNE I FUNKCJA SZPIL

2.1. KRYTERIA SUROWCOWO-TECHNOLOGICZNE

Brąz

Na teren Polski południowo-wschodniej (przynajmniej we wczesnej fazie tarnobrzegskiej kultury lużyckiej) surowiec

brązowy sprowadzono zza Karpat (G. Dmochowska-Orlińska 1992, s. 52), najprawdopodobniej z Węgier i Rumunii (K. Moskwa 1976, s. 126), gdzie na terenie Niziny Węgierskiej i Siedmiogrodu funkcjonowały wówczas prawdziwe zagłębia górniczo-przetwórcze (S. Czopek 1999, s. 102). Brąz do-

cierał zarówno w postaci gotowych wyrobów jak i surowca, a jego upowszechnienie na większą skalę w tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej nastąpiło równocześnie z rozpowszechnianiem się ciałopalnego obrządku pogrzebowego (K. Moskwa 1982, s. 308). Importowany surowiec lub złom brązowy był na miejscu przetwarzany, a następnie wykonywano przedmioty według własnego stylu. W literaturze funkcjonuje też hipoteza o możliwości wykorzystania we wczesnej fazie tarnobrzesckiej kultury łużyckiej do produkcji wyrobów brązowych miedzi rodzimej występującej w dorzeczu górnego Sanu w okolicach Sanoka, ale zawartość miedzi w tych utworach jest niewielka, maksymalnie do 1,7% (M. Gedl 1988, s. 89).

Brązowe szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wykonywane były zapewne „na zimno”. Polegało to na rozklepaniu jednego końca drutu, a następnie zawinięcie go w uszko.

Natomiast drugi koniec szpili ostrzono, być może także po wcześniejszym rozklepaniu. Niektóre szpile tego typu posiadają dodatkowo część trzonka poniżej główki skręconą wokół własnej osi.

Pośród 130 (pewnych) brązowych szpil tego typu rejestrowanych w tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej, zaledwie 4 posiadają bardziej szczegółowe analizy metaloznawcze. Zawartość cyny w szpilach „pysznickich” wynosi około 10% (tab. 1), a więc zabytki te należy uznać za klasyczne brązy. Oprócz dwóch głównych składników stwierdzono także niewielkie ilości innych pierwiastków jak: srebro, ołów, cynk, nikiel i kobalt. Ich wartość nie przekracza 1%. Wyjątkiem jest tutaj szpila z grobu 613, w której zawartość ołowiu wynosi powyżej 2%.

Tabela 1

Wyniki analizy ilościowej szpil w %, bez określeń ilościowych składnika głównego – miedzi (wg S. Czopka 2001)

Lp.	Stanowisko	Nr tablicy	Sn	Ag	Pb	Zn	Ni	Co
1	Pysznicza, stan. 1, grób 581	XVII, 3	10,80	0,200	0,830	0,320	0,160	0,300
2	Pysznicza, stan. 1, grób 600	XVII, 1	10,50	0,014	0,086	0,004	0,042	0,009
3	Pysznicza, stan. 1, grób 613	XVII, 2	9,05	0,019	2,080	0,012	0,200	0,053

Odmiennej skład pierwiastków posiada luźna szpila z okolic Tarnobrzega (tab. 2). Zawartość cyny w tej szpili przekracza 22%, a tym samym jest to, tzw. brąz biały (S. Czopek 1990, s. 240). Pozostałe pierwiastki nie przekraczają 1%, a są to: że-

lazo⁴, ołów, nikiel, cynk i arsen. Warto w tym miejscu jeszcze wspomnieć, że niniejsza szpila jest najdłuższym okazem zarejestrowanym w tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej i do tego zachowana w całości.

Tabela 2

Wyniki analizy ilościowej szpili w % (wg S. Czopka 1990)

Lp.	Stanowisko	Nr tablicy	Cu	Sn	Fe	Pb	Ni	Zn	As
1	Tarnobrzeg, okolica, luźna	XVIII, 1	77,06	22,05	0,5	0,34	0,34	0,19	0,02

Żelazo

Żelazo na terenie Polski południowo-wschodniej pojawiło się w okresie halsztackim D (S. Czopek 1992b, s. 124). Nowy surowiec nie wyparł z użycia brązu, ale z nim współwystępował. Niekiedy obydwa metale występują w jednym zespole grobowym. Szczególnie dotyczy to niepublikowanych całościowo materiałów z cmentarzyska w Paluchach, stan. 1. Surowiec żelazny nie rozpowszechnił się na tak wielką skalę jak to miało miejsce z brązem w początkach epoki brązu. W tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej można wręcz mówić o stosunkowo nielicznym udziale tego surowca, gdyż na większości stanowisk schyłkowej fazy tej jednostki kulturowej dominuje brąz (S. Czopek 1992b, s. 123). Zupełnie inna technika wytwarzania przedmiotów żelaznych (kucie) zapewne miała wpływ na mniejszą popularność tego surowca.

Żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wykonywane były na podstawie brązowych pierwowzorów poprzez rozklepanie jednego końca drutu i zagięcie go w uszko oraz zaostrzenie drugiego końca. Na większości zabytków z tego surowca, wskutek znacznego skorodowania nie można obecnie zaobserwować śladów obróbki plastycznej.

Na 49 (pewnych) żelaznych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko występujących w tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej, zaledwie 4 doczekały się specjalistycznych analiz metaloznawczych. Szpile z Zarzeczca (tab. 3) wykazują perlityczno-ferrytyczną strukturę stali o zawartości około 0,4% węgla (J. Piaskowski 1984, s. 178), a ponadto charakteryzują się niewielkim udziałem fosforu, co sugeruje, że pochodzą z ośrodka świętokrzyskiego (J. Piaskowski 1984, s. 200). Oprócz fosforu zawierają także niewielkie ilości niklu i miedzi.

Nieco inaczej przedstawia się sytuacja ze szpilami z Białobrzegów⁵ (tab. 4). Dość znaczny udział miedzi na tle pozostałych pierwiastków wskazuje, że szpile „białobrzesckie” zostały wykonane z lokalnych, miejscowych złóż rudy limonitowej

⁴ Zawartość procentowa żelaza (Fe) podana jest w stosunku do całości składu procentowego, a pozostałych pierwiastków do składu pomniejszonego o jego zawartość. Przyjęto ponadto, że żelazo pochodzi z gleby i znajduje się na powierzchni wyrobu.

⁵ Obecnie nie można ustalić, który skład procentowy odpowiada konkretnemu zabytkowi z tego stanowiska, ani tego czy obydwie szpile są zabytkami luźnymi.

Tabela 3

Zestawienie wyników analiz specjalistycznych żelaznych szpil (wg J. Piaskowskiego 1984)

Lp.	Stanowisko	Nr tablicy	Masa [g]	Zawartość %			Skład. str.	Kl. wiel. ziar.	Mikr. kG/mm ²	Tw. [Hv]
				P	Ni	Cu				
1	Zarzeczce, stan. 1, luźne	XXV, 2	6,0	0,032	0,012	0,006	feryt perlit	7 6	187 322	
2	Zarzeczce, stan. 1, luźne	XXV, 3	4,8	0,013	0,013	0,041	feryt perlit	7 6	194 282	121,3

Skróty: skład. str. – składniki struktury, kl. wiel. ziar. – klasa wielkości ziarna, mikr. – mikrotwardość, tw. – twardość.

Tabela 4

Zestawienie wyników analiz specjalistycznych żelaznych szpil (wg S. Czopka 1992b)

Lp.	Stanowisko	Zawartość %						
		Fe	Ni	Cu	Zn	Mn	Sr	As
1	Białobrzegi, stan. 1, luźne	96,1	0,02	0,15	0,15	0,85	0,02	–
2	Białobrzegi, stan. 1, luźne	95,2	0,02	0,1	–	–	–	0,02

(S. Czopek 1992b, s. 124). Ponadto stwierdzono też obecność niklu, cynku, manganu, strontu i arsenu.

2.2. FUNKCJA SZPIL

Funkcje, jakie pełniły w społecznościach pradziejowych różnego rodzaju zabytki metalowe można ustalić na podstawie usytuowania w grobach szkieletowych. Zespoły te pozwalają również na podejmowanie rekonstrukcji sposobu noszenia odzieży i ozdób ciała przez tamtejszą populację, której to możliwości nie dają inwentarze grobów ciała palnych, a określenie przeznaczenia części ozdób opierało się na typologii lub niekiedy tylko na intuicji poszczególnych badaczy (Z. Bukowski 1993, s. 74).

W tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wystąpiły zaledwie w 4 grobach szkieletowych, a tylko w jednym przypadku (grób 110 z Mnanasterza, stan. 6) określono położenie tego typu zabytku względem szkieletu. Co prawda sam szkielet się nie zachował,

ale udało się zaobserwować, że szpila spoczywała w miejscu gdzie pierwotnie znajdowała się klatka piersiowa (S. Czopek, M. Siek, K. Trybała 2005, s. 57). Podobnie usytuowane były szpile tego typu w znacznie liczniejszych grobach szkieletowych w sąsiadujących z tarnobrzescką kulturą łużycką grupie górnośląsko-malopolskiej (Z. Bukowski 1993, s. 75) i kulturze wysokiej (T. Sulimirski 1931, s. 16). W wyniku tych obserwacji można stwierdzić, że szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko podobnie jak wszystkie inne typy szpil, służyły do spinania luźnych szat, być może płaszcz (M. Gedl 1962, s. 86; 1975, s. 17; W. Sarnowska 1969, s. 100–101; Z. Bukowski 1993, s. 75). Szpile zwykle znajdowały się na piersi zmarłego, mniej więcej na wysokości mostka w pozycji ukośnej, główką skierowaną do góry (M. Gedl 1962, s. 86) od prawej do lewej strony (A. Gardawski 1979b, s. 315). Jeden koniec szpili był ostrzony w celu łatwego przekłucia materiału. Natomiast główka zabezpieczała taki przedmiot przed możliwością jego wysunięcia z ubrania.

3. ANALIZA ZABYTKÓW METALOWYCH

3.1. SZPILE BRĄZOWE

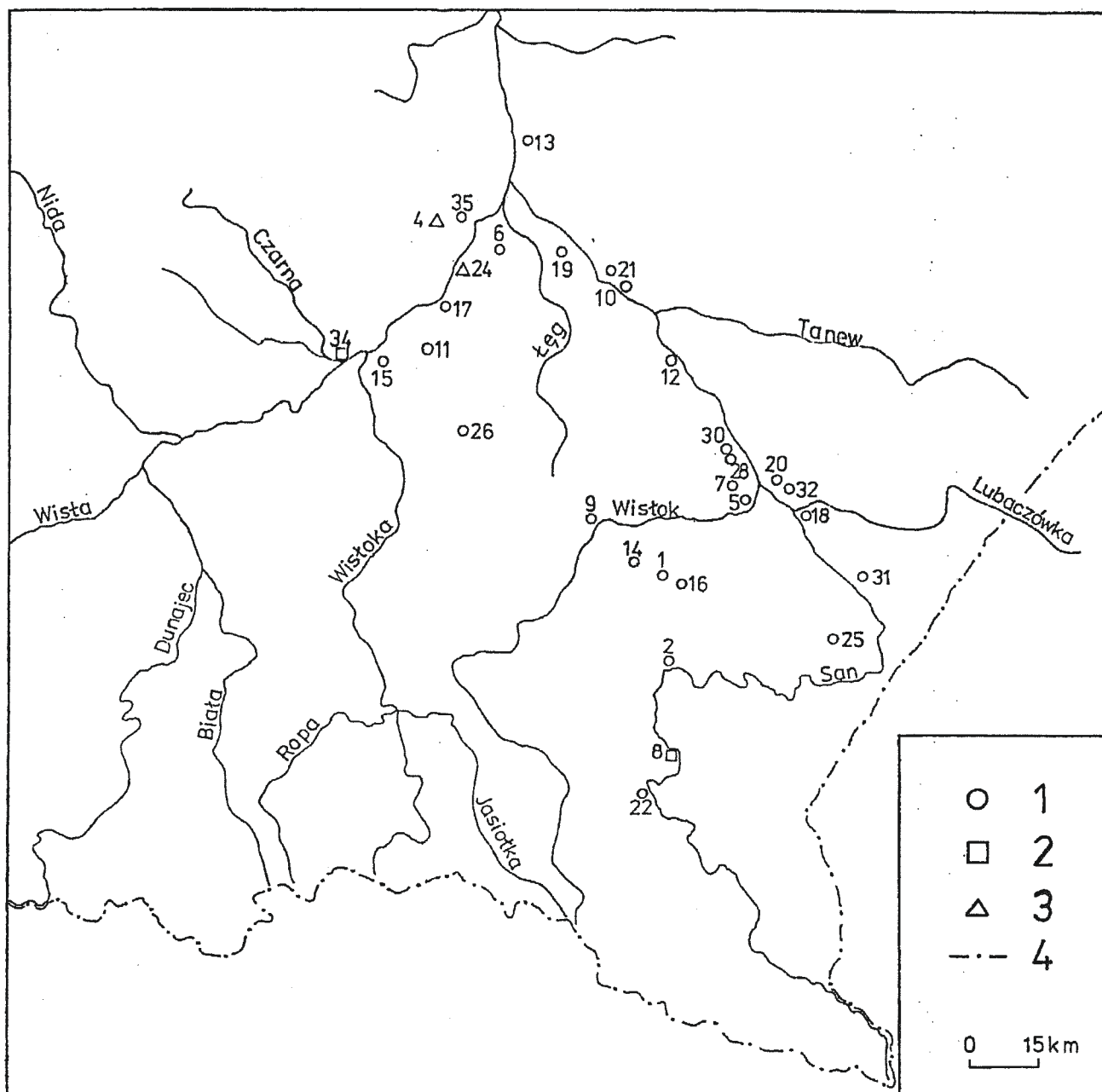
Brązowe szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wystąpiły na 31 stanowiskach (ryc. 2). W przeważającej większości zabytki tego typu pochodzą z cmentarzysk (26 stanowisk). Ponadto ich obecność stwierdzono na 2 osadach, a w 3 przypadkach są to znaleziska luźne, w tym także z miejscowości nieznanymi, ale z całą pewnością pochodzące z materiałów tarnobrzesckiej kultury łużyckiej. Największe skupisko stanowisk, na których zarejestrowano brązowe szpile omawianego typu wystąpiło nad dolnym Wisłokiem przy jego ujściu do Sanu i po obu stronach środkowego Sanu. Ponadto wystąpiły też w strefie karpackiej, nad dolnym Sa-

nem, na prawym brzegu Wisły, a sporadycznie na lewym brzegu tej rzeki.

W tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej brązowe szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wystąpiły łącznie w 164 egzemplarzach. Na tę liczbę składa się 130 zabytków pewnych i 34 domniemane⁶.

Stan zachowania brązowych zabytków jest bardzo różnicowany. Najgorzej są zachowane szpile domniemane (brak główek) i to właśnie ich stan zachowania zadecydował o ta-

⁶ Szpile nr: 2/1, 2/2, 2/3, 2/7, 2/10, 2/12, 2/13, 2/15, 2/16, 2/18, 2/19, 2/21, 2/22, 2/23, 2/25, 2/28, 2/29, 2/30, 2/31, 5/1, 5/3, 13/1, 16/1, 16/2, 16/4, 16/8, 16/9, 20/1, 20/32, 22/1, 26/7, 30/24, 34/2, 37/1.

Ryc. 2. Występowanie brązowych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko na tle stanowisk tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (numery stanowisk wg katalogu). Oznaczenia: 1 - cmentarzyska, 2 - osady, 3 - znaleziska luźne, 4 - granica państwa

Abb. 2. Auftauchen der Rollkopfnadeln vor dem Hintergrund der Tarnobrzeg Fundstellen (Fundstellennummer nach dem Katalog). Bezeichnungen: 1 - Gräberfelder, 2 - Ablagerungen, 3 - lose Funde, 4 - Staatsgrenze

Рис. 2. Выступление бронзовых шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой на фоне памятников tarnобжеской лужицкой культуры (номера памятников поданы согласно каталогу). Условные обозначения: 1 - могильники, 2 - поселения, 3 - разрозненные находки, 4 - государственная граница

kim zaklasyfikowaniu tych zabytków. Wśród szpil pewnych aż 84 zabytki są uszkodzone, a 43 szpile zachowały się w całości. Najczęstszą formą uszkodzeń jest odłamanie dolnych partii trzonek.

Brązowe szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko (pewne) w zdecydowanej większości (95 pochówków) wystąpiły w grobach ciałałpalnych popielnicowych (tab. 5). Ponadto zarejestrowano ich obecność w 4 grobach szkieletowych (18/1, 18/2, 18/3, 35/1), 2 grobach ciałałpalnych bezpopielnicowych (20/17, 20/27) i w 2 grobach nieokreślonych (17/2, 32/8). Tylko 1 szpilę stwierdzono w obiekcie osadowym (8/1). W 21

przypadkach zabytki wystąpiły luźno na cmentarzyskach, a 4 szpile są znaleziskami przypadkowymi (4/1, 24/1, 37/2, 37/3). Brązowe szpile tego typu generalnie występowały w grobach pojedynczo. Wyjątkiem są groby popielnicowe nr 1296 z Paluchów, stan. 1 i nr 602 z Bachorza - Chodorówki, stan. 1, gdzie stwierdzono po 2 takie zabytki. W przypadku tego drugiego pochówku, trzeba zaznaczyć, że jedna z tych szpil została uznana za domniemaną.

Wśród bardzo licznych brązowych szpil analizowanego typu wystąpiło pojedynczo kilka zabytków, które zasługują na szczególną uwagę. Najbardziej spektakularnym zabytkiem

W
i z

Grób s
Grób o
Grób c
Grób m
Obiekt
Luźne
Luźne
Suma

jest szp
Jest to
la jest
i ukoś
jest to
nające
wstę
Z
1) poc
la o tr
uszkod
stawie
6) uda
Ko
301 z
posiad
wynik
są cha
(W. Sa
1987,
Na
łużyck
ziona
tabl. v
dru t
szej ca
In
II (12
trzonu
nie raz
1974,
W
(20/45
śniej
z okol
panej
zach
Zu
tarzys
ra two
Świad
bowy

Tabela 5

Występowanie brązowych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w różnych rodzajach obiektów

Rodzaj obiektu	Liczba	
	N	%
Grób szkieletowy	4	3,1
Grób ciałopalny popielnicowy	95	73,6
Grób ciałopalny bezpopielnicowy	2	1,6
Grób nieokreślony	2	1,6
Obiekt osadowy	1	0,8
Luźne z cmentarzysk	21	16,2
Luźne (znaleziska przypadkowe)	4	3,1
Suma	129	100,0

jest szpila z grobu 110 z Manasterza, stan. 6 (18/2; tabl. XIV). Jest to unikat w skali tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. Szpila jest ornamentowana na trzonie kombinacją poziomych i ukośnych kreseczek. Ponadto część trzonu poniżej główki jest tordowana. Tordowanie jest dość masywne przypominające współczesne wiertło, a dodatkowo na jego karbach występują skośne nacięcia.

Z tego samego cmentarzyska, z grobu 11 (18/1; tabl. XV, 1) pochodzi inny ciekawy egzemplarz, a mianowicie szpila o trzonku profilowanym. Obecnie powyższy zabytek ma uszkodzoną główkę i odłamany koniec trzonu, ale na podstawie wcześniejszej publikacji (P. Godlewski 2001, tabl. IV, 6) udało się go zrekonstruować.

Kolejnym interesującym zabytkiem jest szpila z grobu 301 z Furmanów, stan. 1 (6/3; tabl. VII, 1). Zabytek ten posiada szablasto wygięty trzonek i nie jest to bynajmniej wynik uszkodzenia. Szpile o tak uformowanych trzonkach są charakterystyczne głównie w I i II okresie epoki brązu (W. Sarnowska 1969, s. 104; M. Gedl 1975, s. 33; L. Ziąbka 1987, s. 95).

Następnym zabytkiem, który w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej wystąpił tylko w jednym egzemplarzu jest znaleziona w czasie orki szpila z miejscowości Chobrzany (4/1; tabl. VI, 1). Powyższy zabytek ma przez uszko przewleczony drut tworzący kółko. Wydaje się, że jest to część jakiejś większej całości np. łańcuszka.

Interesujący jest też zabytek z grobu 295 z Kosina, stan. II (12/3; tabl. X, 6), który posiada rozdwojoną górną część trzonu. Każdy fragment został osobno rozklepany, a następnie razem zwinięte w uszko (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, s. 194).

W grobie 1419 na cmentarzysku w Paluchach, stan. 1 (20/45) wystąpiła szpila o główce zwiniętej w uszko, bez wcześniejszego rozklepania. Jej przeciwieństwem jest luźna szpila z okolic Tarnobrzega (24/1; tabl. XVIII, 1) o mocno rozklepanej główce. Jest to najdłuższy zabytek tego typu i zarazem zachowany w całości.

Zupełnie unikalny zabytek wystąpił na tym samym cmentarzysku w grobie 1641 (20/50). Jest to brązowa szpila, która tworzy jedną całość z osadzoną wokół niej bryłką żelaza. Świadczy to o tym, że zabytek znalazł się na stosie pogrzebowym wraz z przedmiotami żelaznymi, które wystąpiły

w wyposażeniu tego grobu i zapewne wówczas doszło do tego niekonwencjonalnego połączenia.

Na koniec jeszcze parę słów o zabytkach, które nie są obecnie szpilami. Z grobu 79 z Lipnika, stan. 5 (16/2; tabl. XII, 4) pochodzi 2-zwojowa, tordowana bransoleta wykonana ze szpili poprzez rozgięcie jej główki (M. S. Przybyła 2002, s. 130). Natomiast w grobie 317 w Trzęsówce, stan. 1 (26/7; tabl. XX, 1) wystąpił brązowy skręt wykonany ze zniszczonej szpili o tordowanym trzonku. Obydwa zabytki zostały uznane za domniemane.

Wśród brązowych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko Marek Gedl wyróżnia kilka wariantów; m.in. z małym i dużym uszkiem (1983, s. 106–113). Wszystkie brązowe szpile tutaj zaprezentowane zaliczają się do grupy o małym uszku. Z tarnobrzeskiej kultury łużyckiej znane są 3 egzemplarze szpil o dużym uchu, a mianowicie: z grobu 390 w Paluchach, stan. 1 (A. Kostek 1996, ryc. 7, i) oraz z grobu 472 i luźna z cmentarzyska w Wierzawicach, stan. 18 (materiały niepublikowane). Zabytki te nie znalazły się w niniejszym artykule. Szpile o dużym uchu dość wyraźnie różnią się od zabytków o mniejszym uszku. Przede wszystkim trzonek takich szpil jest praktycznie nierozklepany, a uszko jest uformowane nie poprzez zwinięcie, ale zagięcie trzonu. Wobec powyższego, ucho często ma kształt nie kolisty, ale wydłużony, przypominający pętlę.

Brązowe szpile o główce sklepanej i zwiniętej w uszko powszechnie są uważane za bardzo pospolite i nie mają znaczenia jako wyznaczniki chronologiczne (M. Gedl 1994, s. 48; W. Poradyło 1995, s. 34; S. Czopek 1996a, s. 18; K. Ormian 1998, s. 75). Poniższa analiza ma na celu nieco zmienić ten pogląd.

Brązowe szpile analizowanego typu są najliczniejszą grupą szpil w tej jednostce kulturowej i do tego dość mocno zróżnicowane wewnętrznie, co pozwala na wydzielenie kilku typów, a nawet podtypów:

I. Brązowe szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko.

I/1. Brązowe szpile o tordowanej części trzonka, w tym:

I/1/a. Zdobione na trzonie kombinacją poziomych i ukośnych kreseczek. Ten typ szpili wystąpił tylko w jednym egzemplarzu – 18/2 (tabl. XIV). Forma grobu (szkieletowy) i zabytki w nim występujące (kubek profilowany, zdobiona bransoleta i pierścione poziomo żebrowany) datują powyższą szpilę na najstarszy etap I fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (IIa).

I/1/b. Niezdobione, reprezentowane przez 6 egzemplarzy⁷. Zabytki tego typu pochodzą z I (współwystępują m.in. z garnkiem esowatym, misami profilowanymi, bransoletami brązowymi) i III fazy (współwystępują m.in. z misą o brzegu zagiętym do środka, talerzem – plackiem). Brak jest tego rodzaju szpil z fazy środkowej, co zapewne jest związane z rzadkim występowaniem szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w tym okresie. Tordowanie nie jest więc cechą uściślającą datowanie. Zabieg skręcania trzonka wokół własnej osi był stosowany przy różnych typach szpil (W. Poradyło 1995, s. 35).

⁷ Nr: 2/5, 2/6, 16/5, 18/6, 20/37, 25/5 (tabl. I, 1, 2; XII, 1; XV, 3; XVIII, 7).

I/2. Szpile o profilowanej części trzonka, reprezentowane przez jeden zabytek – 18/1 (tabl. XV, 1). Forma grobu (szkieletowy) i inwentarz w nim występujący (garnki esowate, czerpak profilowany, pierścione i bransolety brązowe) datują ten typ szpil na najstarszy okres I fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (IIa).

I/3. Szpile o główce silnie rozklepanej, znacznie przekraczającej szerokość trzonu, w tym:

I/3/a. Szpila o szablsto wygiętym trzonie, znana z jednego egzemplarza – 6/3; (tabl. VII, 1). Powyższy zabytek pochodzi jednak z grobu silnie zniszczonego, co nie daje podstaw do jego datowania. Szpile o szablsto wygiętych trzonach są charakterystyczne głównie dla I i II okresu epoki brązu (W. Sarnowska 1969, s. 104; M. Gedl 1975, s. 33; L. Ziąbka 1987, s. 95), co może sugerować pochodzenie niniejszego przedmiotu z wczesnej fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej.

I/3/b. Szpile o trzonkach prostych są reprezentowane przez 7 zabytków⁸. W literaturze funkcjonuje koncepcja o wcześniejszym z reguły pochodzeniu szpil z wyraźniej rozklepaną główką (A. Kostek 1991, s. 36). Otóż jest dokładnie odwrotnie, co potwierdzają inwentarze grobów, w których wystąpiły (m.in. postklasyczna waza nadsańska i nieokreślone przedmioty żelazne). Połowa z zakwalifikowanych do tego typu zabytków reprezentuje późną fazę (17/1, 20/14, 20/38), a pozostałe są zabytkami luźnymi lub nie można ustalić chronologii na podstawie lakonicznego opisu przedmiotów z tych zespołów.

I/4. Szpila o główce zwiniętej w uszko i nierozklepanym trzonku, znana z pojedynczego okazu – 20/45. Zabytek ten prawdopodobnie należy datować na III fazę tej jednostki. Opis naczynia (waza z łagodnym załomem brzuśca, prawdopodobnie dwustożkowata), w którym wystąpił nie daje jednak całkowitej pewności.

I/5. Szpila wykonana z cienkiej, płaskiej taśmy, rozklepana na całej długości, znana z pojedynczego egzemplarza – 30/28. Zabytek ten jest przeciwieństwem poprzedniego typu. Niestety, omawiana szpila wystąpiła w mocno zniszczonej partii cmentarzyska, poza zespołem grobowym, co uniemożliwia jej precyzyjne datowanie. Można jedynie spekulować, że wiąże się ona raczej z późną fazą.

I/6. Szpila o rozdwojonej górnej partii trzonu – 13/3 (tabl. X, 6). Tego typu zabytek jest pojedynczym okazem w tej jednostce kulturowej i na podstawie zespołu grobowego (m.in. waza dwustożkowata zdobiona ornamentem pseudosznurkowym) można go datować na III fazę. Zabieg rozdwojenia trzonu był dokonywany także na szpilach z dwiema lub większą ilością tarczek, które podobnie jak ten zabytek są datowane na HaD (J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974, s. 194).

I/7. Szpile o główce rozklepanej i zwiniętej na szerokości trzonka lub nieznacznie ją przekraczające. W tej grupie mieszczą się pozostałe zabytki w liczbie 110 sztuk, które nie zostały zaliczone do wcześniejszych wariantów. Szpile tego typu nie dają żadnych podstaw do uściślenia datowania, gdyż są obecne w ciągu całego okresu rozwoju tarnobrzeskiej kultury łużyckiej i współwystępują z różnymi wariantami waz, mis, garnków, przedmiotami brązowymi i żelaznymi.

⁸ Nr: 17/1, 20/14, 20/17, 20/38, 20/51, 24/1, 30/29 (tabl. XII, 8; XIII, 3, 5; XVI, 2; XVIII, 1).

Wyróżnienie powyższych typów nie zawsze przynosi oczekiwane rezultaty, ponieważ szpile, które są lepiej datowane zazwyczaj występują dość nielicznie, a głównie pojedynczo. Jednak największa grupa tych zabytków nie daje podstaw do zawężenia chronologii. Zmusza to do poszukiwania innych rozwiązań. Jedną z takich możliwości jest analiza pod względem liczby zwojów. Generalnie szpile są zwinięte w 1-zwojową główkę. W 19 przypadkach⁹ główka szpil jest zwinięta w 1,5-zwojowe uszko. Są także egzemplarze posiadające 1¼ zwoja (16/7, 20/35, 30/22) oraz 2 zwoje (6/1, 20/27). Po przeanalizowaniu inwentarzy grobowych powyższych zabytków należy stwierdzić, że wystąpiły w każdej fazie, a więc także i ta cecha nie ma waloru datującego. Trzeba jednak przyznać, że zabytki o główce 1,5-zwojowej są zdecydowanie liczniejsze we wczesnej fazie tarnobrzeskiej kultury łużyckiej.

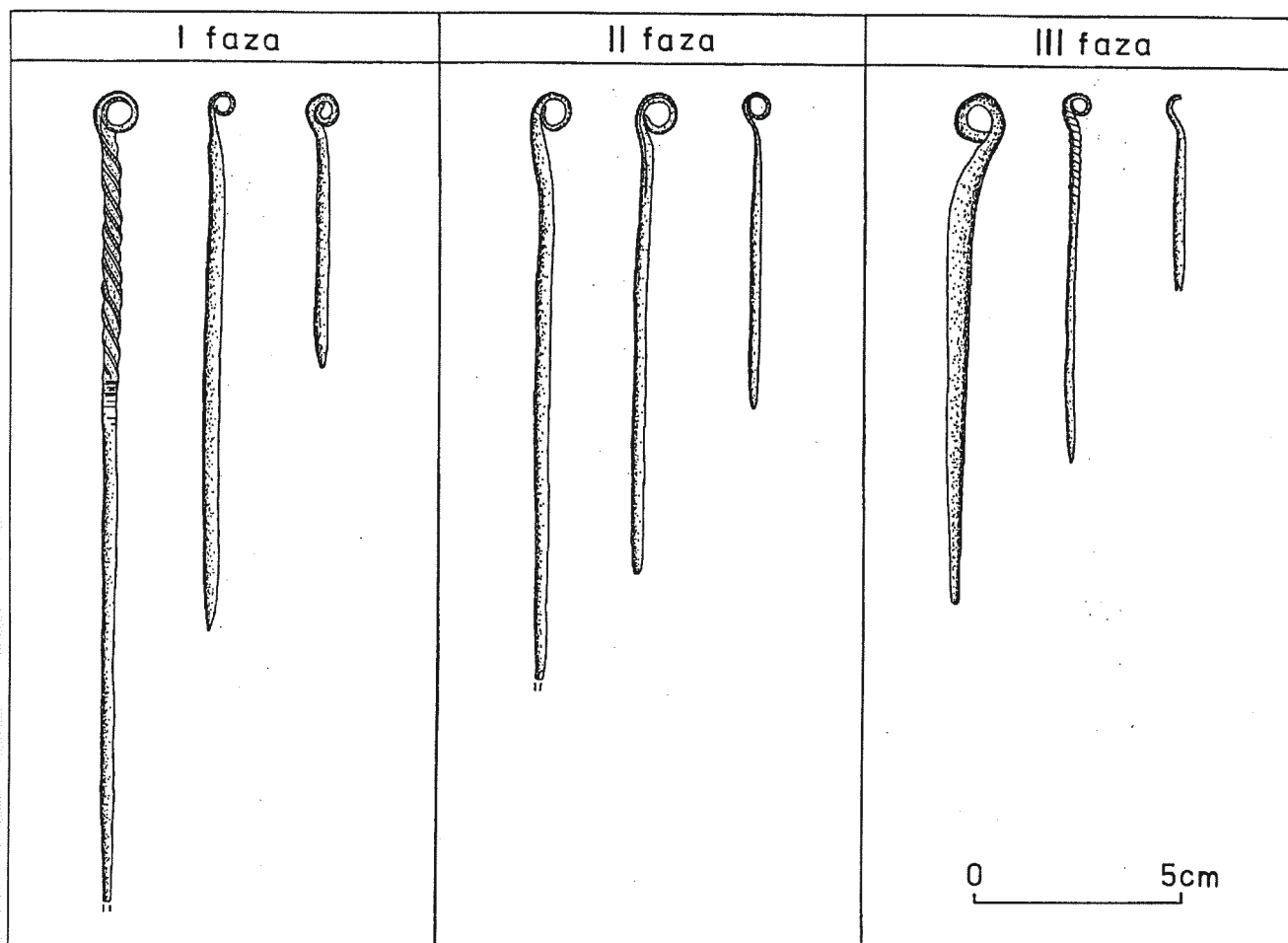
Brązowe szpile o główce sklepanej i zwiniętej w uszko wykonywane były z drutu o przekroju okrągłym (niekiedy owalnym), prostokątnym (względnie kwadratowym) lub w części o przekroju okrągłym, a w części prostokątnym. Przekrój trzonu nie ma jednak żadnego znaczenia odnośnie chronologii tych zabytków.

Pozostała jeszcze możliwość analizy szpil pod względem długości. Do tego zabiegu została wybrana grupa 28 zabytków¹⁰, które są zachowane w całości lub w niewielkiej części uszkodzone. Pominięte zostały zabytki luźne, o znacznym stopniu uszkodzenia i pochodzące z grobów niedających się obecnie wydatować. Egzemplarze najkrótsze i najdłuższe w poszczególnych fazach zostały przedstawione na ryc. 3. W fazie I długości szpil wahają się od 6,4 do 19,35 cm, w II fazie od 7,35 do 13,9 cm (a właściwie do ponad 14 cm, gdyż najdłuższy okaz jest uszkodzony), a w III fazie od 4,65 do 12 cm. Na pierwszy rzut oka widać wyraźnie, że długość szpil zmniejsza się wraz z upływem czasu. Uwaga powyższa dotyczy jedynie najdłuższych zabytków w poszczególnych fazach. Pozostałe szpile nie dają podstaw do takich wniosków. W tej sytuacji należy stwierdzić, że długość szpil nie ma żadnego waloru datującego. Jedynym wyjątkiem od tej zasady są długie szpile (ponad 15 cm), które wystąpiły w grobach szkieletowych (18/1, 18/2, 18/3, 35/1). Zabytki te są bardzo dobrze datowane i należy je uznać za najstarsze, pochodzące z najwcześniejszego etapu I fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej (IIa).

Brązowe szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko są bardzo liczną grupą zabytków występującą przez cały okres rozwoju tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. Najczęściej są rejestrowane na stanowiskach z wczesnej i schyłkowej fazy tej jednostki. W III fazie występują razem z żelaznymi szpilami tego samego typu. Bardzo rzadkie są natomiast z w zespołach z fazy środkowej. Prawdopodobnie jest to spowodowane kryzysem gospodarczym lub zmianami w zwyczajach pogrzebowych, zakazujących wkładania do grobów cennych przedmiotów (W. Poradyło 1995, s. 34).

⁹ Nr: 2/6, 2/24, 2/27, 7/1, 9/2, 13/3, 16/5, 18/2, 18/5, 18/6, 19/1, 20/24, 20/39, 24/1, 28/1, 30/2, 30/8, 30/28, 30/30.

¹⁰ Nr: 2/8, 2/14, 2/24, 2/26, 6/2, 7/1, 7/2, 7/3, 10/4, 13/3, 15/1, 15/3, 17/1, 18/1, 18/2, 18/3, 19/1, 20/14, 20/37, 21/2, 25/4, 25/5, 26/5, 28/1, 30/4, 30/9, 32/3, 35/1.

Ryc. 3. Zestawienie szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko pod względem długości w poszczególnych fazach tarnobrzesckiej kultury łużyckiej

Abb. 3. Zusammenstellung der Rollenkopfnadeln hinsichtlich ihrer Länge in den folgenden Phasen der Tarnobrzeg Kultur

Рис. 3. Соотношение шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой по длине в отдельных фазах tarnobrzegской лужицкой культуры

Brązowe szpile są dość mocno zróżnicowane wewnętrznie, co pozwoliło na wyróżnienie kilku typów, które nie zawsze są charakterystyczne dla jakiegoś krótszego odcinka czasu. Generalnie najlepiej są datowane te typy, które reprezentują pojedyncze zabytki. Za najwcześniejsze, pochodzące z początków wczesnej fazy grupy tarnobrzesckiej należy uznać zabytki o znacznej długości (ponad 15 cm). Natomiast do późnych, pochodzących z III fazy wypada zaliczyć szpile o główkach silnie rozklepanych i prostych trzonkach.

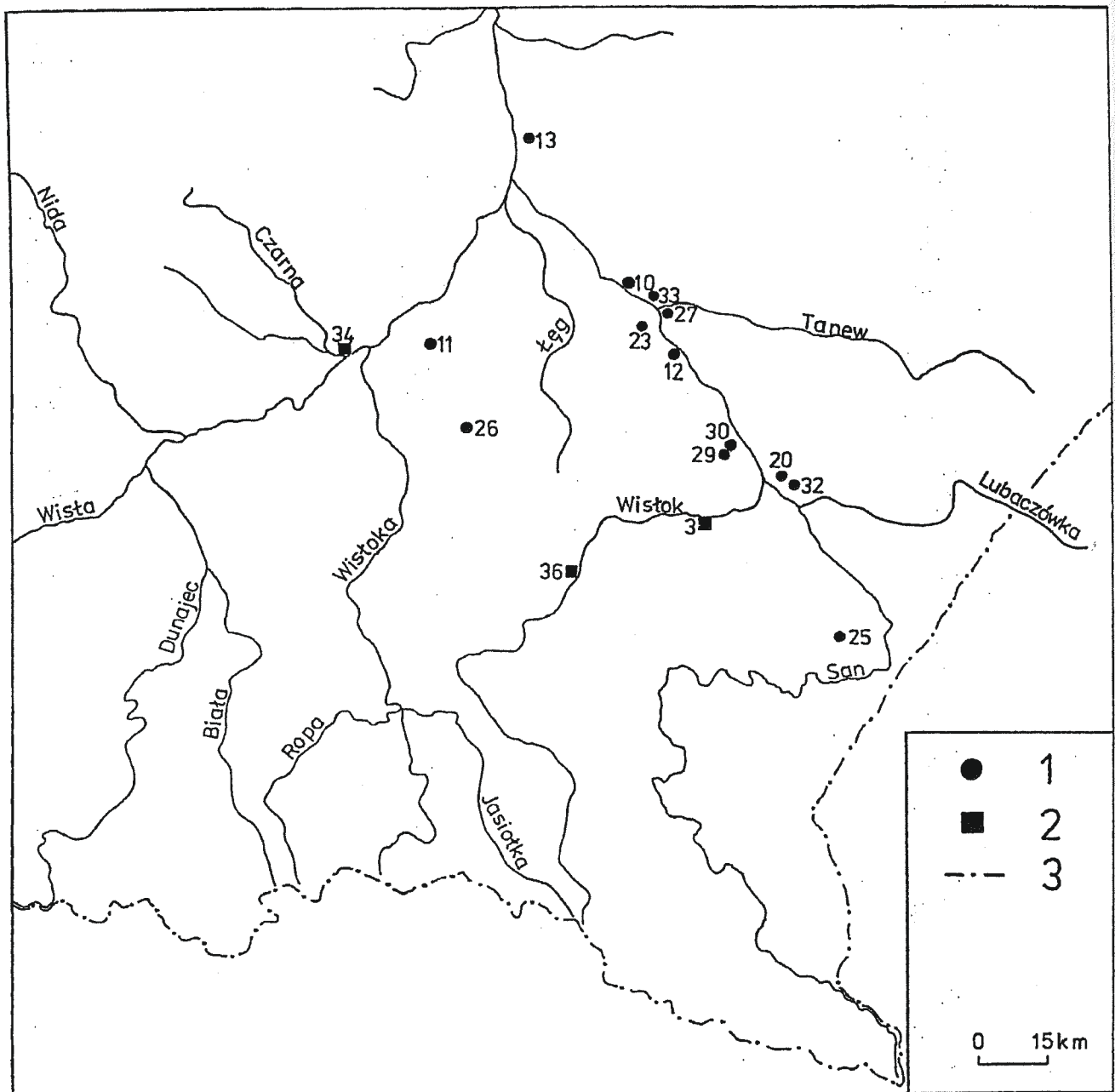
3.2. SZPILE ŻELAZNE

Żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wystąpiły na 17 stanowiskach (ryc. 4). W większości zabytki tego typu pochodzą cmentarzysk (13 stanowisk). Ponadto ich obecność stwierdzono na 3 osadach, a 1 zabytek jest znaleziskiem luźnym pochodzącym z miejscowości nieznannej. Szpile wykonane z tego surowca najliczniej wystąpiły nad środkowym i dolnym Sanem. Ponadto są też obecne nad Wisłokiem, po obu stronach Wisły, na Płaskowyżu Kolbuszowskim i w strefie karpackiej. Generalnie żelazne zabytki współwystępują na tych samych stanowiskach, co brązowe, a tylko na 6 stanowiskach stwierdzono wyłącznie żelazne szpile.

Żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko wykonywane były na podstawie brązowych odpowiedników, ale są od nich zdecydowanie mniej liczne. W tarnobrzesckiej kulturze łużyckiej wystąpiły łącznie w 61 egzemplarzach (49 szpil pewnych i 12 domniemanych¹¹).

Stan zachowania zabytków żelaznych jest bardzo słaby. Jest to cecha charakterystyczna przedmiotów wykonanych z tego surowca. Praktycznie wszystkie zabytki tutaj prezentowane są skorodowane lub mocno skorodowane. Jedynym wyjątkiem jest szpila nr 10/1 (tabl. VIII, 3), która jak na ten surowiec jest w bardzo dobrym stanie. Najgorzej zachowane są szpile domniemane (brak główek) i jest to główny czynnik takiego zaklasyfikowania tych zabytków. W grupie szpil pewnych aż 34 zabytki są uszkodzone, najczęściej poprzez odłamanie dolnej części trzonu. Pozostałe szpile (15) zachowane są w całości lub w kilku częściach, dające się złożyć w jedną całość. Silne zniszczenie tych zabytków powoduje, że nie można obecnie zaobserwować śladów obróbki plastycznej, przejawiającej się rozklepaniem jednego końca trzonu. W kilku przypadkach korozja jest na tyle sil-

¹¹ Nr: 12/6, 20/5, 20/7, 20/11, 20/34, 20/48, 25/2, 26/2, 27/3, 27/4, 32/5, 37/4.

Ryc. 4. Występowanie żelaznych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko na tle stanowisk tarnobrzezkiej kultury łużyckiej (numery stanowisk wg katalogu). Oznaczenia: 1 – cmentarzyska, 2 – osady, 3 – granica państwa

Abb. 4. Auftauchen der Rollenkopfnadeln vor dem Hintergrund der Tarnobrzeg Fundstellen (Fundstellennummer nach dem Katalog). Bezeichnungen: 1 – Gräberfelder, 2 – Ablagerungen, 3 – Staatsgrenze

Рис. 4. Выступление железных шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой на фоне памятников tarnobrzegской лужицкой культуры (номера памятников поданы согласно каталогу). Условные обозначения: 1 – могильники, 2 – поселения, 3 – государственная граница

na, że otwór w główce jest zupełnie niewidoczny. Na 4 egzemplarzach (20/13, 32/1, 32/2, 32/7) widoczne są wyraźne ślady kontaktu z ogniem. Świadczy to o tym, że powyższe zabytki znalazły się wraz ze zmarłym osobnikiem na stosie pogrzebowym.

Żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko (pewne) najliczniej (w 27 przypadkach) wystąpiły w grobach ciepłopalnych popielnicowych (tab. 6). W pochówkach ciepłopalnych bezpopielnicowych zarejestrowano 2 zabytki (20/15, 25/1). Tyle samo wystąpiło w grobach ciepłopalnych (25/6, 27/1), których ze względu na silny stopień zniszcze-

nia nie można dokładniej określić. Tylko jedną szpilę (3/1) stwierdzono w obiekcie osadowym, a pozostałe 16 zabytków wystąpiło luźno na stanowiskach. Generalnie, żelazne szpile omawianego typu występowały w grobach pojedynczo. Wyjątkiem jest tutaj popielnicowy grób nr 1322 z Paluchów, stan. 1 i pochówek bezpopielnicowy nr 3 z Trójczyc, stan. 1, gdzie stwierdzono po 2 takie zabytki. W przypadku tego drugiego grobu występują pewne kontrowersje. W publikacji tego cmentarzyska uznano te 2 zabytki jako jedną szpilę (W. Poradyło 2001, s. 60–62). W wyniku przeprowadzonej obserwacji stwierdzono, że są to zapewne fragmenty 2 szpil:

Tabela 6

Występowanie żelaznych szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w różnych rodzajach obiektów

Rodzaj obiektu	Liczba	
	N	%
Grób ciałopalny popielnicowy	27	56,2
Grób ciałopalny bezpopielnicowy	2	4,2
Grób ciałopalny	2	4,2
Obiekt osadowy	1	2,1
Luźne z cementarzysk	16	33,3
Suma	48	100,0

pewnej i domniemanej (tabl. XVIII, 2, 4) i tak zostały tutaj przedstawione.

W grupie niezbyt licznych żelaznych szpil tego typu 2 egzemplarze są bardzo interesujące i zasługują na szerszą uwagę. Najbardziej okazałym zabytkiem jest szpila z grobu 62 w Knapach, stan. 6 (11/2; tabl. IX, 3). Jest to bardzo długa (ponad 17 cm) i masywna szpila o bardzo silnie rozklepanej, zwiniętej w 1,5-zwojowe uszko główce. To jedyny tak długi egzemplarz w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej. Niestety, zabytek ten jest w bardzo złym stanie, a jego rekonstrukcja była możliwa jedynie w oparciu o rysunki pochodzące ze starszej literatury, kiedy był jeszcze zachowany w całości (K. Moskwa 1976, ryc. 31, n; T. Aksamit 1977, tabl. VI, 7).

Drugim niezwykle oryginalnym zabytkiem jest szpila z grobu 576 w Paluchach, stan. 1 (20/13), która znalazła się wraz ze zmarłym osobnikiem na stosie pogrzebowym, a efektem wysokiej temperatury stosu jest przytwierdzenie do jej powierzchni fragment kości.

W materiałach tarnobrzeskiej kultury łużyckiej przedmioty żelazne bardzo rzadko współwystępują w tych samych zespołach z zabytkami brązowymi (S. Czopek 1992b, s. 123). Listę tych zespołów powiększają pochówki z cementarzyska w Paluchach, stan. 1, w których wystąpiły żelazne szpile analizowanego typu z przedmiotami brązowymi (groby: 1322, 1339) i odwrotnie, z brązowymi szpilami tego typu inne przedmioty żelazne (groby: 578, 1296, 1641). Jak dotychczas nie stwierdzono w jednym zespole grobowym brązowej i żelaznej szpili tego rodzaju.

Jak już wcześniej wspomniano, żelazo pojawiło się w tarnobrzeskiej kulturze łużyckiej w okresie halsztackim D w trakcie trwania III fazy rozwoju tej jednostki (S. Czopek 1992b, s. 124). Dotychczas szpile wykonane z tego metalu datowane były „z góry” na schyłkową fazę tej jednostki kulturowej (tak też postąpiono z luźnymi zabytkami). Poniższa analiza ma za zadanie nieco zmienić ten pogląd, a przynajmniej uściślić, w oparciu o występowanie w zespołach z zabytkami lepiej datującymi.

Żelazne szpile analizowanego wariantu nie są grupą liczną, ale za to dość zwartą. Można się jednak pokusić o wyodrębnienie w tej grupie 2 typów:

II. Żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko.

II/1. Żelazne szpile o silnie lub bardzo silnie rozklepanej główce, znacznie przekraczającej szerokość trzonka, wystąpi-

ły w liczbie 7 egzemplarzy¹². Analiza inwentarzy grobowych wykazała, że w 3 przypadkach (11/2, 13/2, 26/3) powyższe szpile wystąpiły razem z naczyniami wazowatymi. Pozostałe egzemplarze pochodzą z grobów silnie zniszczonych lub są zabytkami luźnymi i nie wnoszą tu żadnych dodatkowych informacji. Od dłuższego już czasu funkcjonuje w literaturze pogląd o podziale schyłkowej fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej na 2 podfazy: starszą (III1), dla której charakterystyczne są naczynia wazowate, zausznice gwoździowate, kolczyki typu Kłyżów, skręty typu Trzęsówka oraz młodszą (III2) reprezentowaną przez garnki jajowate zwłaszcza z dziurkami pod krawędzią (S. Czopek 1989, s. 249). Ostatnie ustalenia Marcina S. Przybyły każą dość ostrożnie podchodzić do garnków jajowatych jako wyznaczników podfazy III2 (2003a, s. 41–42). Wydaje się, że szpile o silnie rozklepanej główce należy uznać za najstarsze lub ewentualnie współczesne pozostałym szpilom żelaznym. Trudno natomiast powiedzieć czy pojawiły się już w początkach podfazy III1, czy dopiero w trakcie jej trwania. Z całą pewnością należy wykluczyć pojawiające się w literaturze sugestie o uznaniu zabytków z silnie rozklepaną główką za najmłodsze (S. Czopek 1992b, s. 111; W. Poradyło 2001, s. 92).

II/2. Żelazne szpile o główce rozklepanej i zwiniętej na szerokości trzonka (lub nieznacznie ją przekraczające). Do tego wariantu zalicza się pozostałe zabytki w liczbie 39 egzemplarzy. W tej dość licznej grupie wystąpiło 14 zabytków luźnych (3/2, 3/3, 12/3, 12/4, 12/5, 23/1, 23/2, 27/2, 29/1, 30/23, 30/32, 33/1, 33/2, 36/1), a w 5 przypadkach szpile wystąpiły w grobach ze zniszczonymi naczyniami (25/1, 25/6, 26/6, 30/15, 32/1) lub o bardzo lakonicznym opisie (10/5) i nie można ustalić ich pierwotnej formy. Po przeanalizowaniu inwentarzy należy stwierdzić, że żelazne szpile tego wariantu w zdecydowanej większości współwystępują z naczyniami wazowatymi. Ponadto wystąpiły w grobach z dwoma zausznicami gwoździowatymi i jednym kolczykiem typu Kłyżów. Zaledwie w 3 zespołach wystąpiły garnki. Ze szpilą nr 26/4 wystąpił niezdobiony garnek jajowaty. Razem z zabytkiem nr 32/2 garnek o jajowatym brzuścu z listwą plastyczną wymodelowaną ze ścianek naczynia, a w obiekcie ze szpilą 3/1 był obecny garnek jajowaty zdobiony listwą plastyczną, nie posiada jednak dziurek pod krawędzią. Istotne znaczenie ma tutaj fakt, że w wyposażeniu tego ostatniego zespołu obecne też było naczynie wazowate. W takiej sytuacji należy stwierdzić, że żelazne szpile wariantu II/2 pojawiły się w czasie trwania starszego odcinka III fazy, a ich zanik nastąpił na przełomie podfazy III1 i III2 lub, co jest bardziej prawdopodobne w początkach młodszego odcinka późnej fazy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej. Schyłek występowania tych zabytków został ustalony na podstawie sugestii w literaturze dopuszczającej przeżywanie się niektórych naczyń wazowatych w podfazie III2 (M. S. Przybyła 2003a, s. 42).

Warto przeanalizować żelazne zabytki także pod innym kątem. Taką możliwość stwarza liczba zwojów główki. Generalnie żelazne szpile są zwinięte w 1-zwojowe uszko, a niekiedy trudno ustalić ich liczbę ze względu na stopień skorodowania. W 4 przypadkach główka szpil jest zwinięta w 1,5-zwojowe uszko (3/2, 11/2, 20/40, 25/3), a 1 zabytek posiada 1 3/4 zwoja

¹² Nr: 11/2, 13/2, 20/53, 25/3, 26/1, 26/3, 30/15 (tabl. IX, 3; X, 5; XVIII, 6; XIX, 1, 3).

(34/1). Manewr ten nie przyniósł jednak żadnych rezultatów, gdyż większość tych zabytków jest luźna lub pochodzi z silnie zniszczonych grobów.

Żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko posiadają trzonki o przekroju okrągłym, prostokątnym lub w części o przekroju okrągłym, a w części prostokątnym. Nie ma to jednak żadnego waloru datującego.

Ostatnią możliwością jest analiza pod względem długości zabytków. Do tego zabiegu wybrana została grupa zaledwie 8 szpil (3/1, 10/1, 11/2, 12/1, 20/6, 20/9, 20/15, 32/2) zachowanych w całości lub w niewielkim stopniu uszkodzonych. Pominięte zostały zabytki luźne, znacznie uszkodzone i pochodzące z grobów o silnie zniszczonym inwentarzu. Długość tych szpil waha się od 7,2 do 17,3 cm. Prawie wszystkie wystąpiły z naczyniami wazowatymi w wyposażeniu, a tylko jedna (32/2) z garnkiem o jajowatym brzuścu i listwą plastyczną wymodelowaną ze ścianek. Zabytek ten jest najkrótszy, a wystąpienie w grobie z wyżej wspomnianym garnkiem mogłoby sugerować najmłodsze datowanie. Natomiast najdłuższy okaz posiada silnie rozklepaną główkę, co z kolei wskazuje na jego najwcześniejsze pochodzenie. Pozostałe egzemplarze należałoby umieszczać między nimi. Trudno powiedzieć

na ile te przypuszczenia są wiarygodne, gdyż grupa zabytków analizowanych pod względem długości jest bardzo nieliczna. Niemniej jest to jakaś wskazówka na przyszłość, kiedy być może pojawią się zabytki lepiej zachowane.

Podsumowując dotychczasowe ustalenia dotyczące żelaznych szpil należy stwierdzić, że pojawiły się one w tarnobrzeskiej kulturze lużyckiej w starszym odcinku III fazy (HaD), a być może już w jej początkach. Wydaje się, że szpile o silnie rozklepanych główkach można uznać za najstarsze, a już na pewno za współczesne pozostałym zabytkom. Zanik tej kategorii zabytków żelaznych nastąpił na przełomie podfazy III1 i III2 lub, co jest bardziej prawdopodobne w początkach młodszego odcinka III fazy (LtB). Tym samym okres funkcjonowania tego typu zabytków nie jest zbyt długi i wynosi około 150 lat. Mogłoby to tłumaczyć stosunkowo niewielką liczbę zabytków z tego surowca. Być może mniejsza popularność żelaznych szpil była spowodowana jakimiś względami kultowymi. Duże znaczenie miała zapewne w tym względzie zupełnie inna technika produkcji przedmiotów żelaznych oraz od wielu stuleci zakorzeniona w ówczesnej społeczności tradycja i umiejętność wykonywania przedmiotów z brązu.

4. WYSTĘPOWANIE SZPIL W GROBACH

Spośród 30 cmentarzysk, na których zarejestrowano szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko, analizę antropologiczną posiada 9 stanowisk (30%). Zabytki omawianego typu wystąpiły łącznie w 134 grobach, z których tylko 32 posiada oznaczenia antropologiczne (23,9%). Wszystkie były pochówkami ciałopalnymi popielnicowymi. Listę tych grobów prezentuje tabela 7. Z zestawu tego zostały wyłączone groby, w których wystąpiły szpile domniemane oraz pochówek 106 z cmentarzyska w Furmanach, stan. 1, do którego w wyniku przemieszania przyporządkowano 2 torebki z kośćmi o tym numerze grobu (K. Ormian, M. Brylska, K. J. Guściora 2006).

Pod względem surowcowym zdecydowanie dominują szpile brązowe (29), a tylko 3 zostały wykonane z żelaza. Niewielka seria szpil żelaznych sprawia, że będą one analizowane razem z zabytkami brązowymi.

W 32 grobach zawierających szpilę w wyposażeniu, stwierdzono szczątki kostne 42 osobników. Najliczniej (24) są reprezentowane groby zawierające kości jednego osobnika. W 6 przypadkach zarejestrowano groby podwójne, a 2 pochówki zawierały szczątki kostne 3 osobników (tab. 8). Wśród grobów zbiorowych najliczniej (3 razy) występuje układ kobieta i dziecko. Pozostałe kombinacje reprezentowane są po jednym przypadku (tab. 9).

Spośród 42 osobników pochowanych w analizowanych grobach, które zawierały szpilę w wyposażeniu, płeć udało się określić u 30 z nich (71,4%). W przypadku grobów podwójnych, gdzie oprócz osobnika dorosłego wystąpiły kości dziecka uznano, że szpile wchodzące w skład wyposażenia tych grobów pierwotnie były częścią stroju osobników dorosłych. Trudno, bowiem sobie wyobrazić sytuację, aby dziecko liczące najwyżej 4 lata nosiło za życia w swoim stroju szpilę o długości nawet powyżej 17 cm.

Sytuacja jest bardziej skomplikowana, jeśli chodzi o pochówek dwóch osobników dorosłych i groby potrójne. Z gro-

bów zawierających szczątki 3 osobników ze wspomnianych już wcześniej powodów wyłączono dzieci jako potencjalnych użytkowników tych zabytków. W wyniku tego zabiegu zostali osobnicy dorośli. Jednak przyporządkowanie szpili do konkretnego osobnika nie jest niestety możliwe. Identyfikacja sytuacji jest z pochówkiem kobiety i mężczyzny pochodzących z grobu 602 z Bachorza – Chodorówki. Warto tutaj wspomnieć, że jest to jedyny grób posiadający analizę antropologiczną, w którym wystąpiły 2 szpile, a zatem każdy z osobników posiadał w wyposażeniu po jednym zabytku. Należy jednak zaznaczyć, iż jedna z tych szpil jest domniemana i została pominięta w niniejszym rozdziale. Nie sposób jednak przypisać zabytku z zachowaną główką do konkretnej płci. W przypadku 3 opisywanych powyżej grobów wydaje się, że jedynym wyjściem z tej sytuacji jest wprowadzenie dodatkowej kategorii w obrębie płci, a mianowicie „Dorośli”, w której płeć osobników udało się ustalić i to odróżnia ją od następnej kategorii o płci nieokreślonej. W tabeli 11 ponownie zestawiono groby posiadające oznaczenia antropologiczne, gdzie do każdego pochówku przyporządkowano tylko jedną kategorię płci. Ma to na celu lepsze zobrazowanie wprowadzonych korekt, o których była mowa wcześniej.

W wyniku tych modyfikacji stwierdzono, że szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko najliczniej wystąpiły w grobach osobników o nieokreślonej płci (34,4%). Spośród pochówków, w których płeć została ustalona najczęściej szpile tego typu pochodzą z grobów kobiet (10). Poza tym są rejestrowane w pochówkach mężczyzn (6), osobników dorosłych (3) i sporadycznie dziecięcych (2), a zatem obecne są we wszystkich grupach płci (tab. 10, ryc. 5). Ludność tej jednostki kulturowej nie wkładała tego typu zabytków do grobów przedstawicieli jednej płci, o czym świadczy niewielka różnica (12, 5%) między grobami kobiecymi a męskimi. Zapewne społeczność „tarnobrzeską” nie obowiązywały w tym względzie

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	
18	Knapy, stan. 6	46	br.	X							X								ok. 30		?	III	
19		62	žel.	X		X		X			X								ok. 30		?	III	
20		105	žel.	X			X								X				p. 60		?	III	
21	Lipnik, stan. 5	124	br.			X	X	X			X								ok. 30		?	III	
22		113	br.	X	X						X									X	1620	I	
23		222	br.				X	X									X					2	I
24	Pysznicza, stan. 1	318	br.	X?								X							35-40		565	?	
25		419	br.				X	X									X					1150	?
26		581	br.				X	X			X											850	?
27	Trzęsówka, stan. 1	600	br.	X		X		X			X									X	2500	II	
28		613	br.			X	X		X										ok. 10		530	?	
29		128	žel.				X			X									ok. 10		?	III	
30	Wierzawice, stan. 18	192	br.		X?												X				?	III	
31		68	br.		X			X			X								4-5		590	?	
32		152	br.	X							X											1215	III

Oznaczenia: br. - szpila brązowa; žel. - szpila żelazna; ok. - około; p. - powyżej; TKŁ - tarnobrzeska kultura łrzycka; X - obecność.

1 osob
2 osob
3 osob
Suma

W
w us

Kobie
Doro
Mężc
Kobie
Kobie
Mężc
Suma

jakiś
Z cał
miot

V
w us

Kobi
Mężc
Dzie
Doro
Nieo
Sum

Tabela 8

Występowanie szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w pochówkach pojedynczych i zbiorowych

Liczba osobników	Ilość	
	N	%
1 osobnik	24	75,0
2 osobników	6	18,8
3 osobników	2	6,2
Suma	32	100,0

Tabela 9

Występowanie szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w różnych wariantach pochówków zbiorowych

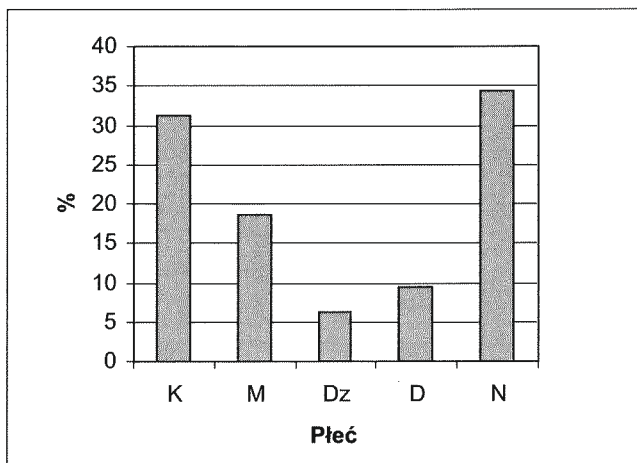
Kategorie pochówków	Ilość	
	N	%
Kobieta + dziecko	3	37,5
Dorosły (adultus) + dziecko	1	12,5
Mężczyzna + dziecko	1	12,5
Kobieta + mężczyzna	1	12,5
Kobieta + mężczyzna + dziecko	1	12,5
Mężczyzna + dorosły + dziecko	1	12,5
Suma	8	100

jakiś reguły w zakresie stosowanego obrządku pogrzebowego. Z całą pewnością można natomiast stwierdzić, że w przedmioty metalowe omawianego typu wyposażano osobników

Tabela 10

Występowanie szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko u osobników w poszczególnych kategoriach płci

Płeć	Ilość	
	N	%
Kobieta	10	31,2
Mężczyzna	6	18,8
Dziecko	2	6,2
Dorosły	3	9,4
Nieokreślona	11	34,4
Suma	32	100,0

Ryc. 5. Wskaźnik procentowy szpil z główką sklepaną i zwiniętą w uszko u osobników w poszczególnych kategoriach płci

Abb. 5. Prozentueller Anteil der Rollenkopfnadeln in einzelnen Geschlechtskategorien

Рис. 5. Процентный показатель шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой у особой разного пола

dorosłych. Potwierdzeniem tego jest fakt znaczącej przewagi pochówków osobników dorosłych (19) przy zaledwie 2 grobach ze szczątkami dzieci.

Szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko najliczniej wystąpiły w grobach osobników, których wiek w chwili zgonu został określony jako adultus – 37,5% (tab. 12, ryc. 6). Znaczny odsetek stanowią też osobnicy oznaczeni jako dorośli (28,1%). Do tej kategorii włączeni zostali także osobnicy pochowani w grobach potrójnych i grobie podwójnym 602 z Bachorza – Chodorówki. Powody tego posunięcia zostały przedstawione już wcześniej. Najwyższa śmiertelność w wieku adultus nie jest specyfiką charakteryzującą pochówki wyposażone w szpile tego typu, lecz jest to prawidłowość występująca na cmentarzyskach tarnobrzskiej kultury łużyckiej, jak chociażby często wspomniana w tym rozdziale nekropola w Bachorzu – Chodorówce (B. Szybowicz 1995, s. 28).

Ponad połowa zgonów kobiet zawierających szpilę w wyposażeniu (60%), przypada na klasę wieku adultus (ryc. 7). Częstsze zgony kobiet w tej kategorii związane były zapewne z powikłaniami okołoporodowymi (B. Szybowicz 1995, s. 31).

Na ogólną liczbę 32 pochówków wyposażonych w zabytki tego typu tylko w grobie 222 z Lipnika, stan. 5, szczątki kostne zostały złożone do popielnicy w porządku anatomicznym (B. Szybowicz 2001b, s. 30–31). Natomiast w 6 pochówkach stwierdzono domieszkę kości zwierzęcych (18,7%). W żadnym z nich nie określono gatunku zwierzęcia, z którego pochodziły.

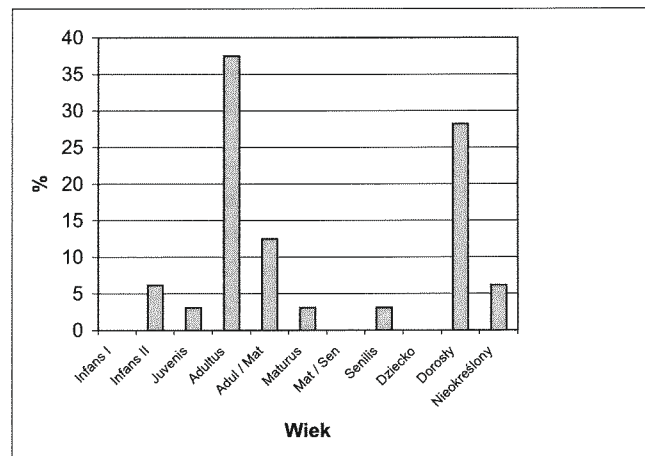
Tabela 11

Zestawienie grobów posiadających analizy antropologiczne po wprowadzonych korektach

Lp.	Stanowisko	Numer grobu	Rodzaj szpili	Płeć				Wiek										Wiek w latach	Kości zwierzęce	Faza TKŁ				
				Kobieta	Mężczyzna	Dziecko	Dorośli	Nieokreślona	Infans I	Infans II	Juvenis	Adultus	Adultus / Maturus	Maturus	Maturus / Senilis	Senilis	Dziecko				Dorośli	Nieokreślony		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23		
1	Bachórz - Chodorówka, stan. 1	85	br.				X											X				I		
2		109	br.	X								X									20-25		I	
3		140	br.		X							X											X	I
4		173	br.	X										X										I
5		209	br.						X			X?											X	I
6		298	br.						X										X					II
7		356	br.						X															II
8		425	br.			X														X				II
9		517	br.						X			X										X		I
10		548	br.	X															X					II
11		602	br.					X											X			X		II
12	Chodaczów, stan. 2	92	br.					X										X					I	
13	Furmany, stan. 1	282	br.	X								X											I	
14		301	br.					X							X								?	
15	Grodzisko Dolne, stan. 1	83	br.					X											X				I	
16		98	br.		X								X										I	
17		108	br.			X?							X										I	
18	Knapy, stan. 6	46	br.	X								X											III	
19		62	žel.	X								X											III	
20		105	žel.	X																		X	III	
21		124	br.						X			X												III

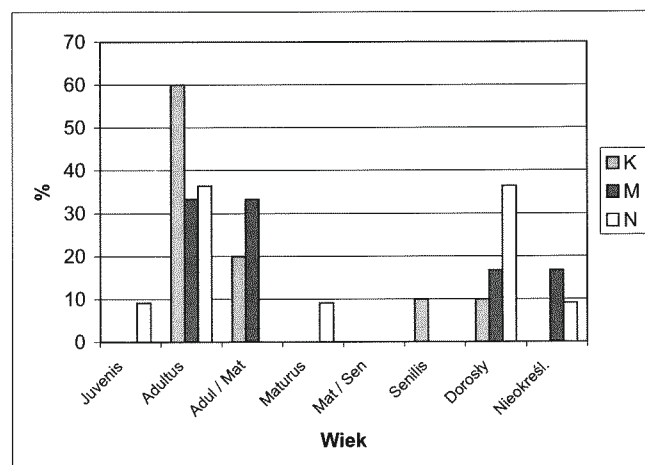
21	124	br.	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	III
1	2																					
22	Lipnik, stan. 5	113	br.			X											X			X	I	
23		222	br.				X										X				I	
24		318	br.	X?								X							35 - 40		?	
25		419	br.				X										X				?	
26	Pysznicza, stan. 1	581	br.				X				X										?	
27		600	br.	X							X									X	II	
28		613	br.			X			X										ok. 10		?	
29	Trzęsówka, stan. 1	128	žel.			X			X										ok. 10		III	
30		192	br.		X?												X				III	
31	Wierzawice, stan. 18	68	br.		X						X										?	
32		152	br.	X							X										III	

Oznaczenia: br. - szpila brązowa; žel. - szpila żelazna; ok. - około; p. - powyżej; TKL - tarnobrzeska kultura łużycka; X - obecność.

Ryc. 6. Wskaźnik procentowy szpil z główką sklepaną i zwinętą w uszko u osobników w poszczególnych kategoriach wieku
Abb. 6. Prozentueller Anteil der Rollenkopfnadeln bei den Einzelwesen in einzelnen Alterskategorien

Рис. 6. Процентный показатель шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой у особи разного возраста

Ryc. 7. Wskaźnik procentowy szpil z główką sklepaną i zwinętą w uszko u osobników dorosłych w poszczególnych klasach wieku

Abb. 7. Prozentueller Anteil der Rollenkopfnadeln bei den Einzelwesen in einzelnen Altersklassen

Рис. 7. Процентный показатель шпилек с расклепанной и свернутой в ушко головкой у взрослых особей в отдельных возрастных категориях

**Występowanie szpil z główką sklepaną i zwiniętą
w uszko u osobników w poszczególnych kategoriach
wiekowych**

Wiek	Ilość	
	N	%
Infans I	–	–
Infans II	2	6,3
Juvenis	1	3,1
Adultus	12	37,5
Adultus / Maturus	4	12,5
Maturus	1	3,1
Maturus / Senilis	–	–
Senilis	1	3,1
Dziecko	–	–
Dorośli	9	28,1
Nieokreślony	2	6,3
Suma	32	100,0

5. PODSUMOWANIE

Szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko są bardzo popularną ozdobą stroju występującą na przestrzeni ponad 2000 lat w różnych jednostkach kulturowych. Są także najliczniejszą grupą szpil w tarnobrzesciej kulturze łużyckiej. Występują przez cały okres rozwoju tej jednostki, a najczęściej w jej późnej fazie. W tym okresie obok szpil brązowych pojawiają się także zabytki wykonane z żelaza, które nie wyparły z użycia brązowych odpowiedników, ale z nimi współwystępowały, przeważnie na tych samych stanowiskach.

Brązowe szpile są bardzo liczną i dość mocno zróżnicowaną grupą. Dobrze datowane są jednak tylko typy reprezentowane przez nieliczne bądź pojedyncze zabytki. Pozostałe szpile nie są charakterystyczne dla jakiegos krótszego odcinka czasu. Za najwcześniejsze należy uznać szpile o dużych rozmiarach (ponad 15 cm), które pochodzą z początków tarnobrzesciej

kultury łużyckiej (faza IIa). Dość późne (III faza) są zabytki o prostych trzonkach i silnie rozklepanej główce.

Żelazne szpile nie są tak liczne jak ich brązowe odpowiedniki, ale za to bardzo zwarte. Pojawiły się w trakcie starszego odcinka III fazy (HaD), a ich zanik nastąpił prawdopodobnie w początkach młodszego odcinka tej fazy (LtB). Okres ich funkcjonowania nie jest zbyt długi, w przybliżeniu około 150 lat. Za najstarsze, ewentualnie współczesne pozostałym zabytkom żelaznym należałoby uznać szpile o silnie rozklepanej główce. Jest to o tyle prawdopodobne, że w tym okresie występują też analogiczne szpile brązowe, co sugeruje, że zabieg silnego rozklepywania główek był charakterystyczny dla III fazy tarnobrzesciej kultury łużyckiej.

Analizowane zabytki występowały w grobach osobników dorosłych, z niewielką przewagą pochówków kobiecych.

6. KATALOG

W poniższym katalogu zaprezentowano wszystkie zabytki, które zostały w tym artykule wykorzystane. Został on zestawiony w układzie alfabetycznym, a każda szpila otrzymała podwójny numer identyfikacyjny, który dla każdego zabytku jest inny. Pierwsza cyfra jest zgodna z numerem, pod jakim stanowisko figuruje w katalogu. Druga natomiast jest kolejnym numerem szpili występującej na danym stanowisku. Zabieg ten ma na celu łatwiejsze i szybsze operowanie konkretnymi zabytkami w tekście. Przy nazwach stanowisk znajduje się krótka wzmianka informująca o jego charakterze (cementarzysko, osada). Następnie jest informacja o numerze obiektu, z którego pochodzi zabytek i opis szpili wraz z odnośnikiem do konkretnej tablicy. W kolejnej kolumnie znajduje się skró-

cony opis przedmiotów, z którymi zabytek współwystępował w grobie (obiekcie) oraz datowanie całego zespołu względem faz tarnobrzesciej kultury łużyckiej. Kolejne miejsce zajmuje informacja o miejscu przechowywania zabytków. W niniejszym katalogu zamieszczone są też zabytki z miejscowości nieznanych, ale z całą pewnością pochodzące z terenów objętych zasięgiem tej jednostki kulturowej. W ostatniej rubryce znajdują się odnośniki do literatury. W przypadku materiałów publikowanych podana jest podstawowa publikacja źródłowa. Jeżeli natomiast materiały ze stanowiska były całościowo lub częściowo niepublikowane, wówczas podane są odnośniki do artykułów, w których były one wzmiankowane.

Katalog zabytków

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1/1	Albigowa 1 (c)	7	p	b		z	1. Waza dwustożkowa o cylindrycznej szyi i 2 uchami poziomo przekłutymi. 2. Ułamki misy profilowanej.	I		MAK	M. Gedl 1998
2/1	Bachórz - Chodorówka 1 (c)	34	p	b	2,8	d, z	1. Naczynie o jajowatym brzuscu.	?	I, 6	MAK	M. Gedl 1994
2/2		57	p	b	6	d, z	1. Garnek o esowatym profilu.	I	I, 7		
2/3		65	p	b	3,75	d	1. Częściowo zachowana misa półkulista. 2. Dolna część garnka jajowatego o wyodrębnionym dnie.	I	I, 4	MPK	
2/4		85	p	b	6,6		1. Misa profilowana. 2. Garnek o esowatym profilu. 3. Mały kubek.	I	I, 3		
2/5		109	p	b	14,65	t	1. Ułamki wazy dwustożkowej. 2. Misa profilowana. 3. Bransoleta brązowa. 4. 2 złote skręty.	I	I, 1		
2/6		140	p	b	8,4	t, 1,5	1. Garnek o esowatym profilu. 2. Misa profilowana z taśmowatym uchem.	I	I, 2		
2/7		155	p	b	4,3	d	1. Fragmenty 2 naczyń.	?	I, 5		
2/8		173	p	b	7,55		1. Waza dwustożkowa. 2. Misa profilowana. 3. Otwarta bransoleta brązowa.	I	II, 1		
2/9		204	p	b	10,2		1. Smukła waza dwustożkowa. 2. Misa półkulista.	II	II, 6		
2/10		206	p, pd	b	4,1	d	1. Naczynko profilowane. 2. Misa dwustożkowa o szyi rozchylonej na zewnątrz.	II	II, 2		
2/11		209	p	b	6,5		1. Lekko profilowany garnek. 2. Fragmenty misy profilowanej. 3. Brązowy skręt 2-zwojowy.	I	II, 4		
2/12		286	p	b	4,1	d	1. Fragmenty misy dwustożkowej o rozchylonej na zewnątrz szyi, zdobionej ukośnymi kreskami.	II	II, 3		
2/13		289	p, pd	b	7,1	d	1. 2 garnki o esowatym profilu. 2. Ułamki misy profilowanej. 3. Misa półkulista. 4. Małe naczynko.	I	II, 5		
2/14		298	p	b	7,6		1. Ułamki wazy dwustożkowej zdobionej na brzuscu guzkami i grupami ukośnych kresek.	II	II, 7		
2/15		303	p	b	4,95	d	1. Garnek esowaty. 2. Czerpak stożkowy.	I	II, 8		
2/16		312	p	b	6	d	1. Garnek esowaty. 2. Ułamki czerpaka o brzuscu baniastym. 3. Otwarta bransoleta brązowa.	I	III, 1		
2/17		356	p	b	6,6		1. Ułamki wazy dwustożkowej. 2. Misa profilowana. 3. Miseczka zdobiona ukośnymi kreskami.	II	III, 4		
2/18		368	p	b	4	d, 3f	1. Waza dwustożkowa.	II	III, 2		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
6/1	Furmany 1 (c)	106	p	b	15,8	2	1. Dolna część wazy? 2. Misa stożkowata.	?	VI, 4	MOR	K. Ormian 1998;
6/2		282	p, pd	b	12,7		1. Misa profilowana. 2. Dzbaneł z utraconym, taśmowatym uchem. 3. Waza o łukowatej szyi z 2 uchami. 4. Brązowa szpila z główką ukształtowaną przez poszerzenie się trzpienia.	I	VI, 5		K. Ormian, M. Bryłska, K. J. Guściora 2006
6/3		301	p, zn	b	17,6	sr, ts	1. Fragmenty wazy zdobione odciskami stempelka. 2. Fragmentarycznie zachowana misa półkulista.	?	VII, 1		
7/1	Grodzisko Dolne	83	p	b	8,25	1,5	1. Naczynie z listwą wymodelowaną ze ścianek.	I	VII, 2	MOR	S. Czopek 1996a
7/2	1 (c)	98	p	b	11,95		1. Fragmenty garnka tulipanowatego. 2. Płytki, stożkowata misa.	I	VII, 5		
7/3		108	p	b	7,85		1. Waza dwustożkowata. 2. Misa esowata. 3. Otwarty, torowany naczynie brązowy.	I	VII, 3		
7/4		126	p	b	3,8	2f, z	1. Garnek tulipanowaty. 2. Misa esowata z uchem. 3. Wysoki kubek z ostrym załomem.	I	VII, 4		
8/1	Hłomcza 1 (o)	39		b	12,8		1. Fragmenty wazy o zaokrąglonym brzuścu przechodzącym w wysoką stożkową szyję, z taśmowatymi uchami, ornament w postaci pionowych kanelur i guzków plastycznych. 2. Bardzo liczne fragmenty różnych typów naczyń.	?	VII, 6	MPK	A. Muzyczuk, E. Pohorska-Kleja 1994
9/1	Jasionka 1 (c)	5	p	b	6,5		1. Przesadzisty garnek jajowaty zdobiony rzędem dołków paznokciowych. 2. Szczypczyki brązowe.	III	VIII, 1	MOR	K. Moskwa 1973
9/2		8	p	b	6,15	zg, 2f, 1,5	1. Przesadzisty garnek jajowaty. 2. Fragmenty 2 paciorków szklanych i 5 ceramicznych.	III	VIII, 2		
10/1	Kłyżów 2 (c)	49	p	ż	7,8		1. Misa stożkowata z krawędzią zagiętą do wewnątrz. 2. Brązowy kolczyk typu Kłyżów.	III	VIII, 3	MOR	E. Szarek-Wąska 1975b; S. Czopek 1996b
10/2		102	p	b	8,05		1. Spękana popielnica.	?	VIII, 4		
10/3		140	p	ż	5		1. Waza o dwustożkowatym brzuścu.	III	VIII, 6		
10/4		191	p	b	8,6		1. Waza o dwustożkowatym brzuścu i stożkowatej szyjce. 2. 2 brązowe kolczyki typu Kłyżów.	III	VIII, 5		
10/5		197	p	ż	7,2		1. Popielnica. 2. Nożyk żelazny.	III	VIII, 9		
11/1	Knapy 6 (c)	46	p	b	6,6		1. Naczynie wazowate o zaokrąglonym brzuścu i wyraźnie wydzielonej, cylindrycznej szyjce.	III	IX, 1	MOR	S. Czopek 2004
11/2		62	p	ż	17,3	sr, f, 1,5	1. Fragmenty naczynia wazowatego, na załomie ornament krótkich kresek.	III	IX, 3		
11/3		105	p	ż	2,2	on	1. Fragmenty wazy o dwustożkowatym brzuścu.	III	VIII, 7		
11/4		124	p	b	4,2		1. Waza dwustożkowata z rozchylnym wylewem. 2. Czerpak półkulisty z płaskim dnem.	III	VIII, 8		
12/1	Kopki 3 (c)	20	p	ż	12,2	zg, z	1. Fragment brązowego kolczyka gwoździowatego.	III	IX, 2	MOR	K. Moskwa 1976;
12/2			i	b	11,9	z		?	IX, 4		P. Stępień 1993
12/3			i	ż	8,4			III	X, 1		
12/4			i	ż	10,3			III	X, 2		
12/5			i	ż	10,4			III	X, 3		
12/6			i	ż	9	d		III	X, 7		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
13/1	Kosin II (c)	195	p	b	5,3	d	1. Waza zdobiona 4 parami guzków stożkowatych.	?	X, 4	PMA	J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974
13/2		244	p	ż	4,2	sr	1. Waza o brzuscu dwustożkowatym z półkolistym wcięciem w krawędzi wylewu.	III	X, 5		
13/3		295	p	b	9,2	tr, 1,5	1. Waza dwustożkowata z półkolistym wcięciem w krawędzi, ornament odciśnięty naszyjnikiem.	III	X, 6		
13/4		307	p	b		z	1. Waza dwustożkowata z rzędem dziurek.	III			
14/1	Kraczkowa 1 (c)		l	b	13,1	zg, 2f		?	XI, 1	MOR	M. Gedl 1998
15/1	Krzemienica 1 (c)	76	p	b	8,85		1. Waza z łagodnym załosem brzuśca i wgłębieniem w brzegu, zdobiona motywem pseudosnurowym. 2. Czerpak półkuliści z płaskim dnem.	III	XI, 2	MOR	E. Szarek-Wasz- kowska 1975a
15/2		91	p	b	7,2		1. Waza z ostrym załosem brzuśca, zdobiona guzkami. 2. Czerpak półkuliści z taśmowatym uchem.	II?	XI, 3		
15/3		95	p	b	7,35		1. Waza z wyodrębnioną szyjką i łagodnym załosem brzuśca, zdobiona na ukośnymi kreskami i guzkami. 2. Czerpak półkuliści z wklęsłym dnem.	II	XI, 5		
15/4		98	p	b	8,7	z	1. Fragmenty popielnicy wazowatej.	?	XI, 6		
15/5			l	b	6,85			?	XI, 4		
16/1	Lipnik 5 (c)	73	p	b		f	1. Fragmenty 2 naczyń. 2. Wisiorek kamienny.	?		IAUJ	W. Blajer 1999, 2000, 2001a, 2001b, 2002, 2004, 2005; M. S. Przybyła 2002, 2003b
16/2		79	p	b		br, t	1. 2 garnki esowate. 2. Kubek profilowany z taśmowatym uchem. 3. Naczynko miniaturowe.	I	XII, 4		
16/3		113	p	b	5,6	f	1. 3 garnki esowate. 2. Misa profilowana z taśmowatym uchem. 3. Misa półkuliści.	I	XII, 2		
16/4		143	cp, zn	b	4,7	d	1. Wysoka misa profilowana. 2. Fragmenty naczyń. 3. Brązowy skręt lub kółko.	I	XII, 5		
16/5		222	p	b	8	zg, t	1. Waza dwustożkowata. 2. Fragmenty brązowej obręczy z czworobocznego drutu, tortowanej.	I	XII, 1		
16/6		318	p	b	13,45		1. Przydenna partia naczyń grubościennego.	?	XIII, 1		
16/7		419	p	b	9,4	1¼	1. Przydenna partia 2 naczyń.	?	XIII, 4		
16/8		442	zn	b	12,7	d	Brak danych	?	XIII, 2		
16/9			l	b	4,9	d		?	XII, 3		
17/1	Machów 20 (c)	?	p	b	8,55	sr	1. Postklasyczna waza nadsańska zdobiona zakreskowanymi trójkątami i pseudouszkami.	III	XIII, 3	MAK	Materiał niepubli- kowany
17/2		300	n	b			Brak danych				
18/1	Manasterz 6 (c)	11	sz	b	18	tp	1. 2 garnki esowate. 2. Czerpak profilowany z taśmowatym uchem. 3. 2 bransolety brązowe, tortowane, o zwężających się końcach.	I	XV, 1	IAUJ	J. Chochorowski 1989;

3. Z bransolety brązowe, tordowane, o zwężających się końcach.

1989;

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
18/2		110	sz	b	19,35	t, o, 1,5	1. 2 małe naczynia garnkowe. 2. Kubek profilowany. 3. Zdobiona bransoleta brązowa.	I	XIV	MOR	P. Godlewski 2001; S. Czopek, M. Siek, K. Trybała 2005; K. Trybała-Zawisłak 2006
18/3		119	sz	b	16, 1		1. Garnek ukośnie obmazywany. 2. Kubek - czerpak.	I		IAUJ	
18/4			I	b	4,55			?	XII, 6		
18/5			I	b	10,5	1,5		?	XV, 2		
18/6			I	b	5	t, 2f, 1,5		?	XV, 3		
18/7			I	b	7,1	zg		?	XII, 7		
19/1	Obojna - Zaosie I (c)	18	p, zn	b	10,6	1,5	1. Fragmenty naczynia z dość ostro załamany brzuścem. 2. Brązowy kołczyk gwoździowy, podwójnie czopkowany.	III	XV,5	MOR	E. Szarek-Waszkowska 1973
20/1	Pałuchy I (c)	220	p	b	7,9	d	1. Garnek esowaty. 2. Misa profilowana.	I	XV, 4	MNZP	A. Kostek 1996, 2002, 2003
20/2		224	p	b	12,5	2f	1. Fragment garnka tulipanowego. 2. Kubek profilowany z tasmowatym uchem.	I			
20/3		310	p	b	7,95	2f	1. Garnek jajowaty. 2. Czerpak słabo profilowany.	III			
20/4		312	p	b	7,55		1. Garnek jajowaty.	III			
20/5		365	p	ż	2,8	d	1. Garnek jajowaty z wyodrębnionym dnem.	III			
20/6		409	p	ż	8,1	2f	1. Waza o brzuścu dwustożkowatym. 2. Łukowato wygięte ostrze żelaznego noża?	III	XVI, 3		
20/7		482	p	ż	3,65	d	1. Waza z wysoko umieszczonym, ostrym załomem brzuśca. 2. Płaski przedmiot żelazny.	III			
20/8		514	p	ż	8,65	on	1. Zniszczona waza. 2. Naczynie miniaturowe.	III			
20/9		515	p	ż	7,6		1. Zniszczona waza z łagodnym załomem brzuśca.	III			
20/10		537	p	b	4,9		1. Zniszczona waza z łagodnym załomem brzuśca.	?			
20/11		555	p	ż	4,05	d	1. Uszkodzony mały garnek o słabym profilowaniu.	III			
20/12		572	p	b	5,6		1. Fragmenty wazy. 2. Naczynie miniaturowe.	?			
20/13		576	p	ż	6,5	4f, sp, on	1. Zniszczona waza z ostrym załomem brzuśca.	III			
20/14		578	p	b	10,55	sr	1. Zniszczona, smukła waza z łagodnym załomem brzuśca. 2. Fragment żelaznego noża?	III	XVI, 2		
20/15		599	bz	ż	8,4	4f, on	1. Fragmenty kilku naczyń wazowatych. 2. Fragment ostrza żelaznego noża?	III			
20/16		617	p	b	8,45		1. Uszkodzony smukły garnek słabo profilowany.	?			
20/17		627	bz	b	14,75	sr	1. Fragmenty naczyń.	?	XIII, 5		
20/18		661	p	b	12,85		1. Zniszczona waza. 2. Fragmentarycznie zachowana brązowa brzytwa półksiężycowata.	?			
20/19		674	p	b	7,7		1. Dolna partia naczynia wazowatego.	?			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20/20		683	p	b	7,2		1. Dolna partia wazy. 2. Czerpak miniaturowy.				
20/21		756	p	z	5,4		1. Uszkodzona waza z ostrym załomem brzuśca.	?			
20/22		794	p	z	8,45	2f, on	1. Zniszczona waza z ostrym załomem brzuśca.	III			
20/23		800	p	b	7,6		1. Zniszczona waza ze spłaszczonym brzuścem.	III			
20/24		882	p	b	4,5	4f, 1,5	1. Zniszczony duży rozmiarów garnek esowaty. 2. Guzik brązowy.	I?			
20/25		899	p	b	4,9		1. Zniszczona waza? z baniastym brzuścem.	?			
20/26		903	p	b	7,6		1. Fragmenty misy z brzegiem zagiętym do środka. 2. Miniaturowa wazka. 3. Fragment placcka.	III			
20/27		924	bz	b	14,1	2	1. Kubek profilowany z taśmowatym uchem. 2. Brązowa bransoleta z trójkątnej sztabki.	I	XVI, 5		
20/28		948	p	b	9,5		1. Zniszczona waza. 2. Brązowa zawieszka.	?	XVI, 4		
20/29		951	p	b	6,5	zg	1. Zniszczona waza. 2. Część placcka (z otworkami).	III			
20/30		1000	p	b	10,4		1. Zniszczona duży rozmiarów waza.	?			
20/31		1008	p	b	5,15		1. Zniszczona waza. 2. Fragment (dno) naczynka miniaturowego.	?			
20/32		1024	p	b	5,5	d	1. Przydenna partia naczynia wazowatego.	?			
20/33		1153	p	z	7,5	2f	1. Zniszczona waza z kulistym brzuścem. 2. Żelazny nóż formy łukowatej. 3. Żelazna brzytwa?	III			
20/34		1212	p	z	7,75	d, 3f	1. Zniszczona waza z nisko osadzonym załomem.	III			
20/35		1248	p	b	2,05	1 $\frac{3}{4}$	1. Zniszczona waza z zaokrąglonym brzuścem.	?			
20/36		1269	p	b	7,2		1. Zniszczona waza ze spłaszczonym brzuścem.	?			
20/37		1290	p	b	8,85	t	1. Fragmenty misy z brzegiem zagiętym do środka.	III			
20/38		1296	p, zn	b	12,5	sr	1. Zniszczony garnek? z dookólnym żeberkiem. 2. 2 obręcze brązowe. 3. Płaska brzytwa brązowa. 4. Fragment trzonka żelaznej szplii?	III			
20/39				b	5	4f, 1,5					
20/40		1322	p	z	8,55	2f, 1,5	1. Zniszczona waza z ostrym załomem brzuśca. 2. Miniaturowa wazka. 3. 2 obręcze brązowe. 4. Żelazny nóż (brzytwa?) z ostrzem lekko łukowatym	III			
20/41				z	1,6						
20/42		1339	p	z	11	2f	1. Fragmenty wazy. 2. Uszkodzony żelazny nóż.	III			
20/43		1356	p	z	5,55	2f, on	1. Zniszczona smukła waza z łagodnym załomem brzuśca. 2. Fragmenty ostrza brzytwy żelaznej.	III			
20/44		1387	p	b	4,4		1. Uszkodzona smukła waza z zaokrąglonym załomem brzuśca i zwiężającą się partią górną.	?			

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
20/45		1419	p	b	7,05	tn	1. Zniszczona waza z łagodnym załomem brzuśca, zwężającą się, wklęsłą partią górną, prostymi ściankami części dolnej i niewyodrębnionym dnem.	III?			
20/46		1489	p	b	12,35		1. Fragmenty misy półkulistej. 2. 3-zwojowa bransoleta brązowa z płasko-wypukłej taśmy. 3. Fragment łancuszka brązowego.	I?	XVI, 1		
20/47		1496	p	b	10,4		1. Zniszczony garnek?	?			
20/48		1509	p	ż	3,65	d, 2f	1. Zniszczona waza. 2. Część czerpaka?	III			
20/49		1567	p	b	5,9		1. Zniszczona waza z łagodnym załomem brzuśca.	?			
20/50		1641	p	b	5,65	b/ż, 2f on	1. Zniszczona waza z wysoko umieszczonym załomem brzuśca. 2. Fragmenty żelaznej szpilki?	III			
20/51			l	b	9,5	sr		?	XII, 8		
20/52			l	b	6,1			?	XVI, 6		
20/53			l	ż	2,95	sr, on		III			
21/1	Pysznica 1 (c)	581	p, zn	b	9,35		1. Fragmenty naczynia wazowatego, powyżej załomu ornament ukosnych kresek.	?	XVII, 3	MRS	S. Czopek 2001
21/2		600	p	b	13,9		1. Smukła waza nadszańska 69/78 (?). 2. Profilowany czerpak półkulisty.	II	XVII, 1		
21/3		613	p	b	9,85		1. Dolna część naczynia wazowatego. 2. Fragmenty dużej misy stożkowej o płaskim dnie.	?	XVII, 2		
22/1	Sanok - Olchowce 16 (c)	20	p	b	5,3	d, 2f	1. Fragment brzuśca naczynia o obmazywanej powierzchni.	?	XVII, 4	MHS	M. Zielińska 2005
23/1	Stróża A (c)		l	ż	8			III	XVII, 5	MNZP	W. Poradyło 1995
23/2			l	ż	6,45	2f, on		III	XVII, 6		
24/1	Tarnobrzeg okolic ca (zp)		l	b	19,6	sr, 1,5		?	XVIII, 1	MOR	S. Czopek 1990
25/1	Trójczycze 1 (c)	3	bz	ż	3,85	on	1. Fragmenty misy półkulistej.	III	XVIII, 2	MNZP	W. Poradyło 2001
25/2				ż	3,15	d			XVIII, 4		
25/3		11	p, zn	ż	3,45	sr, on 1,5	1. Fragmenty misy o brzegu zagiętym do środka.	III	XVIII, 6		
25/4		44	p	b	4,65		1. Nieco asymetryczne naczynie dwustożkowe z łukowatym wcięciem w krawędzi wylewu.	III	XVIII, 3		
25/5		73	p, zn	b	8,65	t	1. Zniszczone dwustożkowe naczynie wazowate o dość ostrym załomie brzuśca. 2. Placek.	III	XVIII, 7		
25/6		83	cp, zn	ż	3,85	2f	1. Fragmenty naczyń.	III	XVIII, 5		

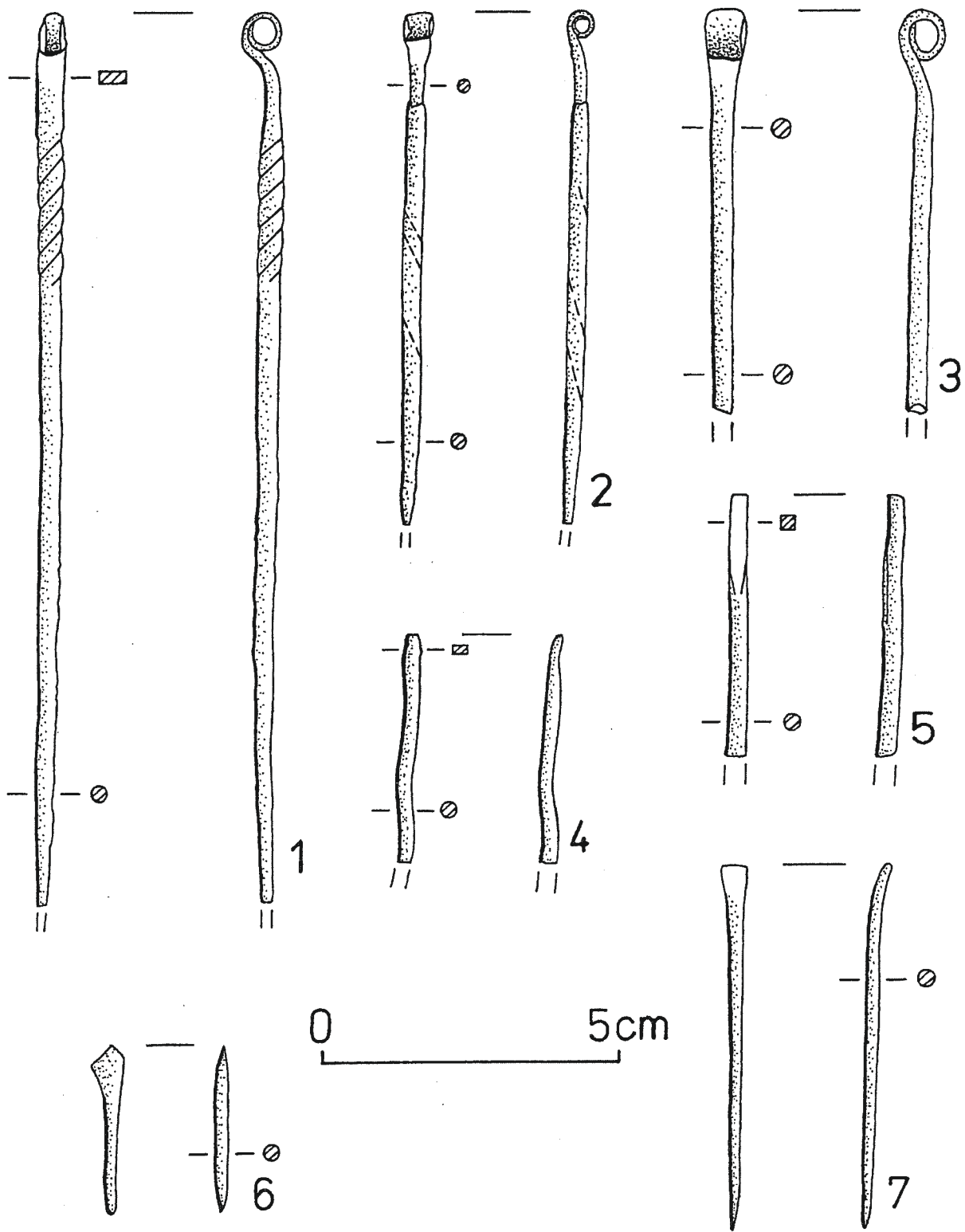
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
26/1	Trzęsówka 1 (c)	16	p	ż	11,6	sr, 4f	1. Dolna część naczynia o zaokrąglonym łańcuchu.	III	XIX, 1	MKL	K. Moskwa 1971
26/2		57	p	ż	11,3	d, 4f	1. Misa stożkowato półkulista z płaskim dnem, szyjką lekko wgiętą do środka. 2. Brązowy kołczyk gwoździowaty.	III	XIX, 2		
26/3		128	p	ż	10	sr, 4f	1. Naczynie o łagodnie załamany brzuścu, zdobione pasmem ornamentu sosenkowego.	III	XIX, 3		
26/4		180	p	ż	7,75	2f	1. Mocno przysadzisty garnek jajowaty	III	XIX, 4		
26/5		192	p	b	7,4	z	1. Naczynie o łagodnie załamany brzuścu. 2. Brązowy kołczyk gwoździowaty, tarczokowaty. 3. Kołczyk gwoździowaty, podwójnie czopkowaty.	III	XIX, 5		
26/6		262	p	ż	10	4f	1. Ułamki naczynia.	III	XIX, 6		
26/7		317	p	b		sk, t, 1½	1. Garnek jajowaty. 2. Miseczka o łukowatym profilu z dnem wgiętym do środka.	III	XX, 1		
27/1	Ulanów 1 (c)	8	cp, zn	ż	7,2 2,4	2f, z	1. Brązowy kołczyk gwoździowaty typu scytyjskiego.	III	XX, 2	MAK	W. Poradyło 1995
27/2			l	ż	5,7	z		III	XX, 3		
27/3			l	ż	5,8	d		III	XX, 7	MNZP	
27/4			l	ż	9,75	d		III	XX, 4		
28/1	Wierzawice 4 (c)	5	p, u	b	7,7		1. Naczynie wazowate o stożkowatej szyjce. 2. Bransoleta brązowa z płasko-wypukłej taśmy.	I	XX, 6	MOR	K. Moskwa 1984
29/1	Wierzawice 7 (c)		l	ż	4,05	on		III	XX, 5	MNZP	W. Poradyło 1995
30/1	Wierzawice 18 (c)	61	p	b	8	zg	1. Przydenna partia naczynia grubościennego.	?	XXIV, 1	IAUR	Materiał niepublikowany
30/2		68	p	b	9,25	1,5	1. Zachowane fragmentarycznie naczynie wazowate o ostrym łańcuchu brzuśca.	?	XXII, 3		
30/3		118	p	b	9,2	zg	1. Fragmenty naczynia wazowatego o dość ostro załamany brzuścu.	?	XXII, 4		
30/4		152	p	b	7,2		1. Zniszczone naczynie wazowate o dwustożkowatym brzuścu.	III	XXIII, 3		
30/5		183	p	b	8,8		Brak danych	?	XXIII, 2		
30/6		224	p	b	6,3		Brak danych	?	XXIII, 5		
30/7		287	p	b	6,2		1. Dolna część naczynia o powierzchni chropowatej z wyraźnym wyodrębnionym dnem.	?	XX, 8		
30/8		292	p	b	14	1,5	1. Dolna część naczynia wazowatego.	?	XXI, 1		
30/9		315	p	b	9,5		1. Dolna partia naczynia (garnka jajowatego?) o ukośnie obmazywanej powierzchni.	III	XXII, 5		
30/10		347	p	b	6,85		Brak danych	?	XXI, 3		
30/11		371	p	b	15,7		Brak danych	?	XXI, 2		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
30/12		381	p	b	7,2		1. Kilka fragmentów naczyńia wazowatego.	?	XXI, 4		
30/13		418	p	ż		z?	1. Uszkodzone naczynie wazowate o łagodnym załomie brzuśca, zdo- bione kombinacją ukośnych nacięć przypominających trójkąty oraz guzkami.	III			
30/14		421	p	b	11,4		1. Zniszczone naczynie wazowate. 2. Brązowa zawieszka z 7-zwojową tarczką spiralną.	?			
30/15		449	p	ż	8,5	st, on	1. Fragmenty naczyńia.	III			
30/16		451	p	b	5,5		Brak danych	?			
30/17		461	p	b	8,2		1. Fragmenty naczyńia.	?			
30/18		507	p	b	4,6		1. Dolna partia naczyńia wazowatego? 2. Fragmenty naczyńia minia- turowego.	?			
30/19		509	p	b	6,9		1. Dolna partia naczyńia wazowatego? 2. Brązowy skręt 2-zwojowy.	?			
30/20			l	b	6,5			?	XXI, 5		
30/21			l	b	6			?	XXI, 6		
30/22			l	b	16,1	1¼		?	XXII, 1		
30/23			l	ż	9,3	2f		III	XXII, 2		
30/24			l	b	14,4	d, zg		?	XXIII, 1		
30/25			l	b	6,75			?	XXIII, 4		
30/26			l	b	7,2			?	XXIII, 6		
30/27			l	b	6,1	2f		?	XXIII, 7		
30/28			l	b	6,85	pt, 1,5		?			
30/29			l	b	10,6	sr		?			
30/30			l	b	7,65	1,5		?			
30/31			l	b	5,95			?			
30/32			l	ż	4,2			III			
31/1	Wietlin III 1 (c)	48	p	b	7,95		1. Zniszczony garnek ze słabo wyodrębnionym dnem.	III	XXIV, 5	MNZP	A. Kostek 1991
32/1	Wylewa 4 (c)	105	p	ż	3	sp	1. Ułamki naczyńia grubościennego. 2. Fragment noża żelaznego, sil- nie przepalony.	III	XXIV, 3	PMA	H. Różańska 1962
32/2		109	p	ż	7,2	sp	1. Zniszczone naczynie, zdobione na załomie brzuśca 2 spłaszczoneymi guzkami.	III	XXIV, 2		
32/3		123	p	b	12	m	1. Zniszczone naczynie, zdobione na załomie brzuśca guzkami. 2. Na- czynko miniaturowe.	III	XXIV, 4		
32/4		162	p	b	7,6	z?	1. Garnek jajowaty o profilu łukowatym, zdobiony podwójnymi guzka- mi oraz rzędem dziurek.	III	XXIV, 7	MJA	Materiał niepubli- kowany
32/5		326	p	ż	5,75	d, z?	1. Fragmenty naczyńia wazowatego.	III	XXIV, 6		
32/6		349	p	b	0,75	z?	1. Zniszczone naczynie wazowate o łagodnym załomie brzuśca, stożko- watej szyjce z wychylonym na zewnątrz wylewem. 2. Talerz - placek.	III	XXIV, 8		
32/7		372	p	ż	3,75	n, z?	1. Naczynie wazowate z łagodnym załodem brzuśca przechodzącym w zwężającą się szyjkę.	III	XXIV, 9		
32/8		?	n	b	7,25	z?		?	XXV, 1		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
33/1	Zarzeczce 1 (c)		I	ż	8,7	zg, 2f		III	XXV, 2	MHS	K. Moskwa 1976; S. Czopek 1993
33/2			I	ż	8,7	2f		III	XXV, 3		
34/1	Zawada 1 (o)		I	ż	11,4	1 ¼		III	XXV, 6	?	B. Chomentowska 1989
34/2			I	b	1,9	d		?	XXV, 7		
35/1	Złota ? (c)		sz	b	15,4		1. Waza ostroprofilowana. 2. Czerpak ostroprofilowany. 3. Część naczynia tulipanowatego.	I	XXVI, 1	MOS	J. M. Ścibior 1993
36/1	Zwięczyca 3 (o)		I	ż	6,75	on		III	XXV, 5	MOR	S. Czopek, K. Trybała 2004
37/1	Miejscowość nieznana (zp)		I	b	7,9	d		?	XXV, 8	MOR	Zabytek niepublikowany
37/2			I	b	10,6			?	XXVI, 3	MNZP	W. Poradyło 1995
37/3			I	b	12,85			?	XXVI, 2		
37/4			I	ż	8,9	d		III	XXV, 4		

Oznaczenia:

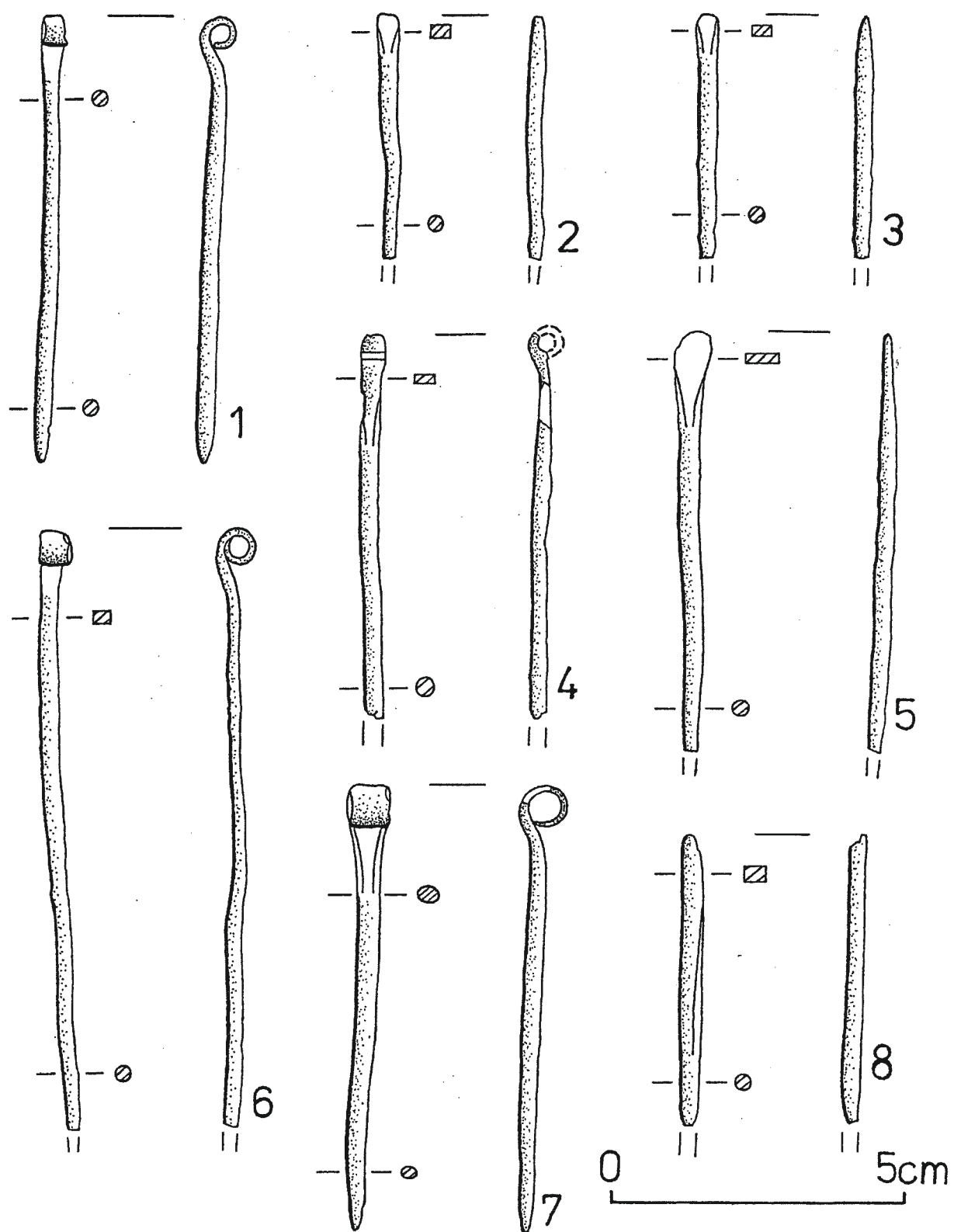
1. Numer identyfikacyjny szpili. 2. Stanowisko (c - cementarzysko, o - osada, zp - znalezione przypadkowe). 3. Numer grobu (objektu). 4. Typ grobu (bz - bezpopielnicowy, cp - ciałopalny, l - luźne, n - nieokreślony, p - popielnicowy, pd - podwójny, sz - szkieletowy, u - uszkodzony, zn - zniszczony). 5. Rodzaj szpili (b - brązowa, ż - żelazna). 6. Długość szpili w cm (długość zachowana lub zrekonstruowana). 7. Dodatkowe informacje o zabytku (1,5; 1 ¼; 2 - liczba zwojów główki, br - bransoleta wykonana ze szpili, bż - bryłka żelaza osadzona wokół szpili, d - domniemana, f, 2f - zachowana w kilkunastu fragmentach, 2 fragmentach, k - kołko przewleczone przez uszko szpili, m - masywna, n - nadtopiona, o - ornamentowana, on - otwór w głowce niewidoczny, pt - wykonana z płaskiej taśmy, sk - skręt wykonany ze szpili, sp - silnie przepalona, sr - główka silnie rozklepana, t - tordowana, tn - trzonek nierozklepany, tp - trzonek profilowany, tr - trzonek rozdwojony, ts - trzonek szablsto wygięty, z - zaginęta, zg - zgięta). 8. Wybrane zabytki z inwentarza zespołu zwartego. 9. Datowanie wg faz tarnobrzezkiej kultury lużyckiej. 10. Numer tablicy. 11. Zbiory (IAUJ - Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, IAUR - Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, MAK - Muzeum Archeologiczne w Krakowie, MHS - Muzeum Historyczne w Sanoku, MJA - Muzeum w Jarosławiu, MKL - Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, MNZP - Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, MOR - Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, MOS - Muzeum Okręgowe w Sandomierzu, MPK - Muzeum Podkarpackie w Krośnie, MRS - Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, PMA - Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, kp - kolekcja prywatna).
12. Literatura.

Tabl. I. Bachórz – Chodorówka, stan. 1. Szpile z grobów: 34 (6), 57 (7), 65 (4), 85 (3), 109 (1), 140 (2), 155 (5); 6 – 7 wg M. Gedla 1994

Taf. I. Bachórz – Chodorówka, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 34 (6), 57 (7), 65 (4), 85 (3), 109 (1), 140 (2), 155 (5); 6–7 nach M. Gedl 1994

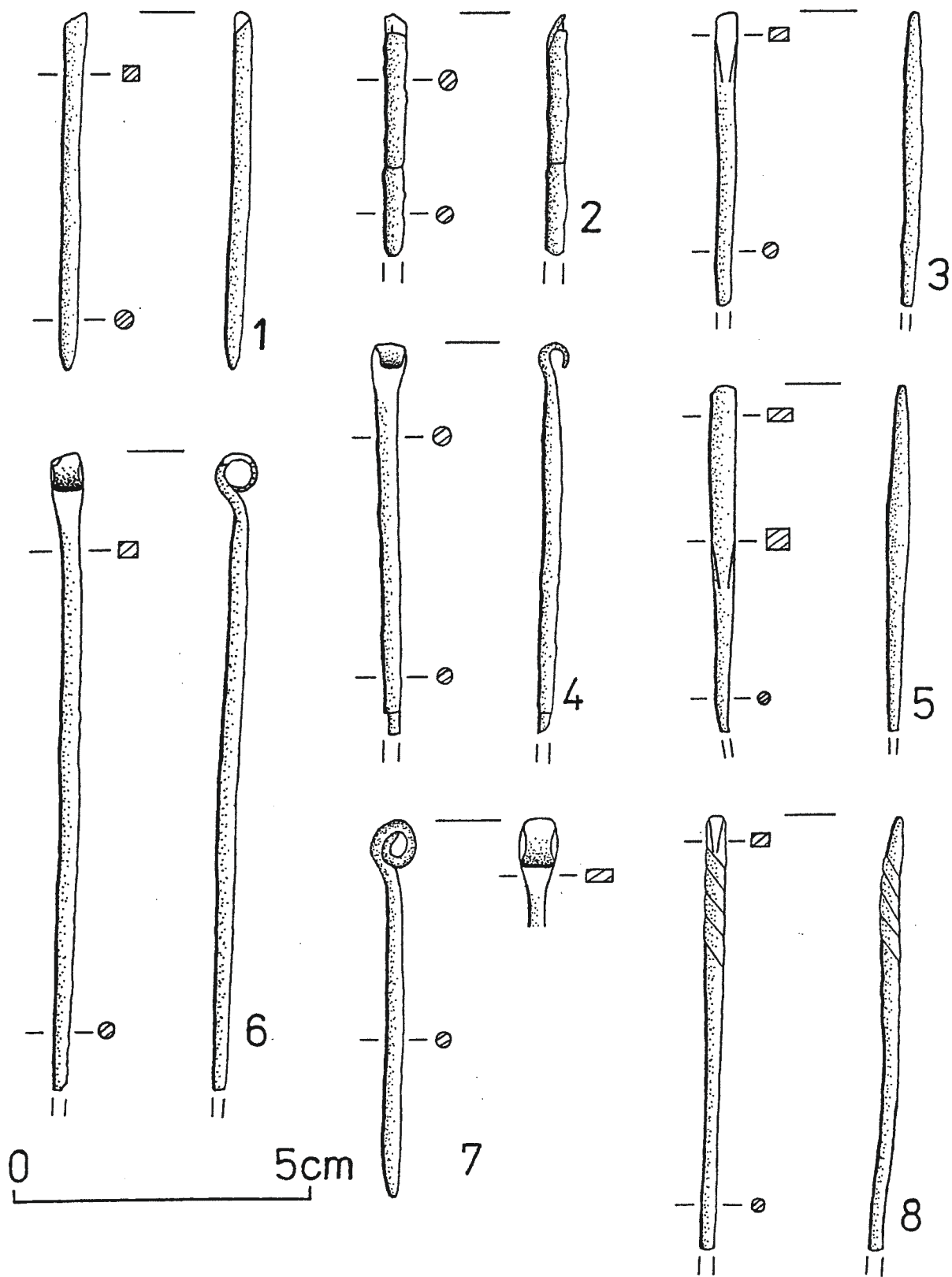
Табл. I. Бахуж – Ходорувка, пам. 1. Шпильки из погребений: 34 (6), 57 (7), 65 (4), 85 (3), 109 (1), 140 (2), 155 (5); 6–7 согл. М. Gedla 1994

Tabl. II. Bachórz – Chodorówka, stan. 1. Szpile z grobów: 173 (1), 204 (6), 206 (2), 209 (4), 286 (3), 289 (5), 298 (7), 303 (8)

Taf. II. Bachórz – Chodorówka, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 173 (1), 204 (6), 206 (2), 209 (4), 286 (3), 303 (8)

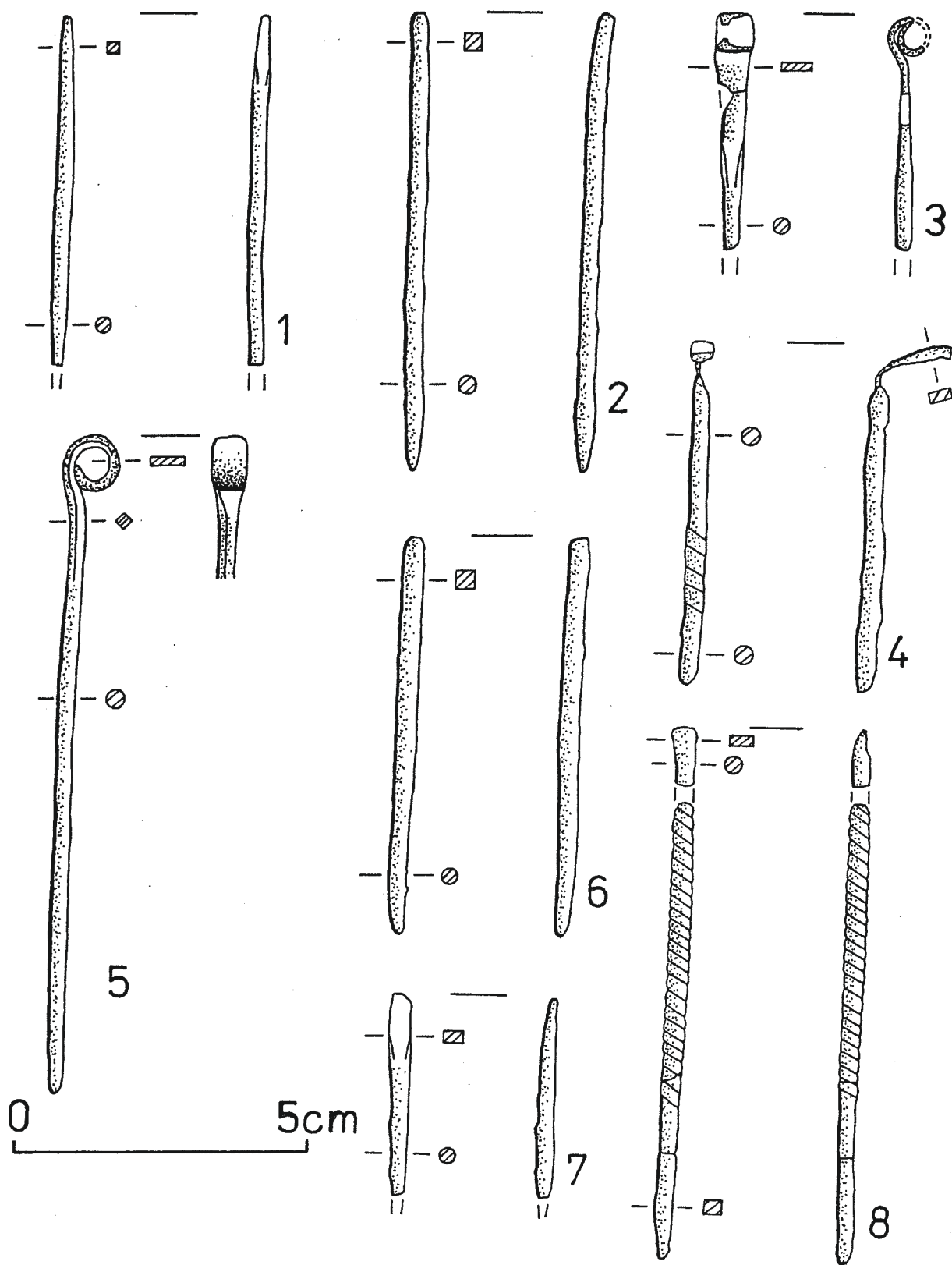
Табл. II. Бахуж – Ходорувка, пам. 1. Шпильки из погребений: 173 (1), 204 (6), 206 (2), 209 (4), 286 (3), 289 (7), 303 (8)

Tabl. III. Bachórz – Chodorówka, stan. 1. Szpile z grobów: 312 (1), 356 (4), 368 (2), 375 (3), 425 (6), 427 (5), 496 (8), 517 (7); 7 wg M. Gedla 1994

Taf. III. Bachórz – Chodorówka, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 312 (1), 356 (4), 368 (2), 425 (6), 427 (5), 496 (8), 517 (7); 7 nach M. Gedl 1994

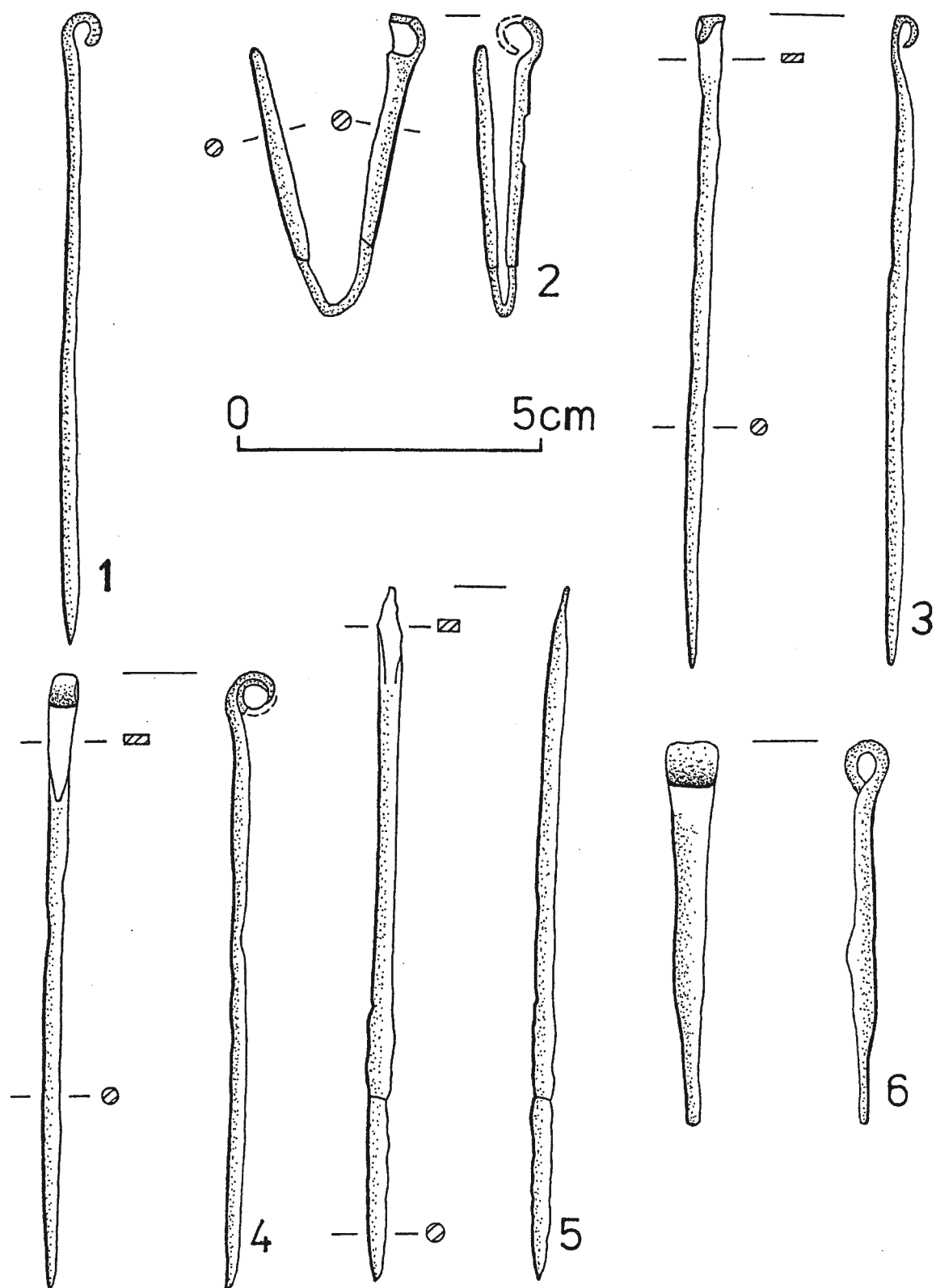
Табл. III. Бахуж – Ходорувка, пам. 1. Шпильки из погребений: 312 (1), 356 (4), 368 (2), 425 (6), 427 (5), 496 (8), 517 (7); 7 согл. М. Gedla 1994

Tabl. IV. Bachórz – Chodorówka, stan. 1. Szpile z grobów: 468 (8), 523 (1), 548 (5), 602 (2, 3), 647 (4), 692 (7), 737 (6); 5 wg M. Gedla 1994

Taf. IV. Bachórz – Chodorówka, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 468 (8), 523 (1), 548 (5), 602 (2,3), 647 (4), 692 (7), 737 (6); 5 nach M. Gedl 1994

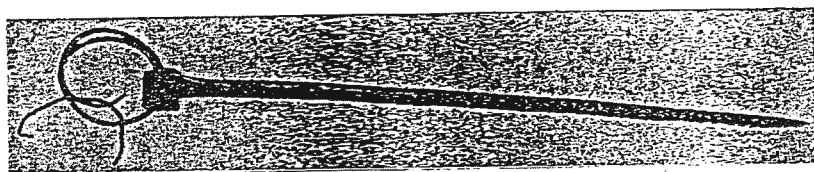
Табл. IV. Бахуж – Ходорувка, пам. 1. Шпильки из погребений: 468 (8), 523 (1), 548 (5), 602 (2, 3), 647 (4), 692 (7), 737 (6); 5 согл. M. Gedla 1994

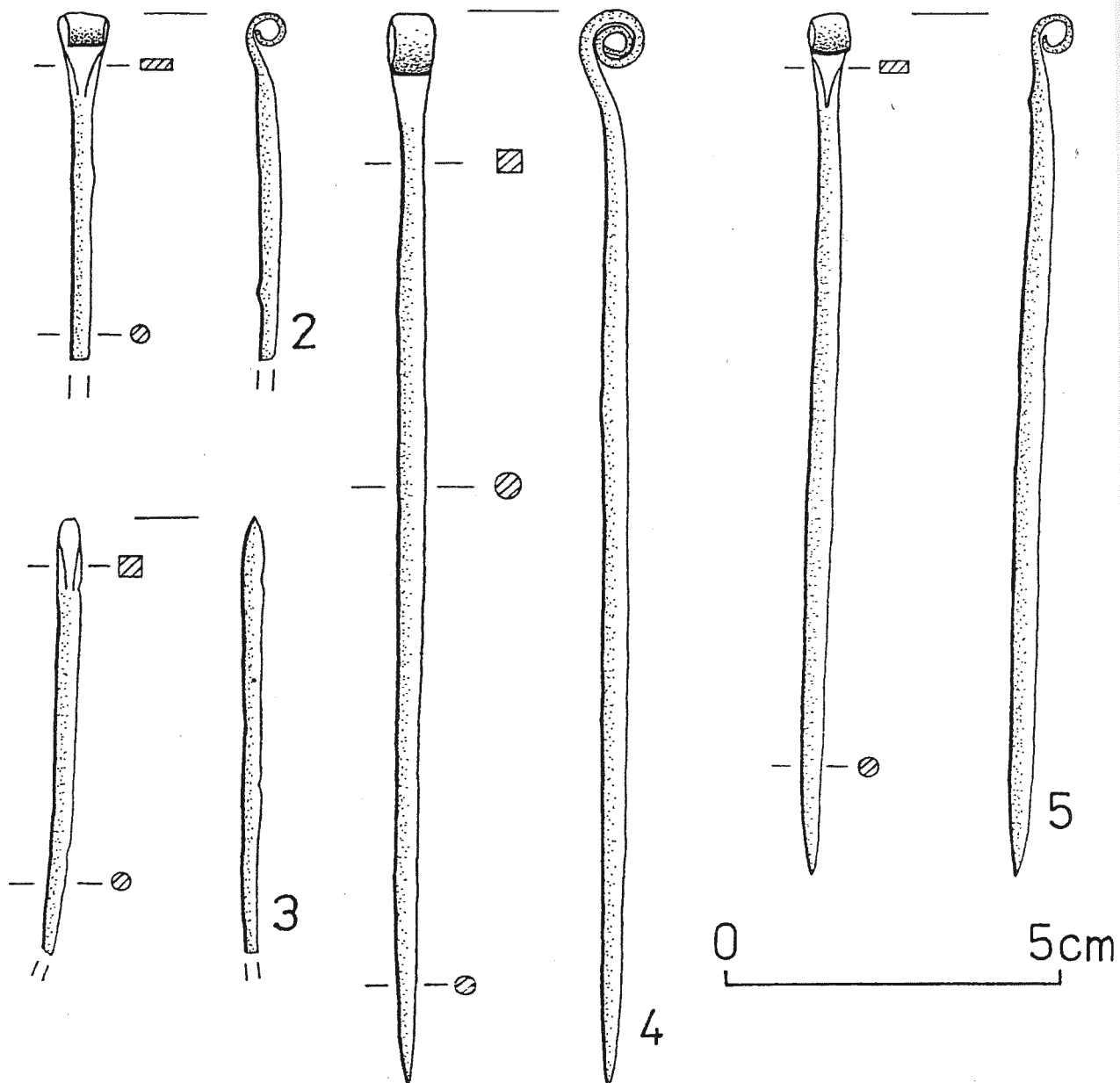
Tabl. V. Bachórz – Chodorówka, stan. 1. Szpile luźne (1, 2). Białobrzegi, stan. 1. Szpila z obiektu 132 (3), luźne (4, 6). Chodaczów, stan. 2. Szpila z grobu 87 (5); 1 wg szkicu R. Jamki, 2 wg M. Gedla 1994, 6 wg S. Czopka 1996

Taf. V. Bachórz – Chodorówka, Fst. 1. Iose Nadeln (1,2). Białobrzegi, Fst. 1. Nadel aus dem Objekt 132 (3), Lose Funde (4,6). Chodaczów, Fst. 2. Nadel aus dem Grab 87 (5); 1 anhand der Zeichnung R. Jamka, 2 nach M. Gedl 1994, 6 nach S. Chopek

Табл. V. Бахуж – Ходорувка, пам. 1. Разрозненные шпильки (1, 2). Бялобжеги, пам. 1. Шпилька из объекта 132 (3), разрозненные (4, 6). Ходачув, пам. 2. Шпилька из погребения 87 (5); 1 согл. рис. Р. Ямки, 2 согл. М. Gedla 1994, 6 согл. S. Czopka 1996

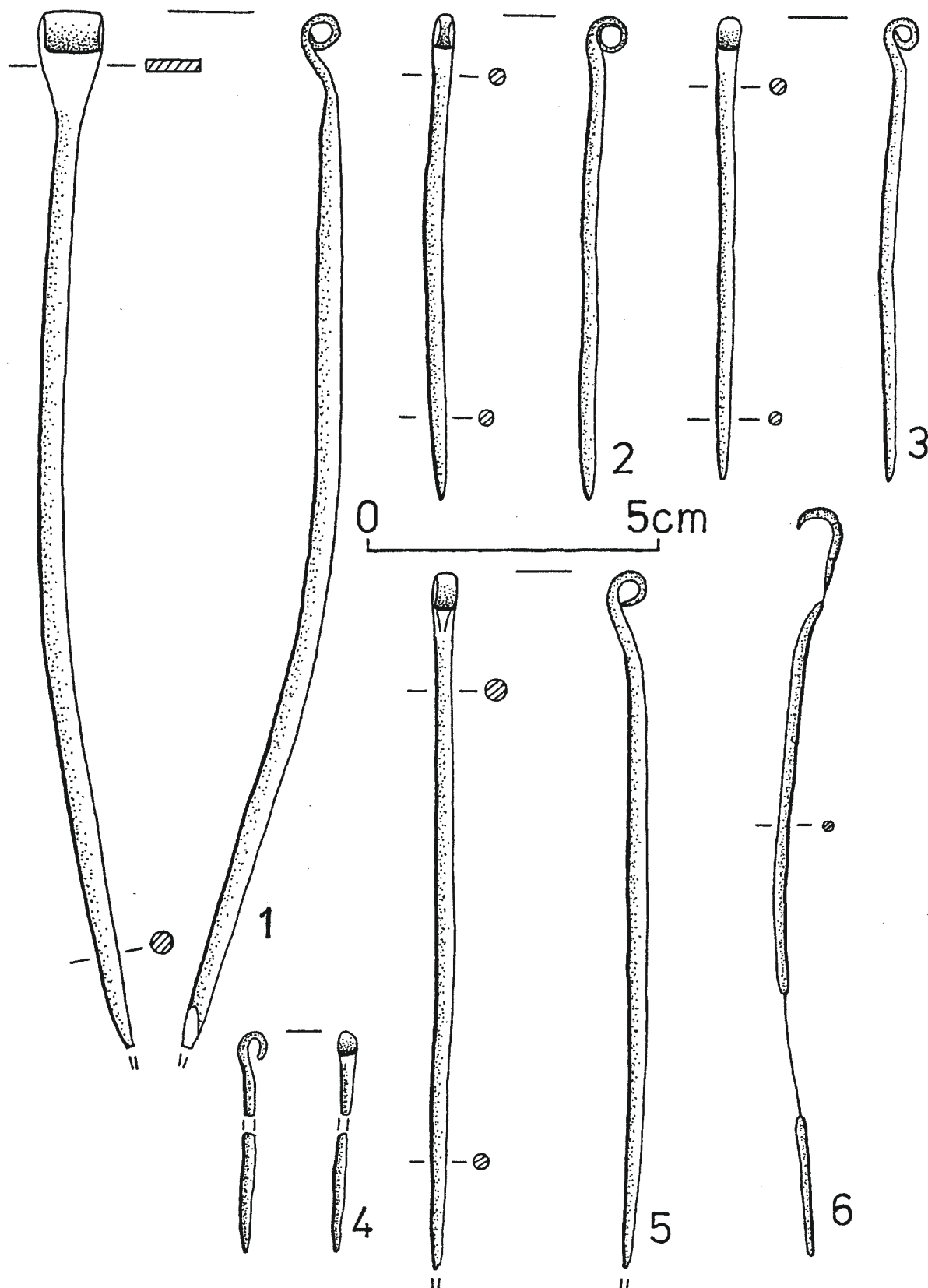
1

Tabl. VI. Chobrzany, stan. ? Szpila luźna (1). Chodaczów, stan. 2. Szpile z grobów: 92 (2), 107 (3). Furmany, stan. 1. Szpile z grobów: 106 (4), 282 (5); 1 fot. H. Pieczul

Taf. VI. Chobrzany, Fst. ? Lose Nadel (1). Chodaczów, Fst. 2. Nadeln aus den Gräbern: 92 (2), 107 (3). Furmany, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 106 (4), 282 (5); 1 Fot. H. Pieczul

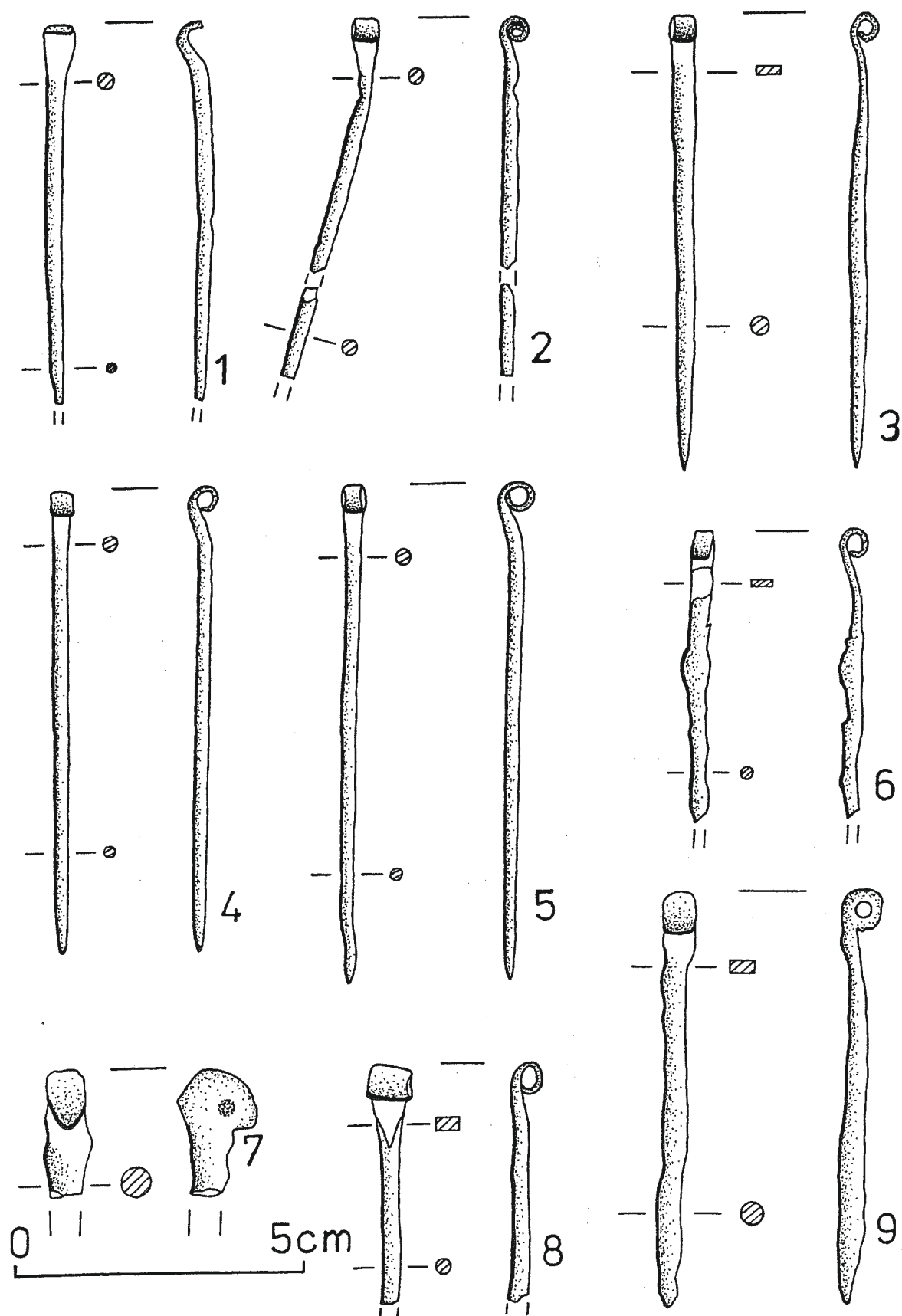
Табл. VI. Хобжаны, пам. ? Шпилька разрозненная (1). Ходачув, пам. 2. Шпильки из погребений: 92 (2), 107 (3). Фурманы, пам. 1. Шпильки из погребений: 106 (4), 282 (5); 1 фото Г. Печуль

Tabl. VII. Furmany, stan. 1. Szpila z grobu 301 (1). Grodzisko Dolne, stan. 1. Szpile z grobów: 83 (2), 98 (5), 108 (3), 126 (4).
 Hłomcza, stan. 1. Szpila z obiektu 39 (6); 4 wg S. Czopka 1996, 6 wg A. Muzyczuk, E. Pohorska-Kleja 1994

Taf. VII. Furmany, Fst. 1. Nadel aus dem Grab 301 (1). Grodzisko Dolne, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 83 (2), 98 (5), 108 (3), 126 (4).
 Hołomcza, Fst. 1. Nadel aus dem Objekt 39 (6); 4 nach S. Czopek 1996, 6 nach A. Muzyczuk, E. Pohorska-Kleja 1994

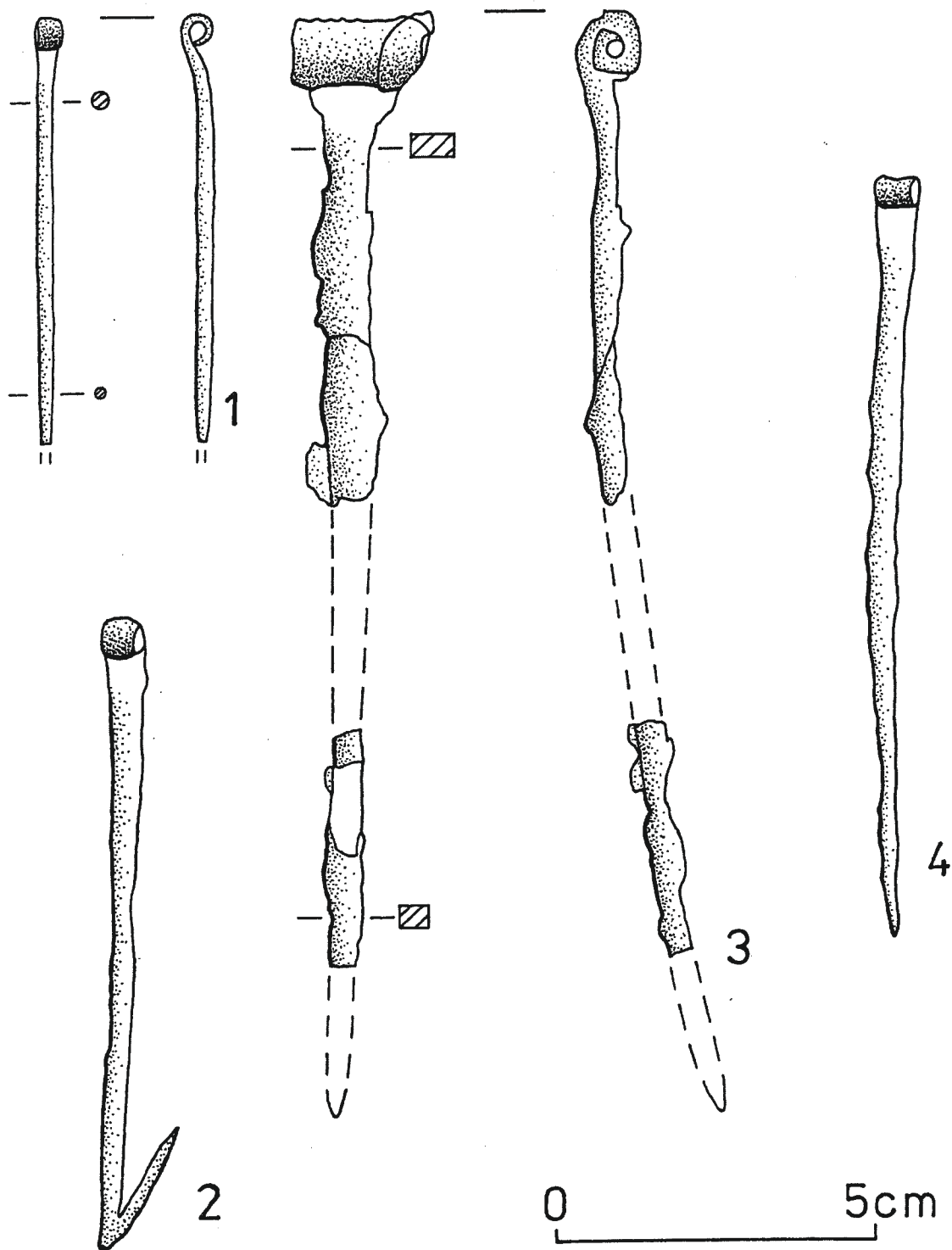
Табл. VII. Фурманы, пам. 1. Шпилька из погребения 301 (1). Гродзиско Дольне, пам. 1. Шпильки из погребений: 83 (2),
 98 (5), 108 (3), 126 (4). Гломча, пам. 1. Шпилька из объекта 39 (6); 4 согл. S. Czopka 1996, 6 согл. A. Muzyczuk,
 E. Pohorska-Kleja 1994

Tabl. VIII. Jasionka, stan. 1. Szpile z grobów: 5 (1), 8 (2). Kłyżów, stan. 2. Szpile z grobów: 49 (3), 102 (4), 140 (6), 191 (5), 197 (9). Knapy, stan. 6. Szpile z grobów: 105 (7), 124 (8)

Taf. VIII. Jasionka, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 5 (1), 8 (2). Kłyżów, Fst. 2. Nadeln aus den Gräbern: 49 (3), 102 (4), 140 (6), 191 (5), 197 (9). Knapy, Fst. 6. Nadeln aus den Gräbern: 105 (7), 124 (8)

Табл. VIII. Ясенка, пам. 1. Шпильки из погребений: 5 (1), 8 (2). Кльжув, пам. 2. Шпильки из погребений: 49 (3), 102 (4), 140 (6), 191 (5), 197 (9). Кнапы, пам. 6. Шпильки из погребений: 105 (7), 124 (8)

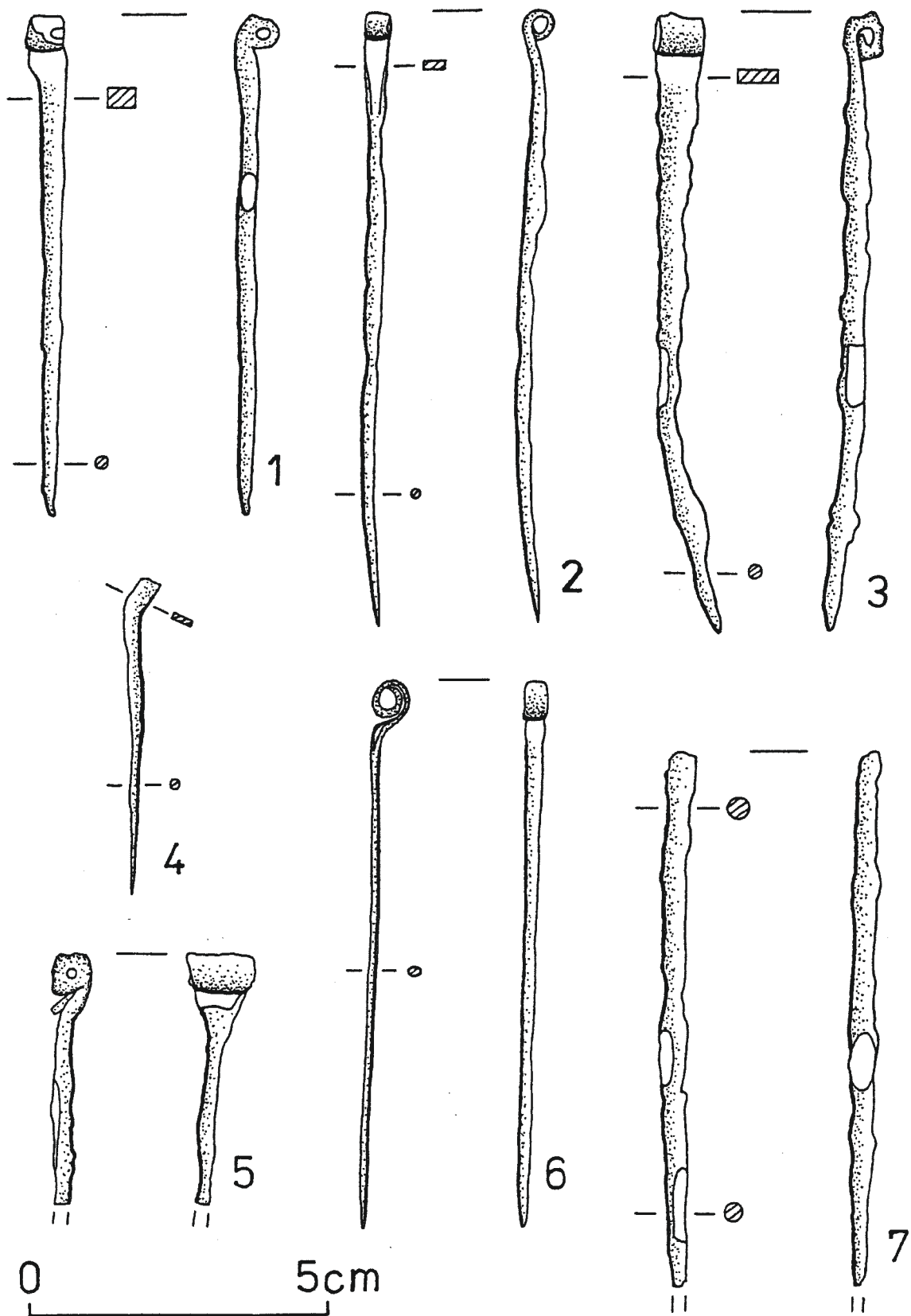

Tabl. IX. Knapy, stan. 6. Szpile z grobów: 46 (1), 62 (3). Kopki, stan. 3. Szpila z grobu 20 (2), luźna (4); 2, 4 wg P. Stępnia 1993

Taf. IX. Knapy, Fst. 6. Nadeln aus den Gräbern: 46 (1), 62 (3). Kopki, Fst. 3. Nadel aus dem Grab 20 (2), lose Nadel (4); 2, 4 nach P. Stępień 1993

Табл. IX. Кнапы, пам. 6. Шпильки из погребений: 46 (1), 62 (3). Копки, пам. 3. Шпилька из погребения 20 (2), случайная находка (4); 2, 4 согл. P. Stępnia 1993

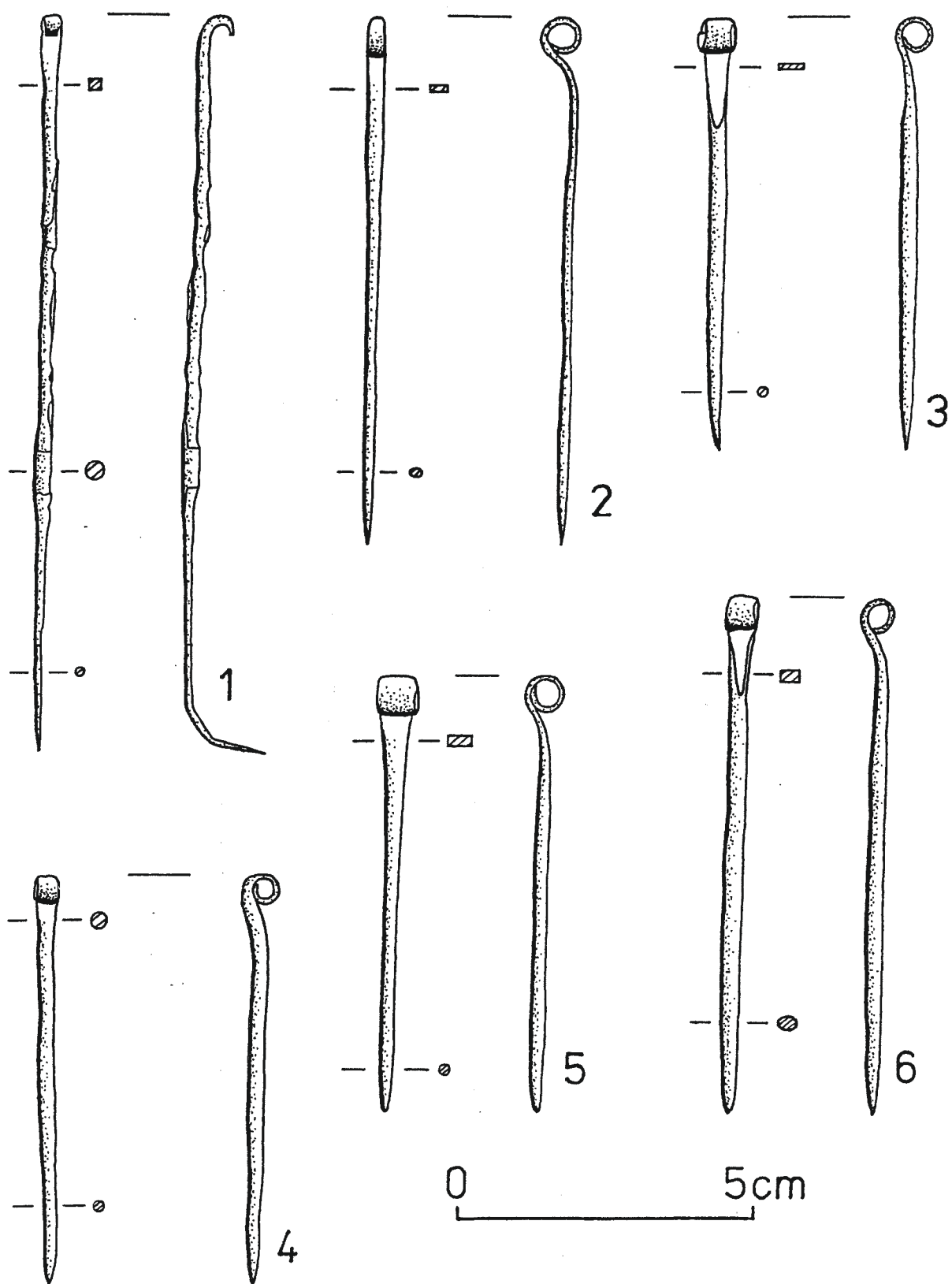
Кнапы,
91 (5),
40 (6),

Tabl. X. Kopki, stan. 3. Szpile luźne (1, 2, 3, 7). Kosin, stan. II. Szpile z grobów: 195 (4), 244 (5), 295 (6); 4-6 wg J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974

Taf. X. Kopki, Fst. 3. Lose Nadeln (1, 2, 3, 7). Kosin II. Nadeln aus den Gräbern: 195 (4), 244 (5), 295 (6); 4-6 nach J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974

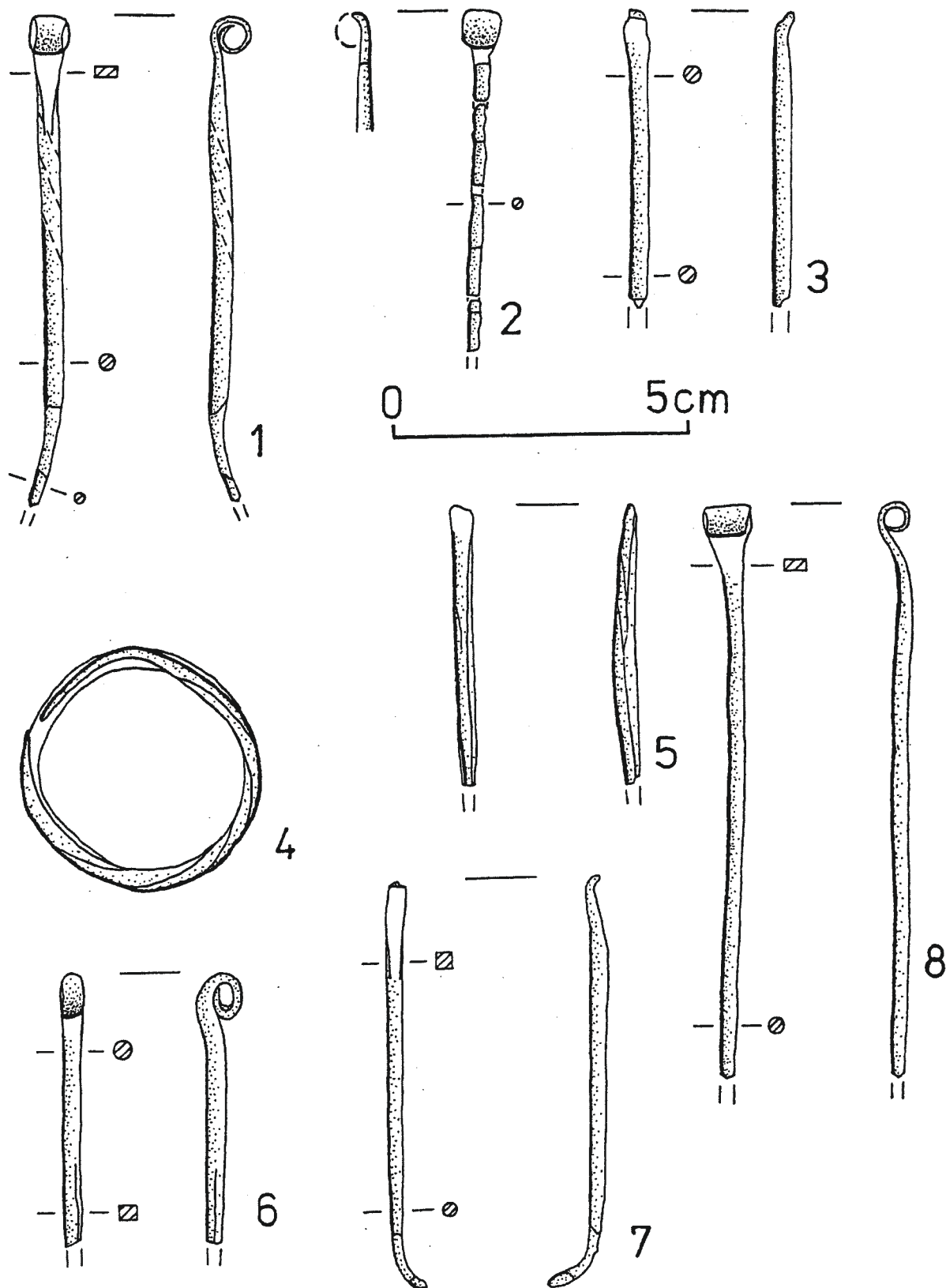
Табл. X. Копки, пам. 3. Разрозненные шпильки (1, 2, 3, 7). Косин II. Шпильки из погребений: 195 (4), 244 (5), 295 (6); 4-6 согл. J. Miśkiewicz, T. Węgrzynowicz 1974

Tabl. XI. Kraczkowa, stan. 1. Szpila luźna (1). Krzemienica, stan. 1. Szpile z grobów: 76 (2), 91 (3), 95 (5), 98 (6), luźna (4); 6 wg karty katalogowej, rys. U. Wilk

Taf. XI. Kraczkowa, Fst. 1. Lose Nadel (1). Krzemienica, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 76 (2), 91 (3), 95 (5), 98 (6), lose Nadel (4); anhand der Katalogkartei, Zeichn. U. Wilk

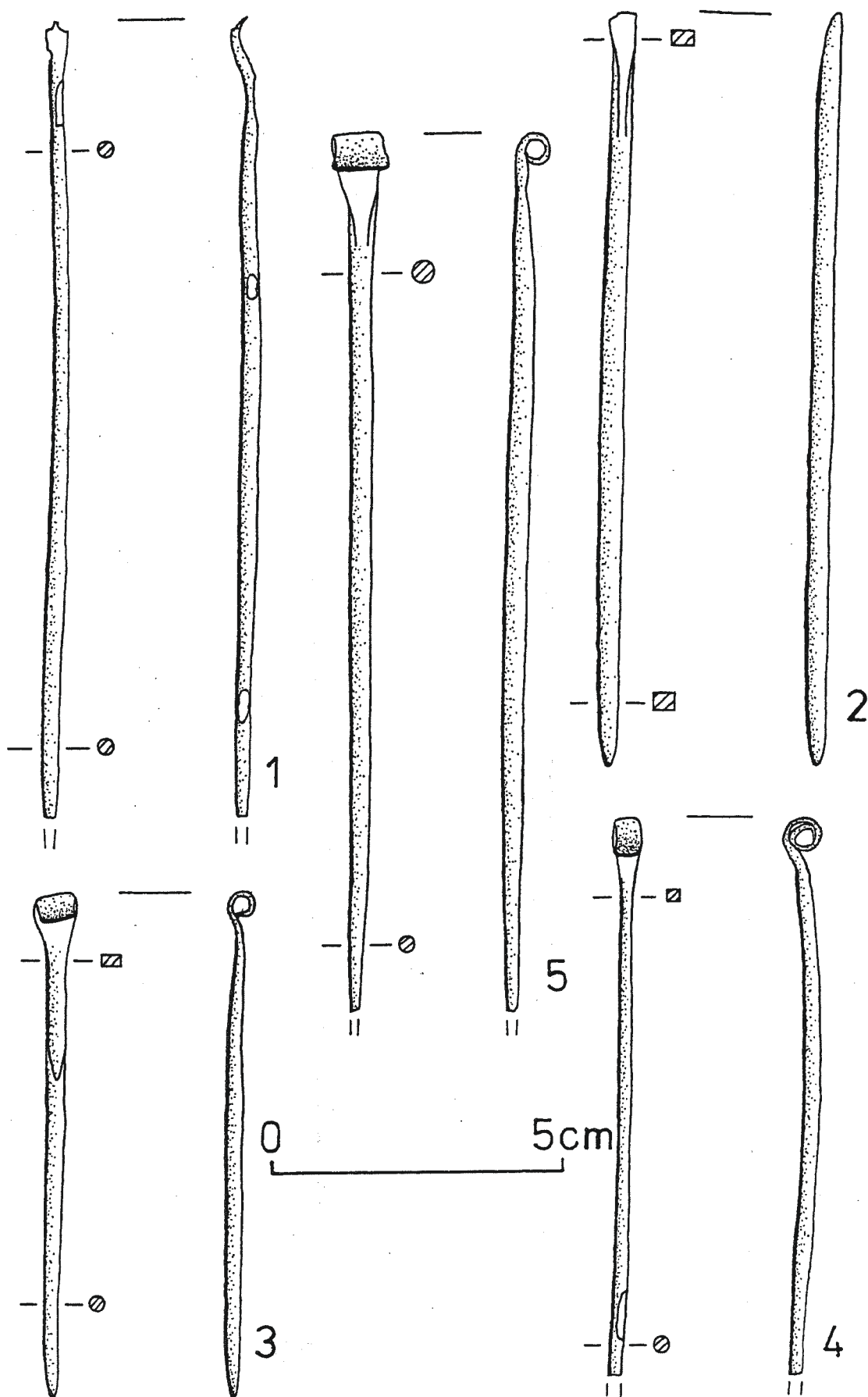
Табл. XI. Крачкова, пам. 1. Шпилька разрозненная (1). Кжеменица, пам. 1. Шпильки из погребений: 76 (2), 91 (3), 95 (5), 98 (6), разрозненная (4); согл. каталогу, рис. У. Вильк

Tabl. XII. Lipnik, stan. 5. Szpile z grobów: 79 (4), 113 (2), 143 (5), 222 (1), luźna (3). Manasterz, stan. 6. Szpile luźne (6, 7). Paluchy, stan. 1. Szpila luźna (8); 2 wg W. Blajera 2000

Taf. XII. Lipnik, Fst. 5. Nadeln aus den Gräbern: 79 (4), 113 (2), 143 (5), 222 (1), lose Nadel (3). Manasterz, Fst. 6. Lose Nadeln (6, 7). Paluchy, Fst. 1. Nadel aus dem Grab 627 (5)

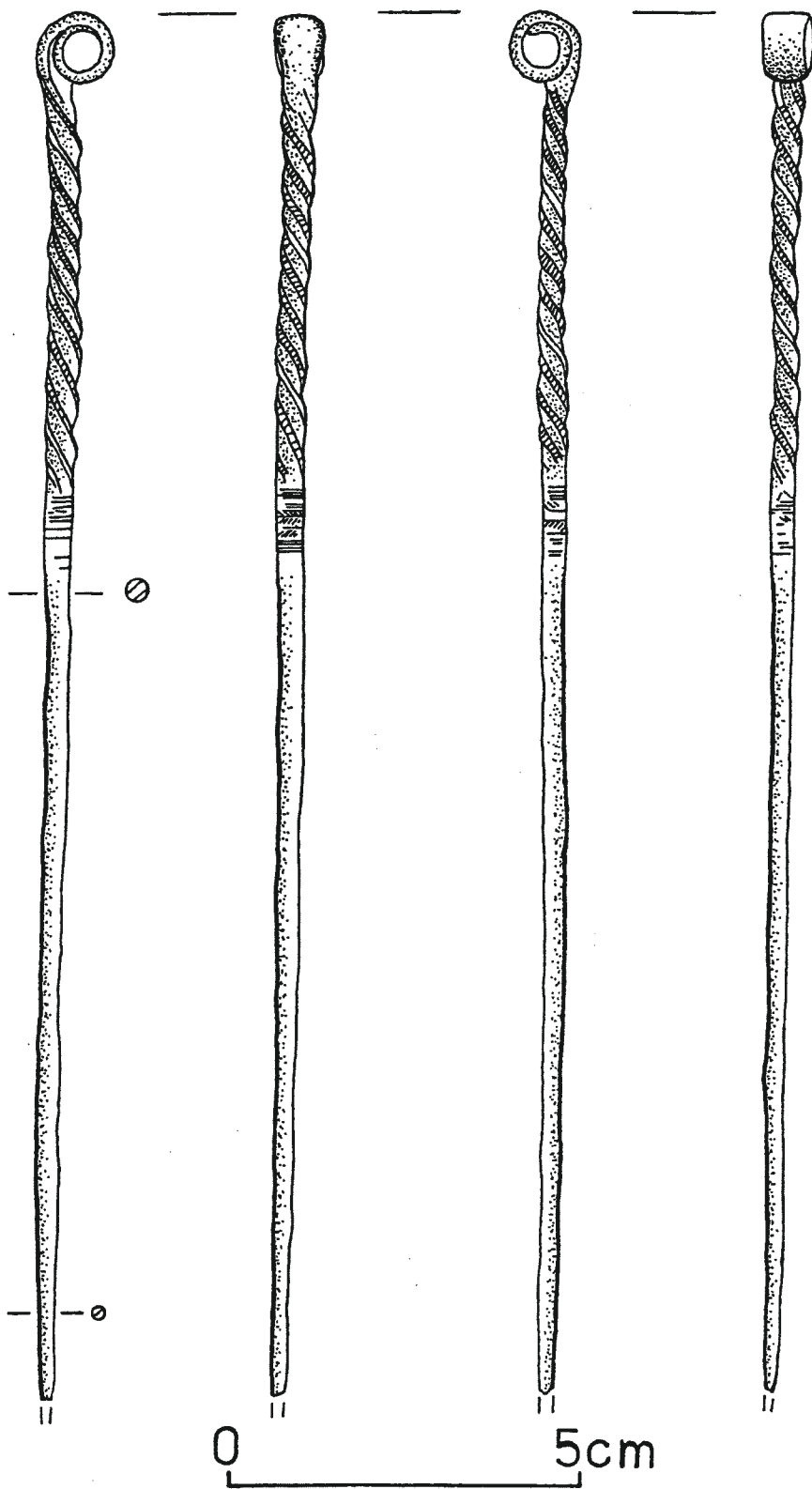
Табл. XII. Липник, пам. 5. Шпильки из погребений: 79 (4), 113 (2), 143 (5), 222 (1), разрозненная (3). Манастеж, пам. 6. Разрозненные шпильки (6, 7). Палюхи, пам. 1. Разрозненная шпилька (8); 2 согл. W. Blajera 2000

Tabl. XIII. Lipnik, stan. 5. Szpile z grobów: 318 (1), 419 (4), 442 (2). Machów, stan. 20. Szpila z grobu ? (3). Paluchy, stan. 1. Szpila z grobu 627 (5)

Taf. XIII. Lipnik, Fst. 5. Nadeln aus den Gräbern: 318 (1), 419 (4), 442 (2). Machów, Fst. 20. Nadel aus dem Grab? (3). Paluchy, Fst. 1. Nadel aus dem Grab 627 (5)

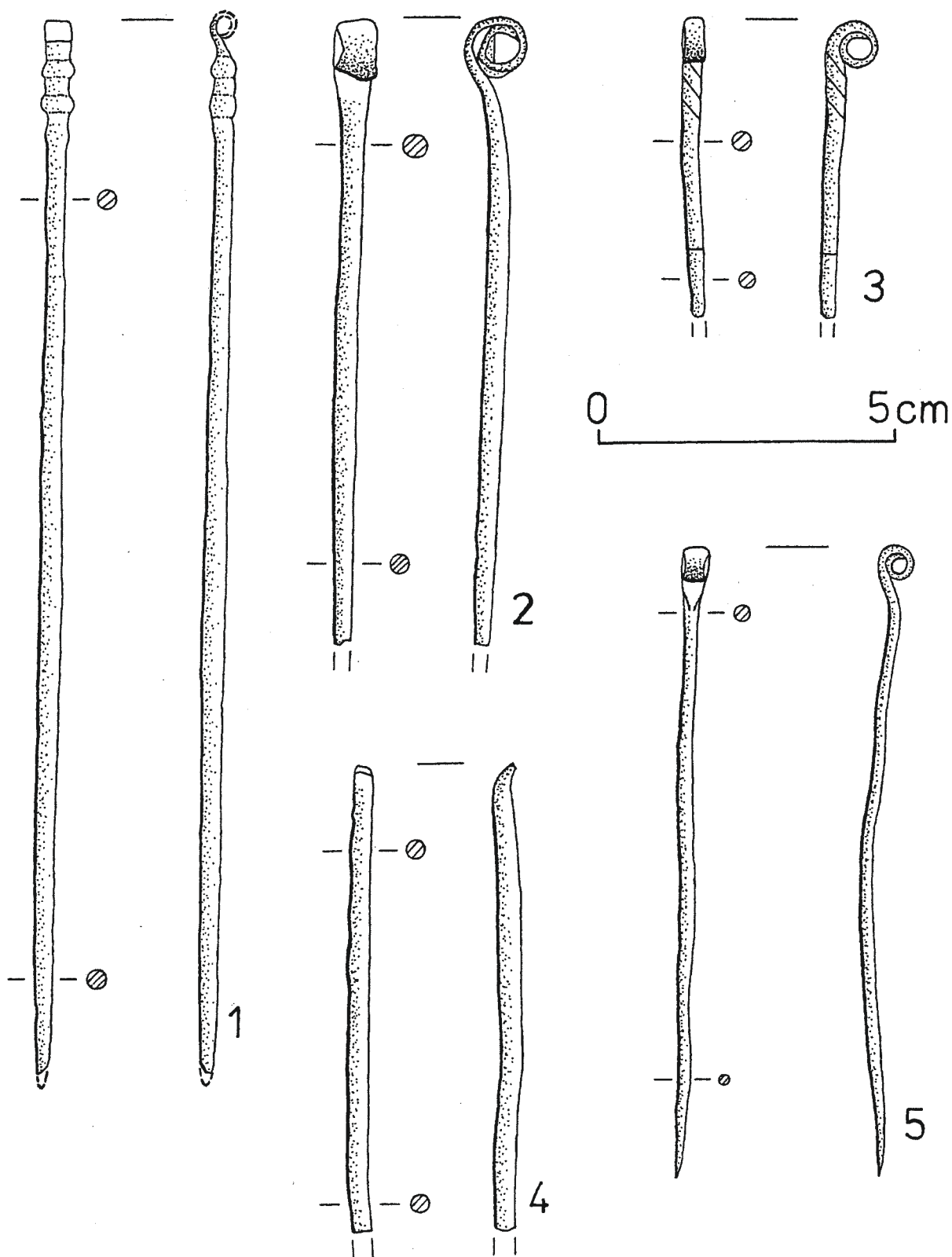
Табл. XIII. Липник, пам. 5. Шпильки из погребений: 318 (1), 419 (4), 442 (2). Махув, пам. 20. Шпилька из погребения ? (3). Палюхи, пам. 1. Шпилька из погребения 627 (5)

Tabl. XIV. Manasterz, stan. 6. Szpila z grobu 110; wg K. Trybały

Taf. XIV. Manasterz, Fst. 6. Nadel aus dem Grab 110; nach K. Trybała

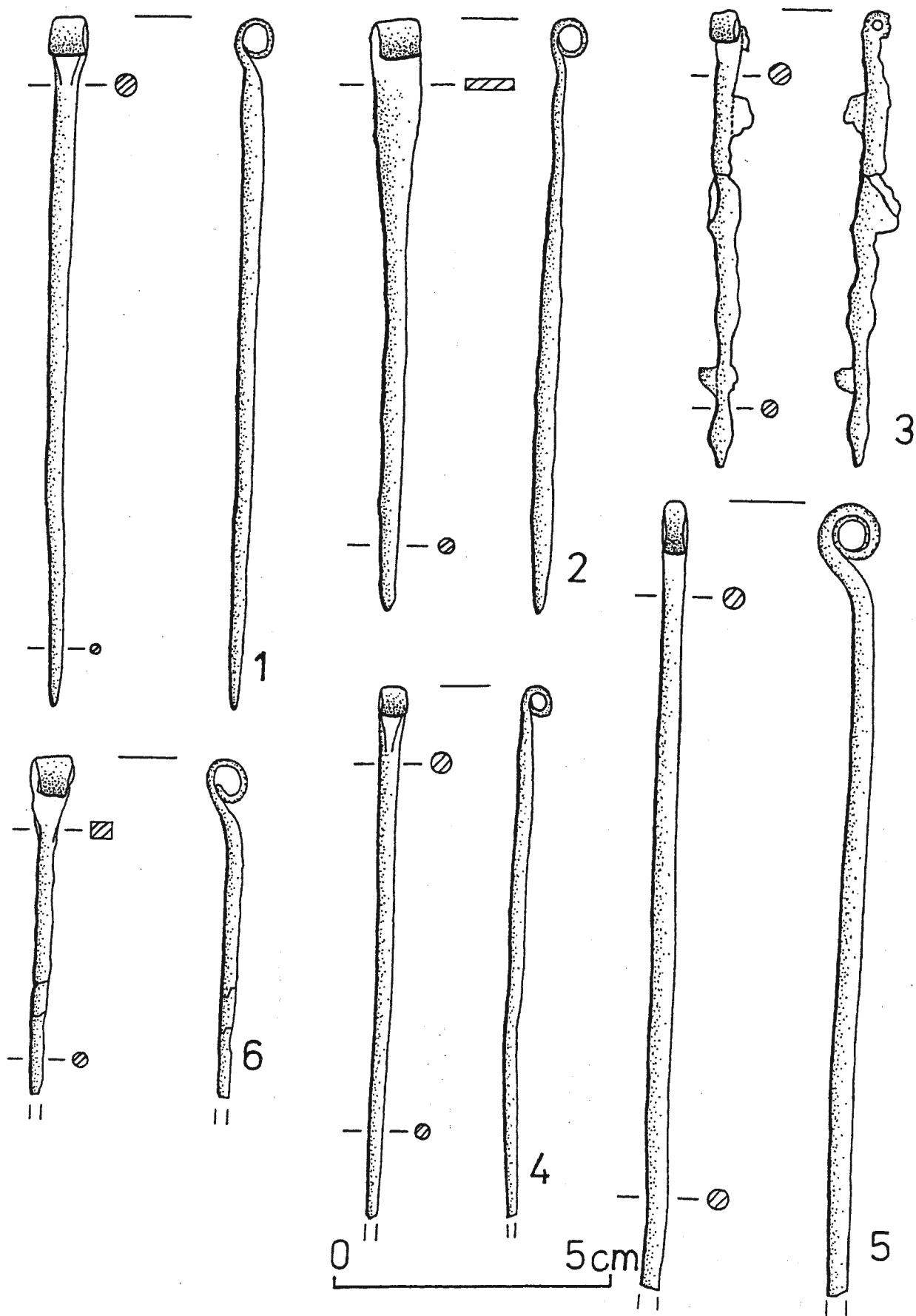
Табл. XIV. Манастеж, пам. 6. Шпилька из погребения 110; согл. К. Трыбаły

Tabl. XV. Manasterz, stan. 6. Szpila z grobu 11 (1), luźne (2, 3). Obojna – Zaosie, stan. 1. Szpila z grobu 18 (5). Paluchy, stan. 1. Szpila z grobu 220 (4)

Taf. XV. Manasterz, Fst. 6. Nadel aus dem Grab 11 (1), lose Nadeln (2, 3). Obojna – Zaosie, Fst.1. Nadel aus dem Grab 18 (5). Paluchy, Fst. 1. Nadel aus dem Grab 220 (4)

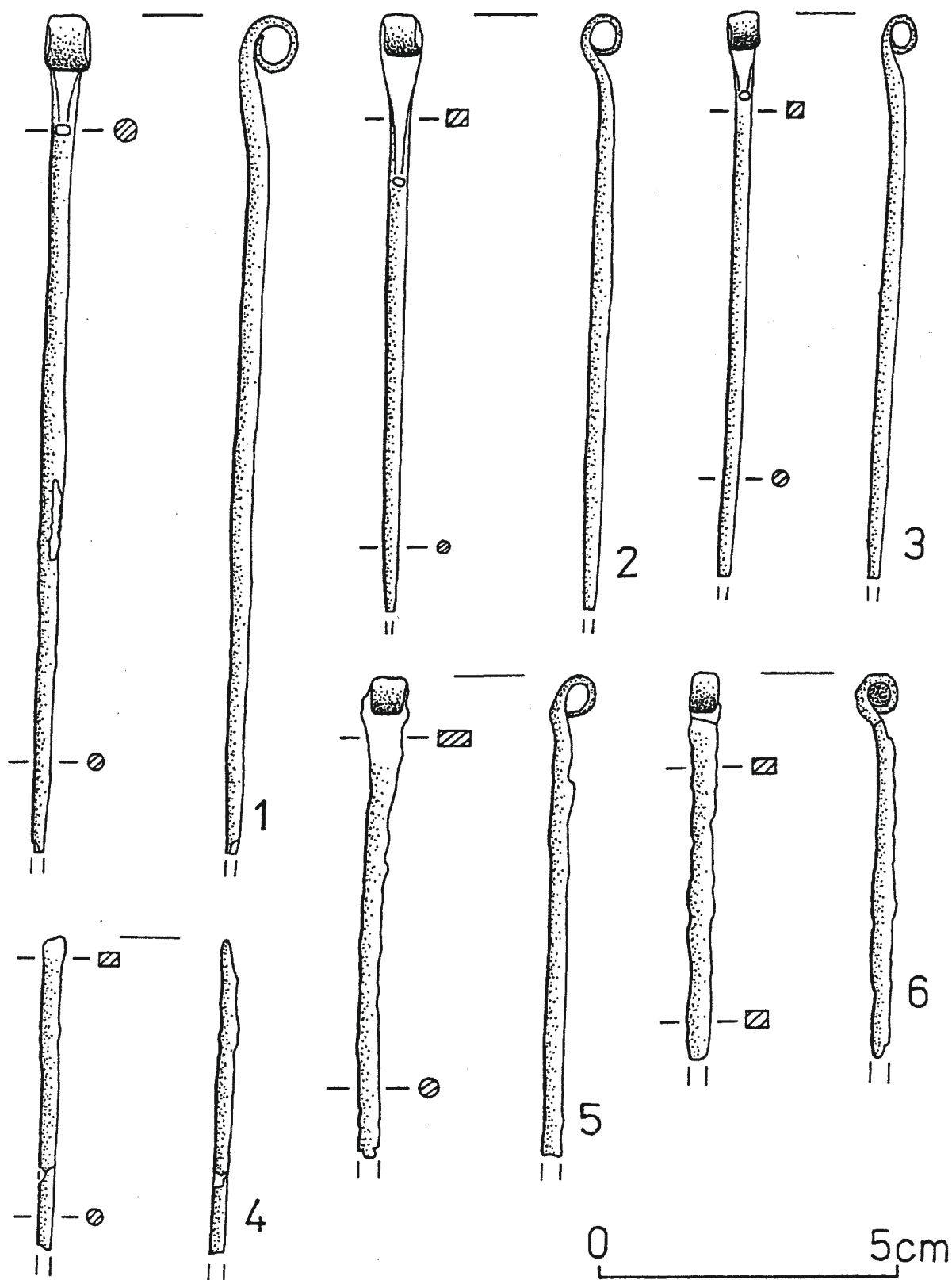
Табл. XV. Манастеж, пам. 6. Шпилька из погребения 11 (1), разрозненные (2, 3). Обойна – Заосе, пам. 1. Шпилька из погребения 18 (5). Палюхи, пам. 1. Шпилька из погребения 220 (4)

Tabl. XVI. Paluchy, stan. 1. Szpile z grobów: 409 (3), 578 (2), 924 (5), 948 (4), 1489 (1), luźna (6)

Taf. XVI. Paluchy, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 409 (3), 578 (2), 924 (5), 948 (4), 1489 (1), lose Nadel (6)

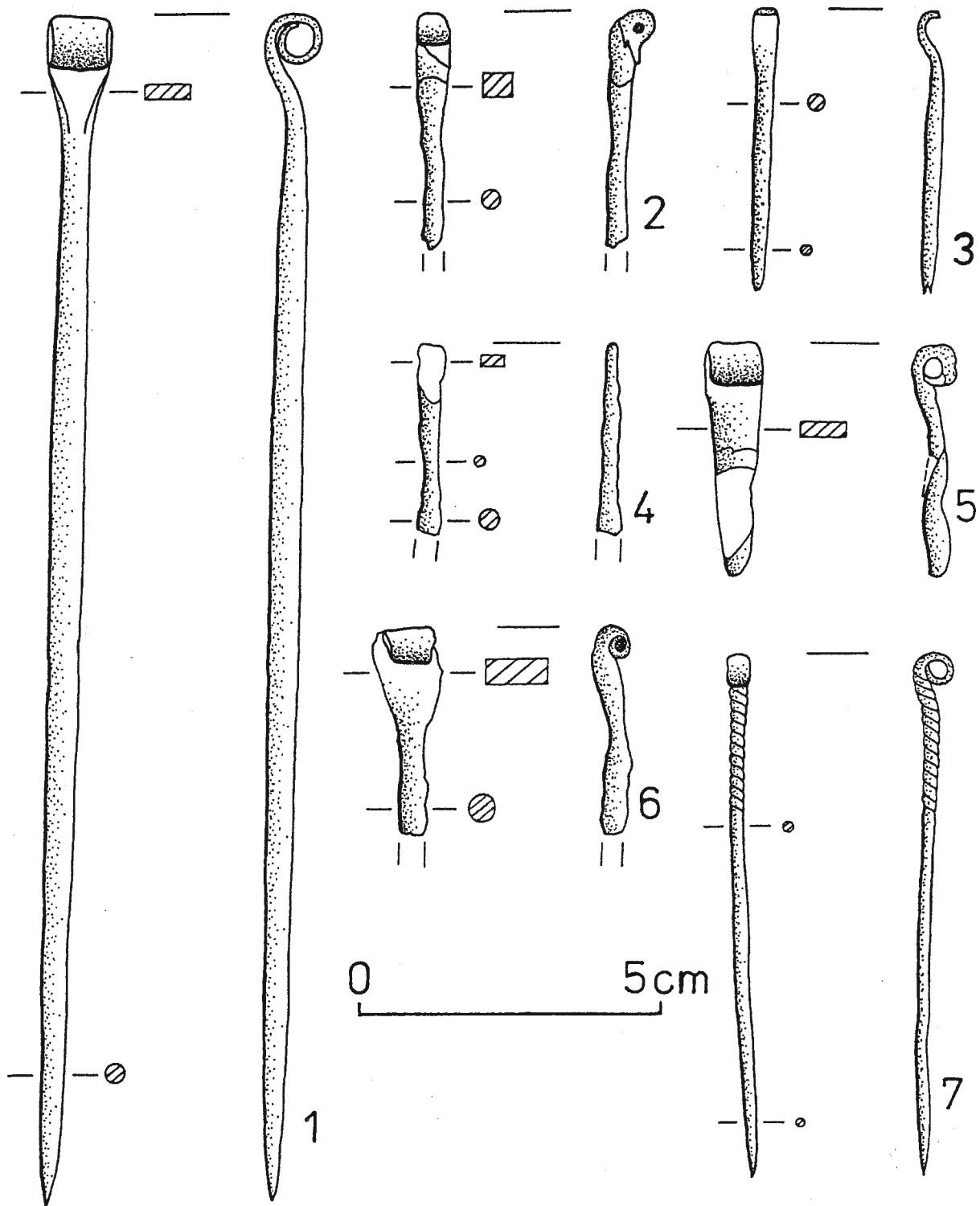
Табл. XVI. Палюхи, пам. 1. Шпильки из погребений: 409 (3), 578 (2), 924 (5), 948 (4), 1489 (1), разрозненная (6)

Tabl. XVII. Pysznica, stan. 1. Szpile z grobów: 581 (3), 600 (1), 613 (2). Sanok – Olchowce, stan. 16. Szpila z grobu 20 (4). Stró-
ża, stan. A. Szpile luźne (5, 6)

Taf. XVII. Pysznica, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 581 (3), 600 (1), 613 (2). Sanok-Olechowce, Fst. 16. Nadel aus dem Grab
20 (4). Stróža, Fst. A. lose Nadeln (5, 6)

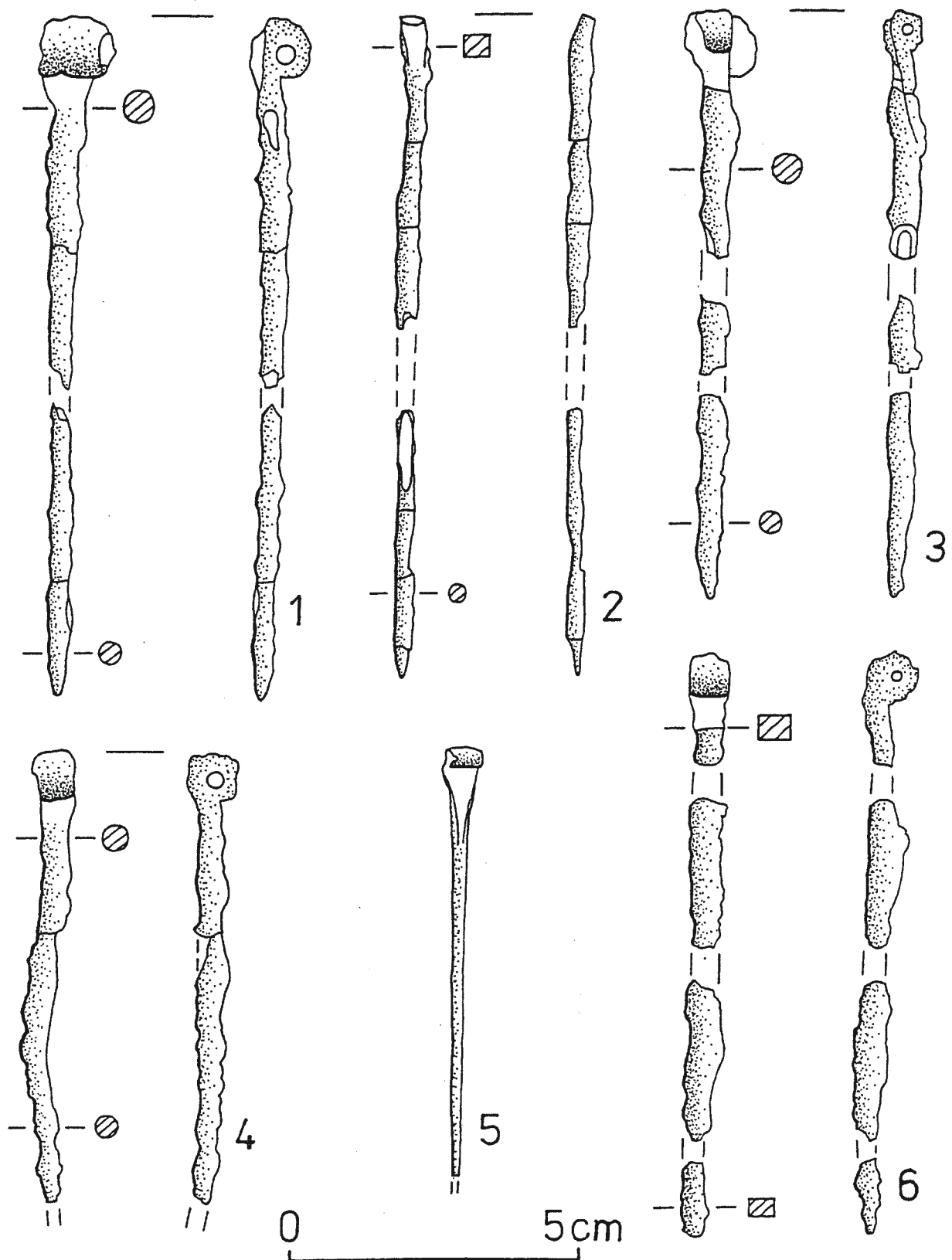
Табл. XVII. Пышница, пам. 1. Шпильки из погребений: 581 (3), 600 (1), 613 (2). Санок – Ольховцы, пам. 16. Шпилька из
погребения 20 (4). Стружа, пам. А. Разрозненные шпильки (5, 6)

Tabl. XVIII. Tarnobrzeg, okolice. Szpila luźna (1). Trójczyce, stan. 1. Szpile z grobów: 3 (2, 4), 11 (6), 44 (3), 73 (7), 83 (5)

Taf. XVIII. Tarnobrzeg, Umgebung. Lose Nadel (1). Trójczyce, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 3 (2, 4), 11 (6), 44 (3), 73 (7), 83 (5)

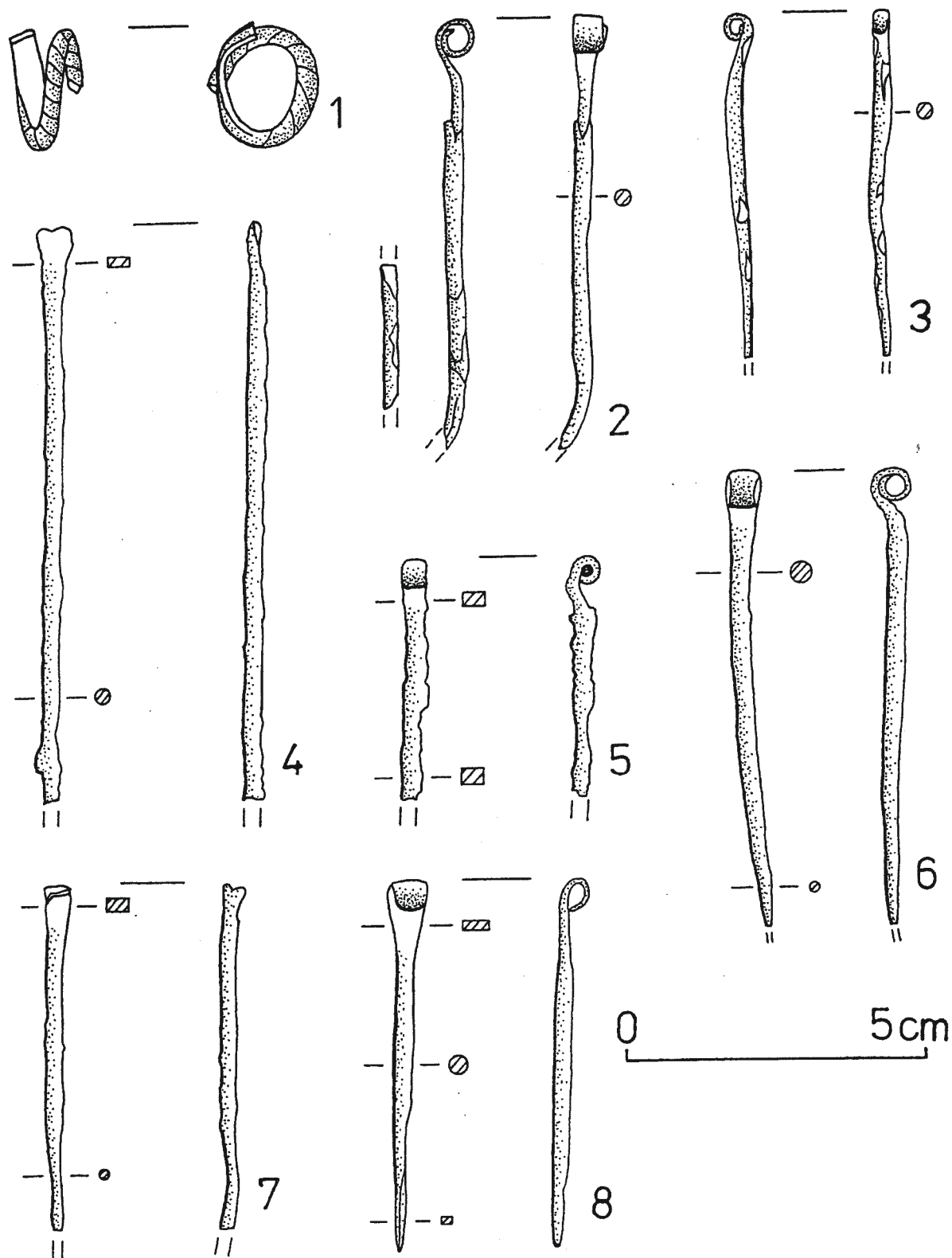
Табл. XVIII. Тарнобжег, околица. Разрозненная шпилька (1). Трүйчицы, пам. 1. Шпильки из погребений: 3 (2, 4), 11 (6), 44 (3), 73 (7), 83 (5)

Tabl. XIX. Trzęsówka, stan. 1. Szpile z grobów: 16 (1), 57 (2), 128 (3), 180 (4), 192 (5), 262 (6); 5 wg K. Moskwa 1971, rys. J. Moskwa

Taf. XIX. Trzęsówka, Fst. 1. Nadeln aus den Gräbern: 16 (1), 57 (2), 128 (3), 180 (4), 192 (5), 262 (6); nach K. Moskwa 1971, Zeichn. J. Moskwa

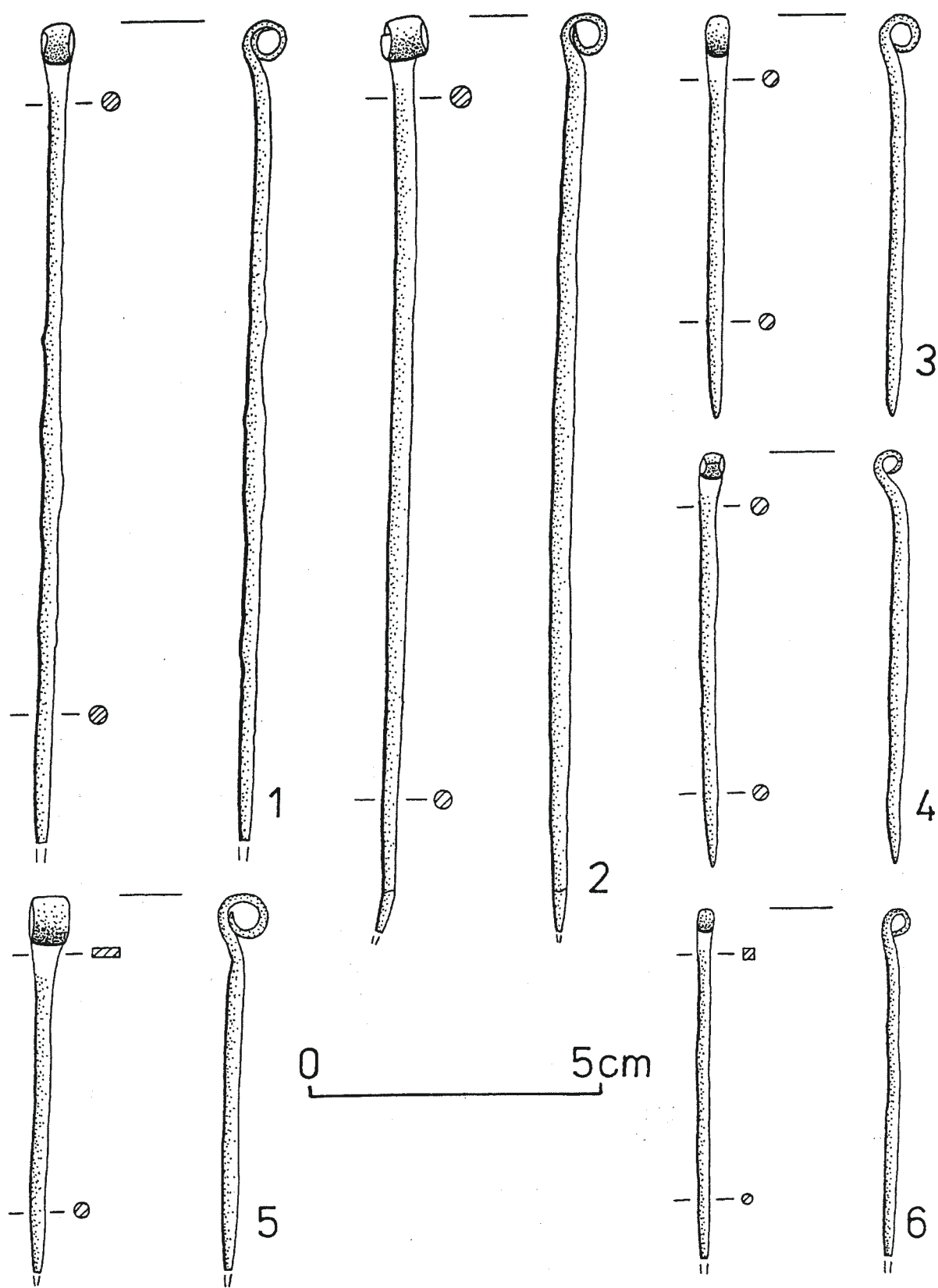
Табл. XIX. Тженсувка, пам. 1. Шпильки из погребений: 16 (1), 57 (2), 128 (3), 180 (4), 192 (5), 262 (6); 5 согл. К. Москвы 1971, рис. Й. Москвы

Tabl. XX. Trzęsówka, stan. 1. Skręt z grobu 317 (1). Ulanów, stan. 1. Szpila z grobu 8 (2), luźne (3, 4, 7). Wierzawice, stan. 4. Szpila z grobu 5 (6). Wierzawice, stan. 7. Szpila luźna (5). Wierzawice, stan. 18. Szpila z grobu 287 (8); 2-3 wg W. Poradyły 1995

Taf. XX. Trzęsówka, Fst. 1. Spiralring aus dem Grab 317 (1). Ulanów, Fst. 1. Nadel aus dem Grab 8 (2), lose Nadeln (3, 4, 7). Wierzawice, Fst. 4. Nadel aus dem Grab 5 (6). Wierzawice, Fst. 7. lose Nadel (5). Wierzawice, Fst. 18. Nadel aus dem Grab 287 (8); 2-3 nach W. Poradyła 1995

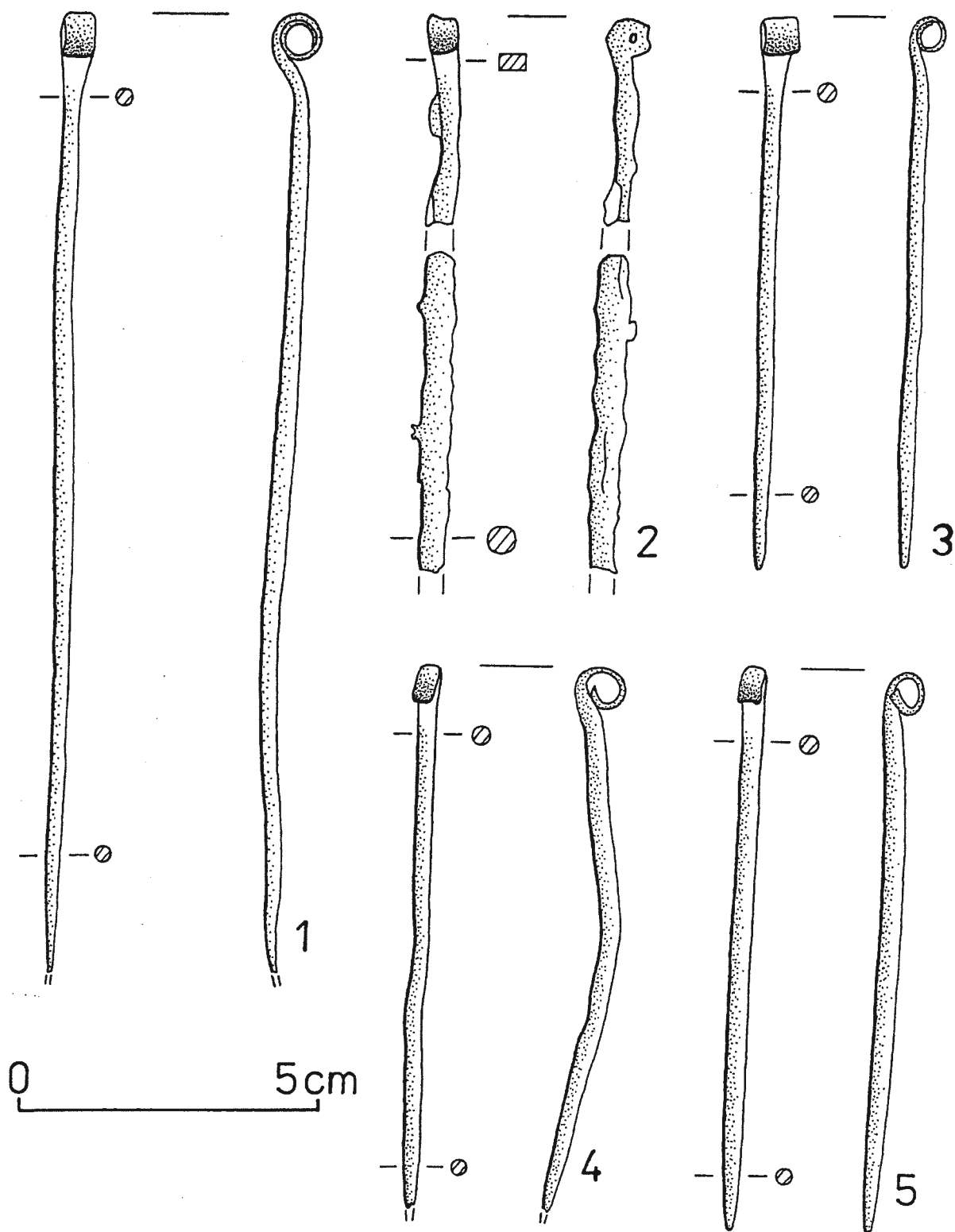
Табл. XX. Тженсувка, пам. 1. Моток из погребения 317 (1). Улянув, пам. 1. Шпилька из погребения 8 (2), разрозненные (3, 4, 7). Вежавицы, пам. 4. Шпилька из погребения 5 (6). Вежавицы, пам. 7. Разрозненная шпилька (5). Вежавицы, пам. 18. Шпилька из погребения 287 (8); 2-3 согл. W. Poradyły 1995

Tabl. XXI. Wierzawice, stan. 18. Szpile z grobów: 292 (1), 347 (3), 371 (2), 381 (4), luźne (5, 6)

Taf. XXI. Wierzawice, Fst. 18. Nadeln aus den Gräbern: 292 (1), 347 (3), 371 (2), 381 (4), lose Nadeln (5, 6)

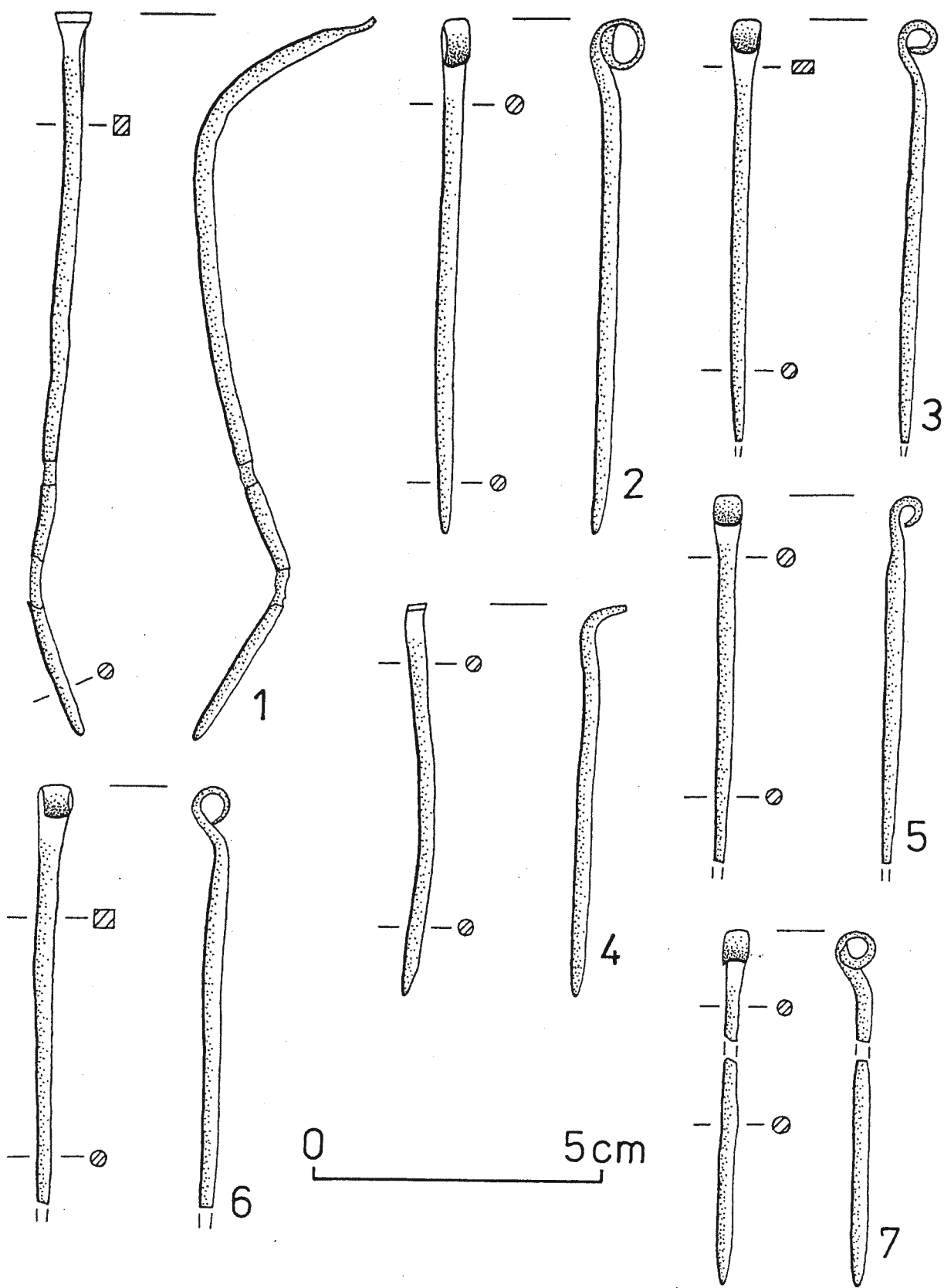
Табл. XXI. Вежавицы, пам. 18. Шпильки из погребений: 292 (1), 347 (3), 371 (2), 381 (4), разрозненные (5, 6)

Tabl. XXII. Wierzawice, stan. 18. Szpile z grobów: 68 (3), 118 (4), 315 (5), luźne (1, 2)

Taf. XXII. Wierzawice, Fst. 18. Nadeln aus den Gräbern: 68 (3), 118 (2), 315 (5), lose Nadeln (1, 2)

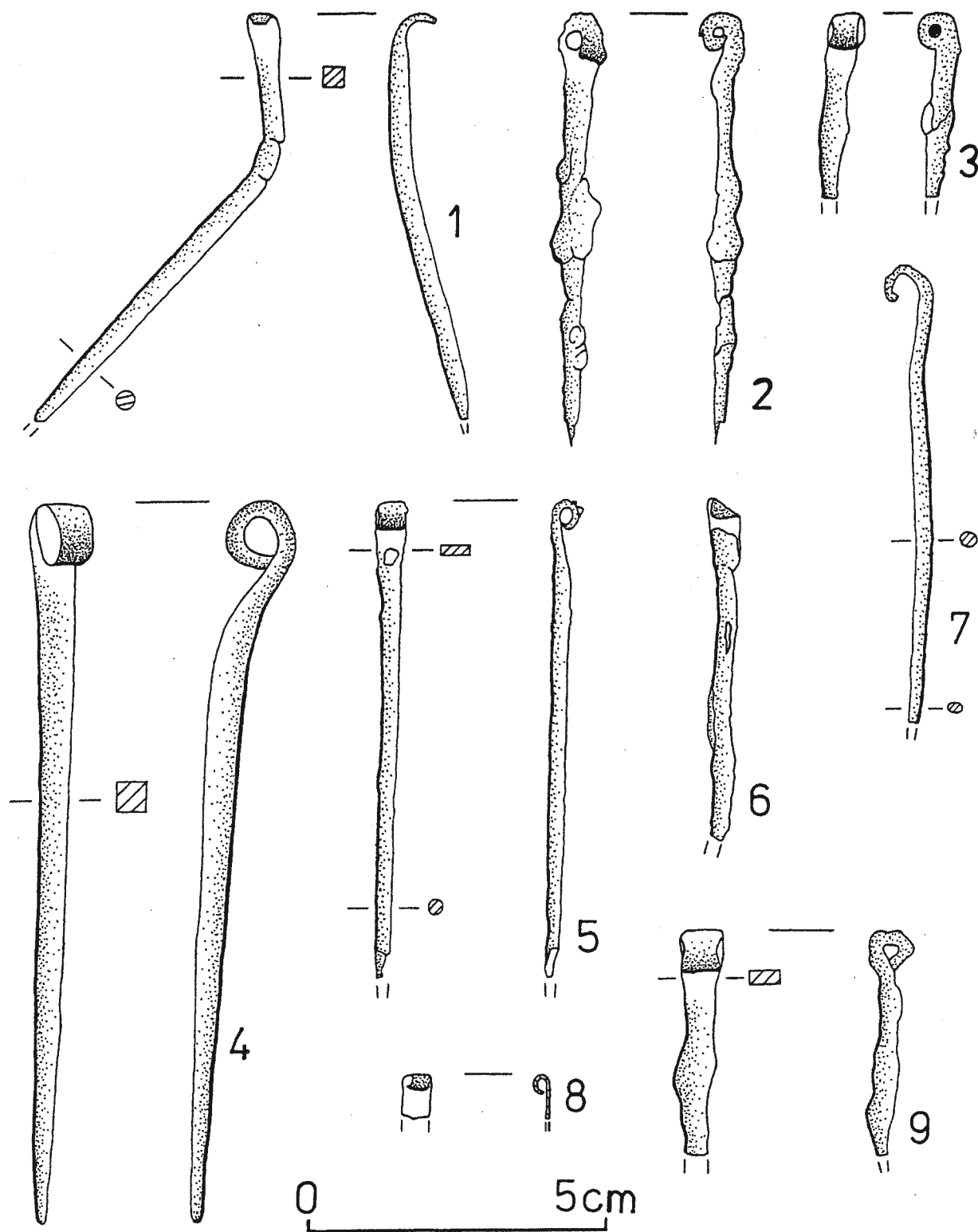
Табл. XXII. Вежавицы, пам. 18. Шпильки из погребений: 68 (3), 118 (4), 315 (5), разрозненные (1, 2)

Tabl. XXIII. Wierzawice, stan. 18. Szpile z grobów: 152 (3), 183 (2), 224 (5), luźne (1, 4, 6, 7)

Taf. XXIII. Wierzawice, Fst. 18. Nadeln aus den Gräbern: 152 (3), 183 (2), 224 (5), lose Nadeln (1, 4, 6, 7)

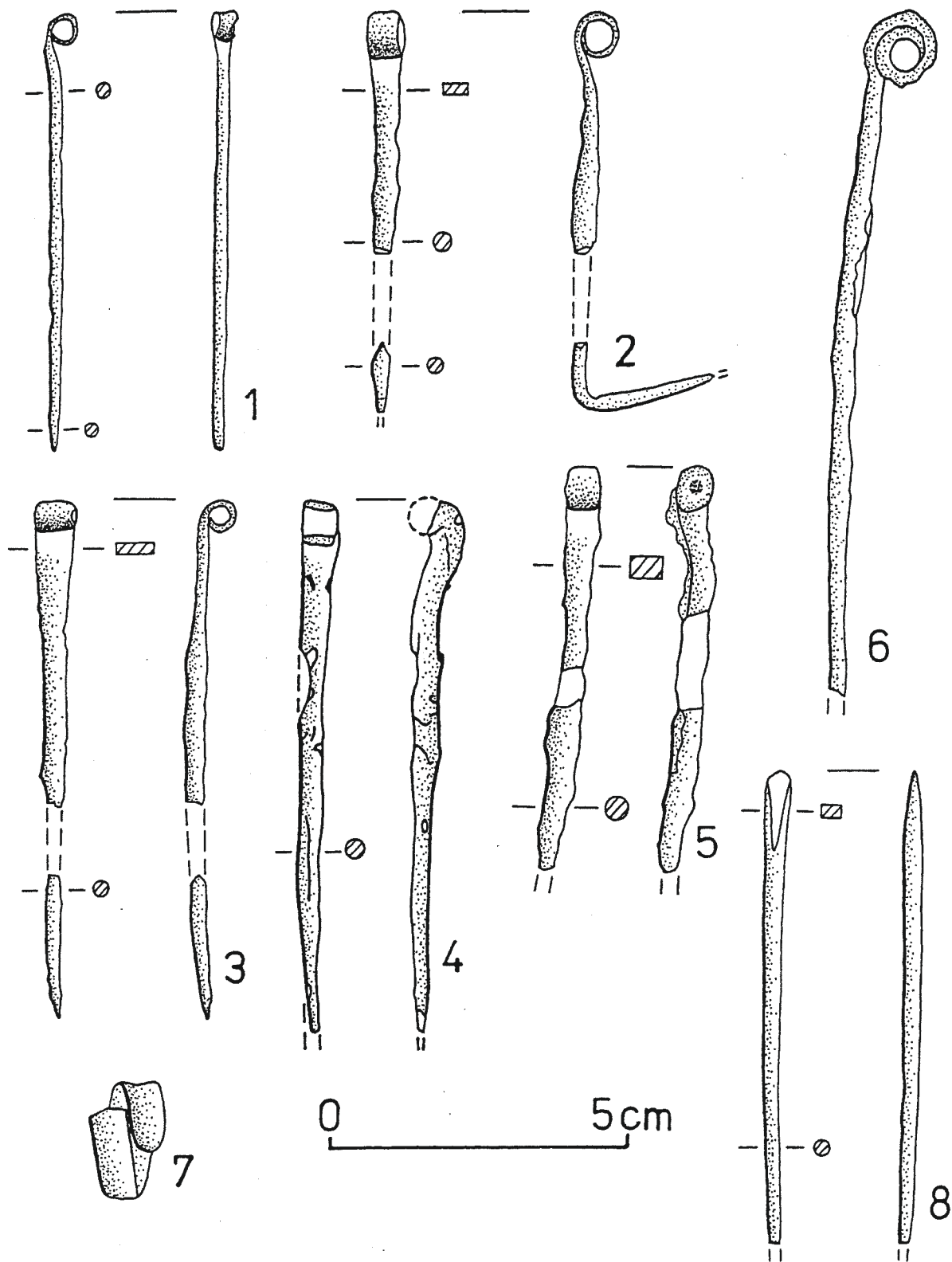
Табл. XXIII. Везавицы, пам. 18. Шпильки из погребений: 152 (3), 183 (2), 224 (5), разрозненные (1, 4, 6, 7)

Tabl. XXIV. Wierzawice, stan. 18. Szpila z grobu 61 (1). Wietlin III, stan. 1. Szpila z grobu 48/82 (5). Wylewa, stan. 4. Szpile z grobów: 105 (3), 109 (2), 123 (4), 162 (7), 326 (6), 349 (8), 372 (9); 2-4 wg H. Róžańskiej 1962, 6-9 wg karty katalogowej, rys. J. Kociuba

Taf. XXIV. Wierzawice, Fst. 18. Nadeln aus dem Grab 61 (1). Wietlin III, Fst. 1. Nadel aus dem Grab 48/82 (5). Wylewa, Fst. 4. Nadeln aus den Gräbern: 105 (3), 109 (2), 123 (4), 162 (7), 327 (6), 349 (8), 372 (9); 2-4 nach H. Róžańska 1962, 6-9 anhand der Katalogkartei, Zeichn. J. Kociuba

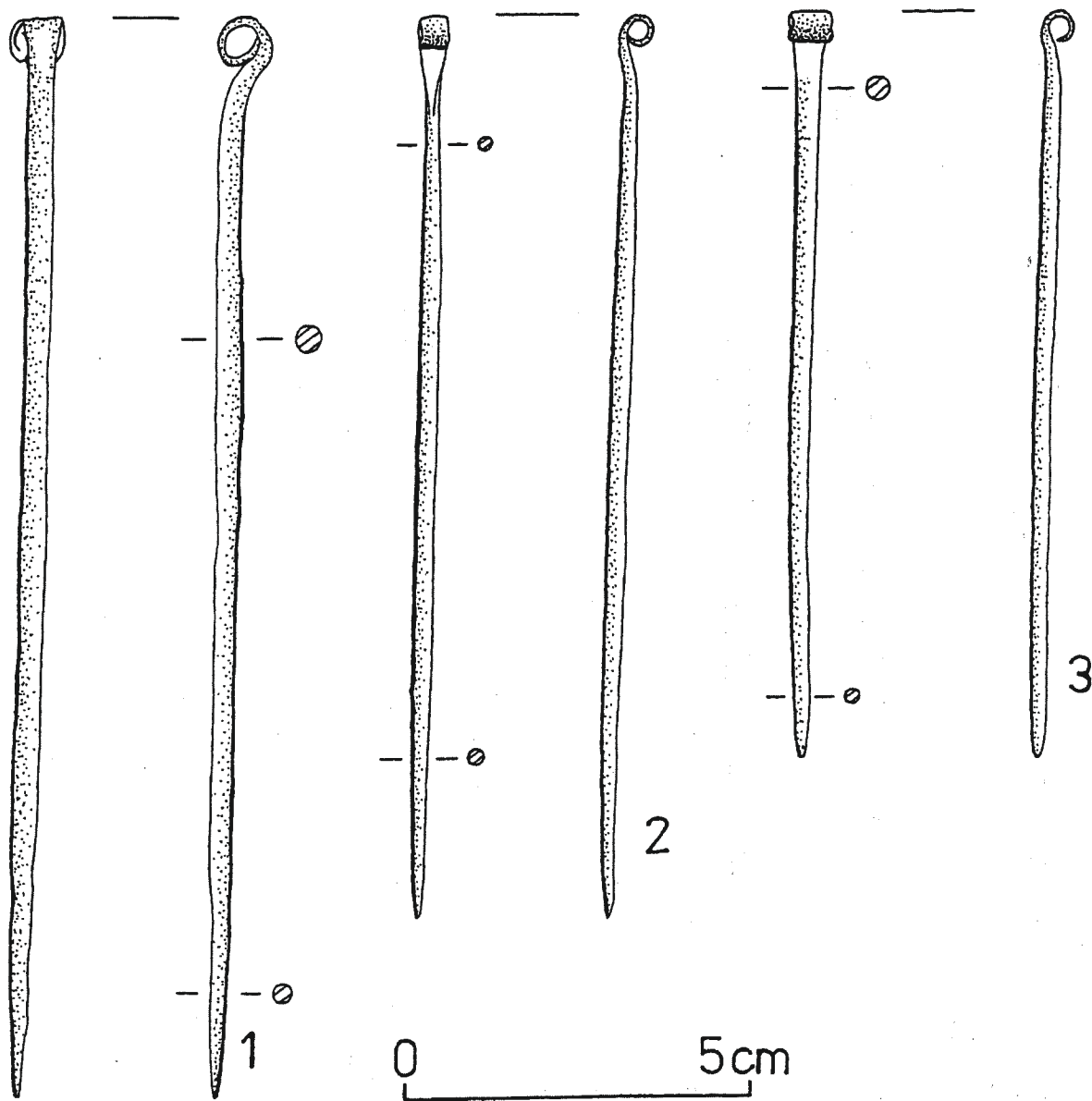
Табл. XXIV. Везавицы, пам. 18. Шпилька из погребения 61 (1). Ветлин III, пам. 1. Шпилька из погребения 48/82 (5). Выева, пам. 4. Шпильки из погребений: 105 (3), 109 (2), 123 (4), 162 (7), 326 (6), 349 (8), 372 (9); 2-4 согл. H. Róžańskiej 1962, 6-9 согл. каталогу, рис. Й. Коцюба

Tabl. XXV. Wylewa, stan. 4. Szpila z grobu ? (1). Zarzecze, stan. 1. Szpile luźne (2, 3). Zawada, stan. 1. Szpile luźne (6, 7). Zwięczyca, stan. 3. Szpila luźna (5). Miejscowość nieznana. Szpile luźne (4, 8); 6-7 wg B. Chomentowskiej 1989, 4 wg W. Poradyły 1995

Taf. XXV. Wylewa, Fst. 4. Nadel aus dem Grab? (1). Zarzecze, Fst. 1. lose Nadeln (2, 3). Zawada, Fst. 1. Lose Nadeln (4, 8); 6-7 nach B. Chomentowska 1989, 4 nach W. Poradyło 1995

Табл. XXV. Вылева, пам. 4. Шпилька из погребения ? (1). Зажече, пам. 1. Разрозненные шпильки (2, 3). Завада, пам. 1. Разрозненные шпильки (6, 7). Звенчица, пам. 3. Разрозненная шпилька (5). Неизвестная местность. Разрозненные шпильки (4, 8); 6-7 согл. B. Chomentowskiej 1989, 4 согл. W. Poradyły 1995

Tabl. XXVI. Złota, stan. ? Szpila z grobu szkieletowego (1). Miejscowość nieznaną. Szpile luźne (2, 3); 1 wg J. M. Ścibior 1993

Taf. XXVI. Złota, Fst.? Nadel aus dem Skelettengrab (1), unbekannte Ortschaft. Lose Nadeln (2, 3); 1 nach J. M. Ścibior 1993

Табл. XXVI. Злата, пам. ? Шпилька из грунтового погребения (1). Неизвестная местность. Разрозненные шпильки (2, 3); 1 согл. J. M. Ścibior 1993

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

SKRÓTY

- Grupa tarnobrzeska...* – *Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej. Materiały z konferencji 12–14 listopada 1986 r. w Rzeszowie*, red. A. Barłowska, E. Szałapata, Rzeszów 1989
- PBF – *Prähistorische Bronzefunde*, München
- Prahistoria...* – *Prahistoria ziem polskich*, red. W. Hensel, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978 (t. III), 1979 (t. IV), 1981 (t. V)
- Pradzieje...* – *Pradzieje ziem polskich*, t. I, cz. 2, red. J. Kmieciński, Warszawa – Łódź 1989

LITERATURA

- Aksamit T.
1977 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Knapach*, woj. Tarnobrzeg, maszynopis pracy magisterskiej, UW Wrocław.
- Blajer W.
1999 *Wstępne wyniki pierwszego sezonu ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, gm. Kańczuga na obszarze 104–79*, „RPrzemyski”, t. 35, z. 2, *Archeologia*, s. 75–86.
- 2000 *Drugi sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, pow. Przeworsk (stan. 155 na obszarze 104–79)*, „RPrzemyski”, t. 36, z. 1, *Archeologia*, s. 37–50.
- 2001a *Trzeci sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stan. 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „RPrzemyski”, t. 37, z. 1, *Archeologia*, s. 17–24.
- 2001b *Cmentarzysko w Lipniku, pow. przeworski, po trzech sezonach badań*, „MSROA”, t. 22, s. 279–290.
- 2002 *Czwarty sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stan. 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „RPrzemyski”, t. 38, z. 2, *Archeologia*, s. 29–37.
- 2004 *Szósty sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stan. 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „RPrzemyski”, t. 40, z. 2, *Archeologia*, s. 89–100.
- 2005 *Siódmy sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stan. 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „RPrzemyski”, t. 41, z. 2, *Archeologia*, s. 35–44.
- Bukowski Z.
1993 *Niektóre szczegóły obrządku grzebalnego w świetle badań cmentarzysk birytualnych kultury łużyckiej na Górnym Śląsku*, „APolski”, t. 37, z. 1–2, s. 57–88.
- Chochorowski J.
1989 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu (stan.6), gm. Wiązownica*, woj. Przemysł w świetle dotychczasowych badań, [w:] *Grupa tarnobrzeska ...*, s. 585–615.
- Chomentowska B.
1989 *Osada kultury łużyckiej grupy tarnobrzeskiej w Zawadzie gmina Połaniec*, woj. tarnobrzeskie w świetle dotychczasowych badań, [w:] *Grupa tarnobrzeska ...*, s. 325–342.
- Chudziakowa J.
1974 *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*, Warszawa – Poznań.
- Czopek S.
1989 *Z badań nad schyłkową fazą grupy tarnobrzeskiej*, [w:] *Grupa tarnobrzeska ...*, s. 241–261.
- 1990 *Nie publikowane zabytki brązowe z zasięgu grupy tarnobrzeskiej ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie*, „Spr. Arch.”, t. 42, s. 233–241.
- 1991 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Białobrzegach*, woj. Rzeszów (stanowiska 1 i 5) w latach 1982–1984, „MSROA za lata 1980–1984”, s. 165–172.
- 1992a *Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej*, Rzeszów.
- 1992b *Zabytki żelazne w materiałach grupy tarnobrzeskiej*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania z innymi terenami*, Rzeszów, s. 111–126.
- 1993 *Materialy z mogiłnika tarnobżeskiej grupi iz s. Zažeče tarnobżes'kogo vovodstva z doslidžen' 1966 r.*, [w:] *Pam'jatki galštats'kogo periodu v mežiričči Visli, Dnistra, Prip'jati*, Kiiv, s. 239–250.
- 1996a *Grupa tarnobrzeska nad środkowym Sanem i dolnym Wisłokiem. Studium osadniczo-kulturowe*, Rzeszów.
- 1996b *Kolczyki typu Kłyżów. Przyczynek do poznania schyłkowej fazy grupy tarnobrzeskiej*, [w:] *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedłowi*, Kraków, s. 163–173.
- 1999 *Pradzieje Polski południowo-wschodniej*, Rzeszów.
- 2001 *Pysznicza, pow. Stalowa Wola, stanowisko 1 – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*, Rzeszów.
- 2004 *Cmentarzysko ciałopalne z wczesnej epoki żelaza w Knapach*, Rzeszów.
- Czopek S., Siek M., Trybała K.
2005 *Ratownicze badania wykopaliskowe przeprowadzone w 2004 r. na st. 4 i 6 w Manasterzu, pow. Jarosław*, „RPrzemyski”, t. 41, z. 2, *Archeologia*, s. 47–60.
- Czopek S., Trybała K.
2004 *Sprawozdanie z sondażowych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na wielokulturowym stanowisku nr 3 w Zwięzycy, pow. Rzeszów*, „MSROA”, t. 25, s. 259–270.
- Dąbrowski J.
1968 *Zabytki metalowe epoki brązu między dolną Wisłą a Niemnem*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- 1980 *Przydatność ceramiki łużyckiej dla podziałów kulturowych*, [w:] *Zróżnicowanie wewnętrzne kultury łużyckiej*, Kraków, s. 35–55.
- 2004 *Ältere bronzezeit in Polen*, Warszawa.
- Dmochowska-Orlińska G.
1992 *Złote przedmioty ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, „WA”, t. 52, z. 1, s. 51–53.
- Essen R.
1985 *Die Nadeln in Polen II (Mittlere Bronzezeit)*, PBF, t. 13, 9, München.
- Gardawski A.
1979a *Wschodnia grupa terytorialna*, [w:] *Prahistoria...*, t. 4, s. 135–146.
- 1979b *Ozdoby ciała i stroju ludności kultury łużyckiej*, [w:] *Prahistoria...*, t. 4, s. 314–316.
- Gedl M.
1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- 1975 *Kultura przedłużycka*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- 1983 *Die Nadeln in Polen I (Frühe und ältere Bronzezeit)*, PBF, t. 13, 7, München.
- 1988 *Możliwości wykorzystania miedzi ze wschodniej części Karpat polskich w epoce brązu*, „AAC”, t. 27, s. 85–94.
- 1989 *Grupa wschodniowielkopolska*, [w:] *Pradzieje...*, s. 633–636.

- 1991 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrze (część I)*, Kraków.
- 1992 *Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrze, część II*, Kraków.
- 1994 *Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze – Chodorówce*, Kraków.
- 1998 *Cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej w okolicach Łańcuta*, „MSROA”, t. 19, s. 27–42.
- Godlewski P.
- 2001 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu, stan. 6*, „MSROA”, t. 22, s. 21–57.
- Keiling H.
- 1979 *Glözzin. Ein Urnenfriedhof der vorrömischen Eisenzeit im Kreis Perleberg*, Berlin.
- Kostek A.
- 1991 *Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Wietlinie III, gm. Laszki, woj. Przemysł*, „MSROA za lata 1980–1984”, s. 5–44.
- 1996 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku w Paluchach*, „RPrzemyski”, t. 32, z. 3, Archeologia, s. 51–67.
- 2002 *Cmentarzysko w Paluchach, pow. Przeworsk. Dotychczasowe badania*, [w:] *Wielkie cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, red. M. Gedl, Warszawa, s. 313–337.
- 2003 *Badania wykopaliskowe na stan. 1 w Paluchach w latach 1998 i 2001*, „RPrzemyski”, t. 39, z. 2, Archeologia, s. 107–118.
- Kostrzewski J.
- 1958 *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań.
- Kucharenko J. V.
- 1964 *Zarubineckaja kul'tura*, ASSSR, v. D1 – 19.
- Machnik J.
- 1978 *Ogólna charakterystyka środkowoeuropejskiej cywilizacji wczesno-brązowej*, [w:] *Prahistoria...*, t. 3, s. 14–19.
- Mel'nikovskaja O. N.
- 1967 *Plemena jużnoj Belorussii v rannem železnom veke*, Moskva.
- Miśkiewicz J., Węgrzynowicz T.
- 1974 *Cmentarzyska kultury łużyckiej z Kosina, pow. Kraśnik (stanowiska I, II, III)*, „WA”, t. 39, z. 2, s. 131–204.
- Młodkowska-Przepiórowska I.
- 2001 *Cmentarzysko grupy górnośląsko-małopolskiej w Częstochowie – Wyczerpach Dolnych*, „MSROA”, t. 22, s. 257–278.
- Moskwa K.
- 1971 *Późnołużyckie cmentarzysko w Trzęsówce, pow. Kolbuszowa*, „MSROA za rok 1967”, s. 9–98.
- 1973 *Osadnictwo kultury łużyckiej w Jasionce, pow. Rzeszów*, „MSROA za lata 1968–1969”, s. 63–71.
- 1976 *Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce*, Rzeszów.
- 1982 *Tendencje rozwoju grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej*, [w:] *Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem*, Kraków – Przemysł, s. 301–315.
- 1984 *Badania zwiadowcze na stanowisku nr 4 w Wierzawicach, gm. Leżajsk, woj. Rzeszów*, „MSROA za lata 1976–1979”, s. 41–49.
- Muzyczuk A., Pohorska-Kleja E.
- 1994 *Wyniki badań wykopaliskowych w Hłomczy, gm. Sanok, woj. krośnieńskie w latach 1981–1985. Część I – Materiały*, „MSROA za rok 1993”, s. 55–154.
- Niemiec Ł.
- 2005 *Brązowe i żelazne szpile z główką sklepaną i zwiniętą w uszko w grupie tarnobrzeskiej*, maszynopis pracy magisterskiej, UR Rzeszów.
- Okoniewska A.
- 2004 *Żelazne zabytki w grobach kultury pomorskiej na terenie Polski*, maszynopis pracy magisterskiej, UR Rzeszów.
- Okulicz J.
- 1973 *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n.e.*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Okulicz-Kozaryn J.
- 1989 *Kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] *Pradzieje...*, s. 584–603.
- Ormian K.
- 1998 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, woj. Tarnobrzeg*, maszynopis pracy magisterskiej, UJ Kraków.
- Ormian K., Brylska M., Guściora K. J.
- 2006 *Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Furmanach, stan. 1, pow. Tarnobrzeg, woj. podkarpackie*, Rzeszów (w druku).
- Parczewski M.
- 1984 *Prahisteryczne i średniowieczne źródła archeologiczne z doliny górnego Sanu. Część I: odcinek Sanok – Wara*, „AAC” t. 23, s. 175–224.
- Piaskowski J.
- 1984 *Metaloznawcze badania starożytnych i wczesnośredniowiecznych przedmiotów żelaznych i żużla z południowo-wschodnich ziem Polski*, „MSROA za lata 1976–1979”, s. 171–205.
- Poradyło W.
- 1995 *Materiały z dawnych badań na cmentarzyskach grupy tarnobrzeskiej przechowywane w muzeach w Przemysłu i Krakowie*, „MSROA”, t. 16, s. 23–118.
- 2001 *Cmentarzysko ludności grupy tarnobrzeskiej w Trójczycach, gm. Orły, pow. Przemysł*, „MSROA”, t. 22, s. 59–105.
- Przybyła M. S.
- 2002 *Stanowisko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Lipniku, pow. Przeworsk. Badania w latach 1998–2000*, maszynopis pracy magisterskiej, UJ Kraków.
- 2003a *Uwagi o chronologii ceramiki grupy tarnobrzeskiej*, „MSROA”, t. 24, s. 27–54.
- 2003b *Piąty sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 5 w Lipniku, pow. Przeworsk*, „RPrzemyski”, t. 39, z. 2, Archeologia, s. 89–102.
- Pyzik Z.
- 1966 *Notatka o zabytkach z województwa kieleckiego i rzeszowskiego*, „ZOW”, t. 32, z. 2, s. 110–112.
- Różańska H.
- 1962 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Sieniawie – Piganach, pow. Jarosław*, „WA”, t. 27, z. 4, s. 360–392.
- Sarnowska W.
- 1969 *Kultura unietycka w Polsce*, t. I, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Sikora P.
- Szczątki kostne ludzkie z cmentarzyska ciałopalnego kultury łużyckiej z Trzęsówki pow. Kolbuszowa*, maszynopis przechowywany w Dziale Archeologicznym Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.
- Stępień P.
- 1993 *Późnołużyckie cmentarzysko ciałopalne w Kopkach, woj. Tarnobrzeg*, maszynopis pracy magisterskiej, UMCS Lublin.
- Sulimirski T.
- 1931 *Kultura wysocka*, Kraków.
- Szarek-Waszkowska E.
- 1973 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Obojnie przysiółek Zaosie, pow. Tarnobrzeg*, „MSROA za lata 1968–1969”, s. 73–88.
- 1975a *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Krzemienicy, pow. Mielec*, „MSROA za lata 1970–1972”, s. 3–51.
- 1975b *Cmentarzysko łużyckie w Kłyżowie. Komentarz wystawy*, Rzeszów.
- Szybowicz B.
- 1995 *Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórze – Chodorówce. Analiza antropologiczna*, Kraków.
- 2001a *Analiza antropologiczna przepalonych szczątków kostnych z cmentarzyska grupy tarnobrzeskiej w Lipniku, stanowisko 5*, „MSROA”, t. 22, s. 291–293.

- 2001b *Analiza antropologiczna materiału kostnego z wybranych grobów z cmentarzyska kultury łużyckiej w Lipniku, stan. 5, pow. Przeworsk, „RPrzemyski”, t. 37, z. 1, Archeologia, s. 25–32.*
- 2003 *Analiza antropologiczna przepalonych szczątków kostnych z wybranych grobów z Lipnika, pow. Przeworsk, st. 5, wyeksplorowanych w 2002 r., „RPrzemyski”, t. 39, z. 2, Archeologia, s. 103–106.*
- 2004 *Analiza antropologiczna szczątków kostnych z wybranych grobów z cmentarzyska grupy tarnobrzegskiej w Lipniku, st. 5, pow. Przeworsk, wyeksplorowanych w 2003 roku, „RPrzemyski”, t. 40, z. 2, Archeologia, s. 101–103.*
- Ścibior J. M.
1993 *Grób szkieletowy z III okresu epoki brązu odkryty w Złotej k. Sandomierza, „Spr. Arch.”, t. 45, s. 147–153.*
- Terenozkin A. I.
1961 *Predskifskij period na dneprowskom prawobereże, Kiiv.*
- Trybała-Zawiślak K.
2006 *Drugi sezon ratowniczych badań wykopaliskowych na stan. 6 w Manasterzu, pow. Jarosław, „RPrzemyski”, t. 42, z. 2, Archeologia, s. 43–58.*
- Wielowiejski J.
1981 *Odzież, [w:] Prahistoria..., t. 5, s. 382–383.*
- Ziąbka L.
1987 *Cmentarzysko z II okresu epoki brązu z Borku, gm. Godziszewo Wielkie (stanowisko 1), [w:] Kultura trzciniecka w Polsce (Materiały z Sympozjum), Kraków, s. 89–105.*
- Zielińska M.
2005 *Osada i cmentarzysko z młodszej epoki brązu w Sanoku – Olchowcach, „MSROA”, t. 26, s. 165–202.*

Łukasz Niemiec

Bronzene und eiserne Rollenkopfadeln in der Tarnobrzeg Kultur

Zusammenfassung

Die Rollenkopfnadeln sind im Laufe von 2000 Jahren in verschiedenen Kultureinheiten ein sehr populärer Kleiderschmuck. Sie bilden unter den Nadeln der Tarnobrzeg Kultur die zahlreichste Gruppe. Sie sind während aller Entwicklungsphasen dieser Kultureinheit zu beobachten, doch am zahlreichsten treten sie in ihrer späten Phase auf. In dieser Zeit erscheinen auch neben den bronzenen auch eiserne Nadeln, die diese bronzenen nicht verdrängt sondern mit ihnen, meistens auf denselben Fundstellen, koexistiert haben.

Die Bronzenadeln sind eine zahlreiche und differenzierte Gruppe. Gut datiert sind aber nur Typen, die durch wenige oder einzelne Exemplare vertreten sind. Die restlichen Nadeln sind für keine kürzere Zeitspanne repräsentativ. Am jüngsten sind die großen Nadeln (über 15 cm), die an den Anfang der Tarnobrzeg Kultur datiert werden (Phase IIa). Spät erschienen (Phase III) sind die Nadeln mit gerader Schaft und stark geschlagenem Kopf.

Eiserne Nadeln sind nicht so zahlreich vertreten wie ihre bronzenen Analogien, sie sind dagegen einheitlicher. Sie sind während einer älteren Etappe der Phase III (HaD) erschienen und sind vermutlich zu Beginn der jüngeren Etappe dieser Phase (LtB) verschwunden. Die Zeit ihres Auftretens ist also nicht lang, zirka 150 Jahre. Für die ältesten derartigen Funde, die zeitlich andere Eisenfunde begleitet haben, soll man Nadeln mit stark geschlagenem Kopf halten. Es ist insofern wahrscheinlich, weil man in dieser Zeit auch bronzenen Nadeln mit stark geschlagenem Kopf beobachtet, was vermuten lässt, dass diese Besonderheit für die Phase III der Tarnobrzeg Kultur charakteristisch war.

Die analysierten Funde kamen in den Gräbern der Erwachsenen, mit einer kleinen Dominanz der Frauengräber vor.

Лукаш Немец

Бронзовые и железные шпильки с расклепанной и свернутой в ушко головкой в тарнобжегской лужицкой культуре

Резюме

Шпильки с расклепанной и свернутой в ушко головкой являются широко распространенным украшением костюма, используемым в течение более 2000 лет разными культурными общностями. Они являются также самой многочисленной группой шпилек в тарнобжегской лужицкой культуре. Эти предметы выступают в течение всего периода развития этой общности, особенно на позднем этапе. В это же время кроме бронзовых шпилек появляются предметы, изготовленные из железа, которые не вытеснили из употребления бронзовых образцов, а наряду с ними продолжали сосуществовать, как правило, на одних и тех же памятниках.

Бронзовые шпильки являются очень многочисленной и довольно разнообразной группой предметов. Однако хорошо датированы лишь типы, представленные немногочисленными или даже единичными находками. Остальные шпильки не являются характерными для какого-либо более короткого отрезка времени. Наиболее ранними признаны шпильки больших размеров (более 15 см), происхождение которых связано с истоками тарнобжегской лужицкой культуры (фаза I 1a). Довольно поздними (фаза III) являются находки с простой ножкой и очень расклепанной головкой.

Железные шпильки не столь многочисленны как их бронзовые аналоги, но зато более компактны. Они по-

явились на раннем этапе III фазы (HaD) и прекратили существование в начале позднего этапа этой же фазы (LtB). Период их функционирования не был слишком длителен – приблизительно около 150 лет. К наиболее древним, возможно современным остальным железным предметам, следовало бы отнести шпильки с сильно расклепанной головкой. Это тем более вероятно, поскольку в это же время выступают аналогичные бронзовые

шпильки. Подобное обстоятельство наводит на мысль, что прием сильного расклепывания головок был характерным явлением для III фазы тарнобжегской лужицкой культуры.

Рассмотренные предметы выступали в погребениях взрослых особей с незначительным преимуществом в женских погребениях.